

**TÜRKİYE'NİN DEMOKRASİ
KÜLTÜRÜ ÜZERİNE SOSYOLOJİK
BİR İNCELEME**

(Yüksek Lisans Tezi)

Taner SOLMAZ

Kütahya - 2009

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE’NİN DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ ÜZERİNE
SOSYOLOJİK BİR İNCELEME**

Danışman:
Doç. Dr. İbrahim KAYA

Hazırlayan:
Taner SOLMAZ

Kütahya – 2009

Kabul ve Onay

Taner SOLMAZ'ın hazırladığı “Türkiye'nin Demokrasi Kültürü Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme” başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2009

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Doç. Dr. İbrahim KAYA (Danışman)		
Yrd. Doç. Dr. Şehriban KAYA		
Yrd. Doç. Dr. Hülya YÜKSEL		

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’nin Demokrasi Kültürü Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2009

Taner SOLMAZ

Özgeçmiş

Taner SOLMAZ, 22.02.1982 yılında Ankara'da doğdu. İlkokulu Bodrum Hüseyin Boyacı İlköğretim Okulu'nda, ortaokulu Ankara 13 Ekim İlköğretim Okulu'nda bitirdi. 1996 yılında Hasanoğlan Atatürk Anadolu Öğretmen Lisesi'ni kazandı. 1998 yılında Ankara İncirli Lisesi'ne geçiş yaptı. 2000 yılında İncirli Lisesi'nden diplomasını aldı. Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nü kazanarak 2007 yılında mezun oldu. Aynı yıl Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans programına başladı.

ÖZET

TÜRKİYE’NİN DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME

SOLMAZ, Taner

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. İbrahim KAYA

Eylül, 2009, 170 sayfa

Demokrasi düşüncesi Antik Yunan’da doğmuş, fakat modern yorumunu Amerikan ve Fransız Devrimleri ile bulmuştur. Demokrasi kavramı, farklı yorumları içerisinde barındırmaktadır, o yüzden üzerinde halen belirli bir tanımlamaya ulaşamamıştır. Demokrasinin yoruma açıklığı, maalesef, demokrasiye farklı bakış açıları sunmaktadır. Yani, bazıları kendi anlayışları üzerine, kendi çıkarları adına, demokrasinin evrensel kurallarına dikkat etmeden demokrasiyi yorumlarlar. Demokrasinin evrenselliği açısından aktörün dönüştürme kapasitesi esastır.

Sosyal değişimler de artık demokrasiye ihtiyaç duymaktadır. Demokrasi kavramı hemen her söylemde, sivil toplumun kimlik temelli politika sorunlarında tartışılmaktadır. Türkiye de neoliberal dönüşümlerden ciddi anlamda etkilenmiş ve bu etkilenme, siyasette, ekonomide ve toplumsalda kendisini göstermiştir. Bu neoliberal dönüşümler, Türk toplumunu anlamak adına sosyal bilimlere yeni arayışlara zorunlu kılmaktadır. Ancak, pek çok açıdan başarısız iddialar ortaya atılabilir. Neoliberal dönüşümlerin Türk toplumunun karakteristik özelliğini zayıflattığı öne sürülebilir. Daha da önemlisi, bu liberal dönüşümlerin demokrasinin temel ihtiyaçlarını oluşturduğu duygusu oluşabilir. Bu tezde, demokrasinin temelinin liberalizm değil, cumhuriyetçilik olduğunda ısrar edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Demokrasi Kültürü, Düşük Yoğunluklu Demokrasi, Liberalizm, Muhafazakarlık.

ABSTRACT**A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE CULTURE ON TURKISH
DEMOCRACY****SOLMAZ, Taner****Master Thesis, Sociology, Graduate School****Supervisor: Associate Professor İbrahim KAYA****September, 2009, 170 pages**

The idea of democracy was born in Ancient Greece, but found its modern meaning in the French and American Revolutions. The concept of democracy has been interpreted in different ways and therefore there is not yet a consensus about the definition of it. The openness of democracy to interpretation, unfortunately, has given rise to manipulative perspectives on democracy. That is, for their own interests, some people interpret democracy on their own understandings without paying attention to “universal” rules of democracy. In terms of universality of democracy the agency of it is essential.

The social changes that are no longer in control need democracy. The concept of democracy is used in almost every discourse, from the discussions on civil society to the problematic situation of identity politics. Turkey has been highly influenced by the neo-liberal globalization in terms of its politics, economy and social relations. These neo-liberal transformations forced the social sciences to understand Turkish society in new ways. However, it could be argued that they are in many respects unsuccessful. Neo-liberal transformations have weakened the characteristics of Turkish society. More importantly, these transformations created a feeling that democracy necessarily needs liberal base. In this thesis, it is insisted that rather than liberalism it is republicanism that is the basis of democracy.

Key Words: Democracy, Culture of Democracy, Low İnsenty Democracy, Liberalism, Conservatism.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
TEZ HAKKINDA	xi
TEZ METNİ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM TEORİK ÇERÇEVE

1.1. DEMOKRASİ NEDİR?	7
1.2. DEMOKRASİ NASIL ORTAYA ÇIKMIŞTIR?	10
1.2.1. Feodaliteden Burjuvaziye	12
1.2.2. Rönesans-Reform	16
1.2.3. Amerikan ve Fransız Devrimleri.....	18
1.2.4. Demokrasinin İlkeleri	20
1.2.5.Sosyal Demokrasi.....	23
1.3. DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ NEDİR?	25

İKİNCİ BÖLÜM DEMOKRASİ ÜZERİNE GÖRÜŞLER

2.1. SOSYAL TEORİSYENLERİN DEMOKRASİ ANLAYIŞLARI	31
2.1.1. Bir Üçüncü Yol Arayışı: Giddens	32
2.1.2. Habermas: İdeal Konuşma Eylemi.....	41
2.1.3.Öznenin Gerçekleşmesi: Touraine	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DEMOKRASİNİN SEYRİ

3.1.	OSMANLI'DA YAŞANAN YENİLİKLER.....	53
3.1.1.	İttihat ve Terakki	59
3.1.2.	Osmanlı'daki Siyasal Görüşler	63
3.1.3.	Birinci Dünya Savaşı	65
3.2.	CUMHURİYET DEVRİMİ.....	69
3.2.1.	Sevr Antlaşması ve Ulusal Kurtuluş.....	72
3.2.2.	Birinci Meclisin Feshi ve Mudanya Konferansı	75
3.2.3.	Cumhuriyetin İlanı ve Hilafetin Kaldırılması	77
3.2.4.	1924 Anayasası	79
3.2.5.	Bir Demokrasi Denemesi.....	80
3.2.6.	1929 Bunalımı - Kadro Dergisi ve Halkevleri	82
3.2.7.	Tek Parti Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı.....	83
3.2.8.	Köy Enstitüleri	88
3.2.9.	Çok Partili Düzene Geçiş ve Demokrasi Deneyimi	91

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KEMALİZM'DE DEMOKRASİ AÇILIMI

4.1.	KEMALİST POLİTİK FELSEFENİN DEMOKRASİ ANLAYIŞI.....	98
4.1.1.	Kemalizmin Osmanlı Kaynakları.....	98
4.1.2.	Kemalist İdeoloji	100
4.1.3.	Devrimi Yönlendiren İlkeler.....	104
4.1.3.1.	Laiklik	105
4.1.3.2.	Cumhuriyetçilik.....	106
4.1.3.3.	Milliyetçilik.....	107
4.1.3.4.	Halkçılık.....	108
4.1.3.5.	Devletçilik	109
4.1.3.6.	Devrimcilik.....	109

BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE’NİN SANCILI DÖNEMİ

5.1. DEMOKRASİNİN KESİNTİYE UĞRAMASI: DARBELER	114
5.1.1. 27 Mayıs 1960.....	116
5.1.2. 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Darbe Girişimleri.....	120
5.1.3. 12 Mart Dönemi	123
5.1.4. 12 Eylül 1980.....	128

ALTINCI BÖLÜM
MEVCUT DURUMUN ANALİZİ: ULAŞILAN DEMOKRASİ DÜZEYİ

6.1. LİBERALİZM-DEMOKRASİ İLİŞKİSİ.....	133
6.2. MUHAFAZAKARLIK	134
6.3. DÜŞÜK YOĞUNLUKLU DEMOKRASİ.....	135
6.4. DEMOKRASİDE YER EDİNEBİLME ÇABASI	138
6.5. DEMOKRASİNİN TAHAKKÜM SORUNU.....	141
SONUÇ VE ÖNERİLER	144
KAYNAKÇA	149
DİZİN.....	155

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AP	: Adalet Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMM	: Büyük Millet Meclisi
C	: Cilt
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
FP	: Fazilet Partisi
İT	: İttihat ve Terakki
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
s	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği

TEZ HAKKINDA

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Türkiye’de demokrasi kültürünün günümüzdeki yeri araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Demokrasi, belirli tarihsel koşullardan geçip günümüze dek ulaşabilmiştir. Demokrasinin bu uzun ömrü, demokrasinin birbirinden farklı yorumlara maruz kalmasına, bir bakıma birbirinden tamamen farklı anlamlara ulaşabilmiştir. Birbirinden bu kadar farklı tanımı ve hedefi olan demokrasinin Türkiye’deki konumu, Türk kültürüne tesiri nedir? Buradan hareketle, araştırma içerisinde, demokrasinin, Türkiye’de birbirinden farklı yorumlar içerisinde hangisine daha yakın olduğu eleştirel bir bakışla ele alınacaktır. Aynı zamanda kültürün de demokrasi üzerinde ne ölçüde etkili olduğu da ele alınacak bir başka noktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Geçmişten günümüze sürekli kullanılmakta olan demokrasi olgusunun Türk kültürü içerisinde ne kadar etkili olduğunu, aynı zamanda kültürün demokrasi üzerinde ne derece etkili olduğunu ortaya koymaktır.

ARAŞTIRMADA HİPOTEZ

Demokrasi, siyasal, ekonomik ve dinsel erkin sınırlandırılmasını, siyasal alanda karar alma sürecine katılımın sağlanmasını amaçlayan, bireyin özerkliğini ve özgürlüğünü ön planda tutan, temelde bireye vurgu yapan bir olgudur. Birey, devletin sınırsız müdahalesinden kurtarılmalıdır. Demokrasilerde, özerk yurttaşların siyasal alana katılımı ve müdahalesi söz konusudur. Ancak kamusal alanda özerk bireyin karşısına çıkacak erk, bireyi kolektivite içerisinde eritme tehlikesi barındırmaktadır. Demokrasinin liberalizm ve muhafazakarlıkla farklı özellikler barındırdığı gerçektir. Bu nedenle demokrasilerde, ne hiyerarşik ilişkilerin barındığı bir muhafazakar düzen kabul edilebilir, ne de devlet müdahalesinden kendini soyutlamış, kural tanımaz bir düzen kabul edilebilir.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Demokrasi, bireye yaşam alanı sunması, siyasal alanda söz sahibi olup siyasal ve ekonomik erki etkileyebilmesi ve bireyin tahakkümden korunması açısından önemli bir işleve sahiptir. Ancak, demokrasi, özellikle siyasal alanda seçim vaatleri içerisinde yer alarak basite indirgenme tehlikesindedir. Aynı zamanda, siyasal erkin söylemlerinde

sürekli yer alarak, toplumsal egemenler tarafından gerçek amacından uzaklaştırılmaktadır. Kimlik temelli farklılıkların dile getirilmesi, demokrasi adına gerçekleştirilen eylemler olarak gösterilmektedir. Bireylerin belirli değerler etrafında bir araya gelmesi için, toplumu bir arada tutabilecek elementlere ihtiyaç vardır ve bu elementlerden en önemlilerinden birisi de demokrasidir. Demokrasinin kapsayıcılığıyla tüm toplum bir arada kalabilecek, birleşebilecektir.

ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

“Türkiye’nin Demokrasi Kültürü Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme” başlıklı bu araştırma, demokrasinin ortaya çıkışı ve gelişimi, demokrasinin özellikleri, demokrasi modelleri, sosyal teorisyenlerin demokrasi anlayışları, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne uzanan süreçte demokrasi tarihini ve günümüzde Türkiye için en uygun demokrasi modeli hakkında çözümler içermektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada demokrasinin ortaya çıkışı, siyasal-ekonomik-sosyal değişim içerisinde edindiği konum incelenmiştir. Aynı zamanda Türkiye tarihinde demokrasinin seyri ele alınmıştır. Demokrasi olgusunun tüm bu yönleri ele alınırken tarihsel karşılaştırmalı sosyolojik yöntem kullanılmıştır. Demokrasi ile liberal ve muhafazakar anlayışın bağdaşamayacağı düşüncesi, karşılaştırmalı sınıflamalarla ortaya konulmuştur. Araştırmada ele alınan konularla ilgili veriler, kaynak taraması ile elde edilmiştir. Demokrasinin ortaya çıkışı ve geçirdiği evreler, liberalizm-muhafazakarlık-cumhuriyet ilişkisinde elde edilen veriler ışığında saptanmaya çalışılacaktır. Elde edilen bulgular, araştırmacının gözlemleri çerçevesinde araştırmanın amacına yönelik olarak değerlendirilecektir.

TEZ METNİ

GİRİŞ

Demokrasi kavramı Antik Yunan'dan beri kullanılmaya başlayan ve günümüze kadar tanımı ve ortaya çıkma koşulları tartışılan bir kavramdır. Kavramın bu kadar çok kullanılmasında ve tartışılmasında, insanların daha iyi yaşam isteklerinin olduğuna kuşku yoktur. Siyasal katılım, özgürlük, özerklik, insan hakları ve eşitlik gibi değerlerle yakın ilişkisi olan demokrasi, dünya çapında özellikle II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde kabul görmeye başlamıştır.

Demokrasi; siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerden bağımsız bir kavram değildir. Batı'da gerçekleşen sosyoekonomik ve siyasal dönüşümler, demokrasi kavramının içeriğinin sürekli değişmesine/gelişmesine ve demokrasi kavramının birbirinden farklı yorumlar kazanmasına neden olmuştur. Kavram yaşanan deneyimlere bağlı olarak yoruma açık bir hal almıştır ki, birbirinden farklı olduğu iddia edilen demokrasi modelleri ortaya çıkmıştır. Klasik olarak adlandırılan demokrasi modelinin dışında, ortaya çıkan diğer modeller bazı önemli teorisyenlerin dikkatini çekmiştir.

Demokrasinin farklı modelleri olduğu konusu her ne kadar su götürmez bir kesinliğe sahip olsa da, demokrasinin “evrensel”, “olmazsa olmaz” karakteristiklerinden söz edilmesi gereklidir. Demokrasinin karakteristiklerinin ele alınmasındaki en temel koşullardan birisi, yönetenlerin halk tarafından serbest seçimle belirlenmesidir. Halkın istemleri, tepkileri ve itirazlarının özgürce dile getirilmesi demokrasinin ayırt edici karakteristiğidir. Tek elden yürütülen bir yönetim modelinde, demokrasinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü söz konusu yönetim, bağımsız ekonomik ve kültürel değişimin/dönüşümün gerçekleşmesi sürecine izin vermez. Bugün Türkiye'de siyasal temsilciler ile toplumsal işgörenler arasında bir kopukluk varsa, bunu iki nedene bağlayabiliriz: Bir toplum türünden bir başka toplum türüne geçiş vardır ve bu geçişin sonucu olarak istemler karışmıştır. Bir diğer neden ise; birinci nedenle ilişkilidir. İstemlerin karışık olması, siyasal iktidarın çözümü, uluslar arası arenada aramasına neden olmuştur.

Milli egemenlikte, vatandaşlardan oluşan halk iradesi kolektif varlık olan millettir. Bu anlayış, halk hükümetinin kurulduğu ilk şekli oluşturmuştur ve bu şekliyle de bir asırdan fazla bir süredir hür toplumların kurumlarına örnek olmuştur.

(Günümüzde ise, klasik demokrasi anlayışı olarak adlandırılmaktadır). Ancak o zaman egemenlik kimdedir? Vatandaş ayırım gözetmez ve milleti için çalışır. Bu durumda da, egemenliğin halka ait olacağı düşüncesi ile egemenliğin milli iradede olacağı düşüncesinin örtüştüğü görülür. Kısacası halkın iktidarı, milletin egemenliği ile aynı şey olmuştur. Uyulması gereken bir irade gereklidir. Bu irade tanınmalıdır. Yani tanınması gereken irade, irade ortaya koymak değildir.

Temsil, halk iktidarının bir şeklidir. Gerçek kişiler talepte bulunur, topluluk da bu isteği kendi isteği olarak görür. İsteğin gerçekleşmesi için ise temsil gerekir. Temsilin amacı, toplumun dileklerini, toplumun yetkili mercilerine anlatmaktır. Yani, milletin iradesi ve sesi olmaktır. Hürriyet, kitlelerin yoğun isteklerinden, çatışmalarının kötü sonuçlarından ve belirli kesimlerin menfaatlerinden kurtarılmalıdır. Yoksa hürriyet uşak olur! Hürriyet sadece sahip olunanı korumak değil, sahip olunmayana da sahip olma yolunu açmaktır.

Genel oyun gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan, halkın seçmen iradesini kullanması, halkın çaresizlikten kurtulması anlamına gelir ki, bu halkın beğendiği ve benimsediği bir durumdur. Çünkü halkı cendere altında tutmaz. Ekonomik hayattaki yenilikler, beraberinde zorlu yaşam koşulları da getirmiştir. İşçiler ile vatandaş arasındaki uçurum gittikçe artmış ve bu durumun sonucunda halk yenilenmiş ve millet olmuştur. Gerçek anlamda bir halkın ortaya çıkması, ancak işçi temsilcilerinin de parlamentoda meşru bir şekilde yerlerini almalarıyla sağlanmıştır. İşte bu sayede, siyasal sahada somut bir insan varlığından söz edilebilir. Söz konusu insan, mesleği, yaşantısı, zevkleri, fırsat değerlendirebilme imkanı ile toplum içinde karşımıza çıkan insandır. Yani metafizik bir belirişle değil de, varoluşunun gözlemi ile belirlenen insandır. İnsanın toplumda var olabilmesi ve yaşamını idame ettirebilmesi için gerçekleştirdiği en önemli eylem iştir. İş olmayınca, insandan, insanın mevcudiyetinden söz edilemeyeceğine göre insan işçi olmaktadır. Toplumda insanların çoğunluğunun işçi olarak ortaya çıkması bundandır.

Demokratik kültür oluşturmada temel hedef, birlik ve çeşitliliğin bir arada tutulması, özgürlüğün ve bütünleşmenin uyuşturulması çabası olmalıdır. Çoğunluğun sahip olduğu güce ve azınlığın haklarına saygı duymak temel noktadır. Demokrasi, bugünün çoğunluğunun yarının azınlığına dönüşebileceğini ve çoğunluğun

çıkarlarından farklı olarak, var olan azınlığın haklarının tanındığı bir yönetim biçimidir. Temel hakların tanınması; güvenlik, yasal güvence ve zayıfları koruyan devlet müdahalelerinin yaygınlık kazanmasına imkan sağlamadıkça, içerik açısından boş kalacaktır. O halde, demokrasinin hedefi, mümkün olduğunca çok bireyin, kendisi üzerindeki denetimini arttırmasına olanak sağlamaktır. Toplumunuzdaki insanları, salt yurttaş olarak görüyorsanız, devletin gücünün önüne hiçbir engel çıkmamasını hedefliyorsunuz demektir.

Türkiye'nin demokrasi tarihinde en önemli olaylardan birisi kuşku yok ki II. Meşrutiyettir. II. Meşrutiyetle ilk kez sarayın gücünü dengeleyebilecek bir karşı güç oluşuyordu. Sarayın gücüne karşı gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti, başlarda, sarayın yönetimini ele alacak kadar gelişmemiş olduğundan, saray yönetimine dışarıdan müdahalelerde bulunmakla yetinmiştir. 1913 yılında iktidar olabilen İttihat ve Terakki'nin başlıca hedefinin çağdaş, kapitalist bir toplum oluşturmak olduğunu söyleyebiliriz. Burjuva sınıfı olmayan bir toplumda, öncelikli hedef burjuvazi oluşturmaktır. Sarayın ve dinin karşı koymaları, bu hedeflerini zora sokmaktadır. Sarayın direnci kısa süre sonra sona erecektir ancak din çağdaşlaşmaya engel olarak hep karşılarında olacaktır.

Cumhuriyetin bilinçli hedefi de, tıpkı II. Meşrutiyette olduğu gibi, çağdaş bir toplum inşa etmektir. Cumhuriyetin karşısında saray yoktur, din ise laiklik ilkesiyle siyasal hayattan uzaklaşmış; Cumhuriyet, Meşrutiyetten daha hızlı ilerleyebilmiştir. Kuşku yok ki, İttihatçılar içinde Mustafa Kemal gibi laik ve çağdaş bir düzende görev yapmak isteyenler vardır. Ancak dönemin koşulları, Meşrutiyet kadrolarını Cumhuriyetin hazırlayıcıları kılmıştır. Kısacası, Meşrutiyetle başlayan demokratikleşme süreci, Cumhuriyetle birlikte güç kazanmış ve kısa sürede yaygınlık kazanmıştır.

Türk Devrimi'nin kalkınma siyasetini bütünlükçü kalkınma modeli olarak görebiliriz. Batı'dan makine, araç ve gereç almakla çağdaşlaşma gerçekleşmez. Bu teknolojiyi üreten bilimi almak gereklidir. Bilimin verimli olabilmesi adına da düşünce özgürlüğünün sağlanması, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü gereklidir. İstanbul Üniversitesi'nin kurulması, Sivas-Erzurum demiryolu inşası, devlet konservatuarlarının açılması ve Anadolu'nun dört bir yerinde fabrikaların açılması, devrimi gerçekleştiren kadronun çağdaşlaşmaya verdiği önemi göstermesi bakımından önemli atılımlardır.

Yine, bu atılımların yapıldığı dönemde Alman ve Avusturya üniversitelerinden bilim adamlarının Türkiye'yi tercih etmiş olmaları da dikkat çekicidir. Mustafa Kemal'in ölümünden sonra, bu atılımların kesilmiş olduğunu düşünenlere, Köy Enstitüleri'nin, Ankara Üniversitesi'nin, Milli Kütüphane'nin, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın açıldığını ve çok partili demokrasiye geçişin de gerçekleştirildiğini hatırlatmak gerekir.

Kalkınma modellerinin son bulduğu tarihi, çok partili demokratik sistemin kazanımı olan Demokrat Parti'den başlatmak yanlış olmayacaktır. Bütünlükçü kalkınma modelinin yerini maddi kalkınmaya öncelik veren bir kalkınma modeli almıştır. Bu süreçte önemli olan yol-köprü-baraj yapımı olmuş, toplumun kültürel gelişimi gereksiz, kalkınma gerçekleştiği zaman üzerine düşülecek konular olarak görülmüştür. Ancak sanayide ve tarımsal üretimde çok başarılı bir tablo çizilmiştir. Türkiye'de kapitalist sınıf iyice belirlenmiştir. Ancak, kültürel gelişimi ikincil plana itmiş olmanın neticesi olsa gerek, siyaset hırçınlaşmış, düşmanlaşmıştır. 1950–1980 yılları arası (ki bu süreç DP ve AP kadrolarının iktidarına işaret etmektedir) halkın birbirinden ayrıştığı, 70'li yıllar ise, iç savaşı aratmayacak görüntülerin ortaya çıkmasına neden olduğu dönemlerdir. Bu kutuplaşma ve kavga ortamı, DP ve AP'nin üç askeri darbeye iktidardan uzaklaştırılmasıyla sonuçlanmıştır.

1980 sonrası dönemde öncelikle akıllara gelen, 12 Eylül askeri darbesidir. Darbe birçok siyasi parti liderini siyasetten uzaklaştırmışken, sahneye yeni isimlerin çıkmasına neden olmuştur. Ülke içinde demokrasinin kendilerince ideal şeklinin uygulamaya konması gerektiği düşüncesini taşıyanların yönetimi, bugün halen demokrasi üzerine düşünmenin önemini ortaya koymaktadır. 1980 sonrası ortaya çıkmış iki merkez sağ partinin (DYP ve ANAP), 12 Eylül'ü gerçekleştirenlerden yana politika izlemeleri bizi demokrasi üzerine düşünmeye yöneltmiştir. 1961 Anayasası'nın amaçladığı demokrasi ülke için lüks oluyorsa, söz konusu anayasa ile işler yürütülemez ve 1982 Anayasası yürürlüğe konuyorsa, bugünkü işleri rayına oturtmuş görünen demokratik ortamın yaratıcısı olarak DP-AP-DYP-ANAP hükümetlerinin sorumluluğuna vurgu yapmak gerekir. Maddi kalkınma modelinin öncelikli olması, maliyenin iflasına, işsizliğin ortaya çıkmasına, enflasyona ve halk arasında kavganın doruğa ulaştığı noktada da darbeye neden olmuştur. Köy Enstitüleri'nin, Halkevlerinin kapatılması da bize göstermektedir ki, bütünlükçü kalkınma modelinin yerini, maddi kalkınma modeli almıştır. Eğitime ve sağlığa kamudan ayrılan pay da bir başka örnektir.

1980 sonrası Türkiye’de yaşanan süreç, günümüz demokrasisini tanımlamak adına birbirinden farklı modellerin ve tanımlamaların ortaya konulduğu bir süreç olmuştur. Bir diğer söylemle, günümüz demokrasisinin geldiği noktayı anlamak ve açıklamak, sosyal teorisyenlerin birincil hedeflerinden birisidir. Demokrasi üzerine yapılan bu çalışmalardan birisi olan düşük yoğunluklu demokrasi ve günümüz Türkiye’sini açıkladığı iddiasındaki modelin analizi son bölümde yer almıştır. Modele alternatif olacağını düşündüğüm ve Türkiye’nin demokrasi kültürünün oluşumunda büyük katkısı olacağını savunduğum tahakkümsüzlük olarak özgürlük düşüncesi de yine son bölümde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
TEORİK ÇERÇEVE

1.1. DEMOKRASİ NEDİR?

Tanımlanmasında tam bir fikir birliği bulunmayan demokrasi kavramı, birçok teorisyen tarafından farklı tanımlanmıştır. Örneğin, Server Tanilli demokrasiyi şöyle tanımlar: “Demokrasi, Yunancadan geliyor: *Demos*, “halk” ve *cratein* de “yönetmek demek. Bu iki kökten oluşan kelime, “halk yönetimi” anlamında.” (Tanilli, 2007a: 11). Habermas ise demokrasi tanımını şu şekilde yapar: “Demokrasinin anlamı, toplumun kendini siyasi açıdan örgütlemesidir.” (Habermas, 2005: 159). Toktamış Ateş, demokrasiyi tanımlarken şu cümleleri kullanır: “Gerçekten bence demokrasi, kişilerin, grupların, sınıfların vb. kendilerini ilgilendiren, ya da ilgilendirebilecek konularda alınacak kararların oluşumuna KATILMA’larıdır.” (Ateş, 1994: 11).

Demokrasinin tanımına kişisel özgürlükler çerçevesinden bakan Touraine’e göre ise; “[...] demokrasiyi tanımlayan yalnızca bir kurumsal güvenceler bütünü ya da çoğunluğun egemenliği değil, her şeyden önce bireylere ve topluluklara ait tasarımlara saygıdır; öyle ki bu saygı kişisel özgürlüğün kesinlemesiyle toplumsal, ulusal ya da dinsel bir toplulukla özdeşleşmeyi bağdaştırır.” (Touraine, 2004: 26).

Ahmet Taner Kışlalı ise demokrasiyi şöyle tanımlar: “Demokrasi, günümüzde, azınlıkta olanların haklarına saygı gösterildiği ve onlara bir gün çoğunluğa dönüşebilme yollarının açık tutulduğu özgürlükçü bir çoğunluk yönetimi biçiminde tanımlanabilir.” (Kışlalı, 2007: 239).

Hürriyet olmadan demokrasi fikrinin olamayacağı düşüncesini savunan Burdeau ise, demokrasiyi tanımlarken şöyle der: “Akıl yönünden olsun, fiilen olsun demokrasi ayrılmaz bir şekilde hürriyet fikrine bağlıdır [...] demokrasi her şeyden önce hürriyeti siyasi münasebet içine, yani siyasi bakımdan teşkilatlanmış her topluma has olan emir alma ve emre uyma arasındaki bağlantılar içerisine sokmak isteyen hükümet sistemidir.” (Burdeau, 196: 5).

Demokrasi düşüncesini Ateş’in ya da Kışlalı’nın anladığı gibi salt katılımcı ya da çoğunlukçu bir sistem olarak ele almak, demokrasinin sınırlarını daraltmaktan öteye gitmez. Kuşkusuz, demokrasi düşüncesinin içerisinde, hem Ateş’in belirttiği siyasal katılım mevcuttur hem de Kışlalı’nın anladığı anlamda bir çoğunluk. Ancak ne siyasal katılım, ne de çoğunluk yönetimi düşüncesi tek başına demokrasiyi tanımlamakta

yeterlidir. Demokrasi düşüncesi, çoğunluğun yönetimini ve siyasal katılım düşüncesini bir arada tutabilen, daha geniş kapsamlı bir düşüncedir.

Habermas'ın ve Bourdeau'nun demokrasi tanımlarında dikkati çeken, demokrasinin siyasi forma bürünmesi gerektiği fikri, demokrasinin kültürel boyutunu ikinci plana atmak ya da görmezlikten gelmek şeklinde okunabilir. Burada her iki teorisyen tarafından ele alınmak istenen, temel hakların tanınması meselesidir. Ancak herkese güvenlik hakkının tanınmadığı bir ortamda ve zayıfları koruyan devlet müdahalelerinin yayılmasına imkan sağlamadıkça, böyle bir istem boşa olacaktır. Özellikle dışa bağımlı ülkelerde temel hakların tanınması meselesi, iyi yaşama hakkının herkese tanınması olarak anlaşılmaktadır. Afrika'da ise, hayatta kalabilmekle eş anlamlıdır.

O halde demokrasiyi, en çok bireyin, bireysel varlığı üzerindeki denetiminin artışını savunan bir anlayışla birleşmesi düşüncesine dayandırabiliriz. Demokrasinin ayırt edici yanı da, mutlak güçleri sınırlamaktır. Aitlik bilincinin gelişmediği bir ortamda demokrasinin olmayacağı kesindir. Ülkenin yurttaşlarının ülkelerine karşı sorumluluğu sayesinde demokrasi ayakta kalabilir. Kuşkusuz bu sorumluluk, demokrasiyi açıklamada tek başına yeterli değildir. Ülke yurttaşlarının sorumluluğuna sürekli vurgu yapmak, demokrasiyi sırf insanların yurtlarına bağlılığına indirgemek olur. Bireylerin ülkelerine bağlılıkları, demokrasi açısından önemli ancak yeterli değildir. Demokrasinin önemini ortaya koymak için diğer unsurlara (yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiye, seçimlere, temsil durumuna vb.) da bakmak gerekir. Her bir yurttaş, siyasal yönetimlerinden sorumlu olduklarını düşünmezlerse, ne yöneticilerin temsil durumundan bahsedilebilir, ne de yöneticilerin serbest seçimle yönetime gelmesinden bahsedilebilir. Bu noktada Touraine'in demokrasi hakkındaki görüşlerine katılmaktayım. Bireyin bir toplulukla özdeşleşmesi sayesinde, kişisel özgürlüğünü kesinlemesi mümkündür. Eğer demokrasi sorunu üzerine düşüneceksek, demokrasiyi bir yanda kültürel ve ulusal bir kimlik saplantısı gibi görmekten, diğer yanda da bireyleri ekonomik anlamda tüketimin başlıca unsurları olarak görmekten kaçınmamız gerekir.

Demokrasinin tanımının tam olarak anlaşılması adına, demokrasinin olmazsa olmaz niteliklerine değinmek gerekir. Bunlardan ilki, kuşkusuz özgürlüktür.

Özgürlüğün olmadığı bir ortamda, demokrasinin sayabileceğimiz diğer niteliklerini gerçekleştirebilmek mümkün değildir. Özgürlüğün özünü zedelemeyen, toplum yaşantısını mümkün kılacak sınırlamalara yönelmek, demokrasinin en önemli ve zor işlevlerinden birisidir (Ateş, 1994). Kendisiyle ve çevresiyle sorunu olan her birey düşünmeye yönelir ki, düşüncenin özgür olması da, demokrasi için vazgeçilemez bir temeldir. Bu noktada, özgür düşüncenin kötüye kullanılması sorunu ortaya çıkar ki, bu sorunun çözümü de demokrasinin kendisini koruyacak önlemleri almasıdır. Özgür ve demokratik bir toplumda kanunlarla yasaklanmamış her şeyin yapılması serbest olmalıdır. Ve özgürlüğün kısıtlanması, ancak “toplum yaşamının bozulmasını sağlamak ve kendisinden herkesin yararlanabilmesini mümkün kılmak amacıyla” gerçekleşebilir (Tanilli, 2007: 177).

Demokrasinin bir diğer niteliği de, çoğunluk kavramı ve azınlıkta olanların haklarını da güvence altına alan, çoğunluğun yönetimidir. Demokratik bir yönetimde hukukun bağımsızlığı önemlidir. Devletin yönetiminde hukuk kuralları yol göstericidir. Devlet gücünü elinde tutanların oluşturduğu çoğunluğu sınırlayan da yine hukuk kuralları olacaktır. Çoğunluğun dışında kalan azınlığın haklarını tanıyan da yine hukuktur. Bizim anladığımız anlamda çoğulculuk, sayıdan çok, farklılıklardan kaynaklanan çoğulculuktur (Kışlalı, 2007). Demokrasi, farklılıkların birlikte yaşayabilme biçimidir. Bu nedenle seçimlerde birden çok partinin varlığı, çoğulculuk anlamına gelmeyebilir.

Demokrasinin işleyebilmesi için, toplumda birbirinden farklı çıkarılara, farklı görüşlere sahip kişilerin, görüşlerini savunabilmeleri ve sözünü ettiğimiz savunma için örgütlenebilmeleri gerekir. Siyasal partiler, seçim yapmaya olanak tanıyan (ideolojik) örgütlenmelerdir. Kuşkusuz seçimin varlığı, seçim yapılan rejimin demokratik olduğu anlamına gelmez. Ancak şu bir gerçektir ki, seçimsiz bir demokrasi düşünülemez. Demokratik bir seçimin gerçekleştirilebilmesinde ise iki koşul gereklidir. “Farklı şeyler arasında seçim yapabilme hakkı ile genel ve eşit oy hakkıdır.” (Kışlalı, 2007: 246).

Demokrasinin önemli niteliklerinden birisi de güçler ayrılığıdır. Güçler ayrılığı, yasama, yürütme ve yargı kurumlarının, devletin farklı organlarında bulunmasıdır. Bu ayrılık, iktidarın tek elde toplanmasını engelleyeceği gibi, bu kurumların birbirini denetleyebilmesine imkan tanıyacaktır. Devlette kanunları yapacak, onları uygulayacak

ve uyuşmazlıkları çözecek iradeler birbirinden ayrılmıştır (Tanilli, 2007). Bağımsız yargı denetimi, seçimle işbaşına gelen hükümetin sınırlandırılmasını sağlayacak, keyfi baskıyı engelleyecektir. Yürütme organı, başkan ve onun yardımcılarında oluşur. Yürütme organı, yasama organının işlerine karışamaz. Gelgelelim, yürütme organı, yasama organına oranla daha üstün durumdadır. Bir kere yürütme başkanını halk seçmektedir. İkinci olarak, başkanın yasama kararlarını veto etme yetkisinin olmasıdır (Tanilli, 2007).

Demokrasinin temel niteliklerini kısaca; siyasal iktidarın özgür seçimlerle oluşması, siyasal iktidarı denetleyen bağımsız yargı gücünün oluşması, birbirinden farklı çıkar ve görüşleri temsil eden siyasal partilerin olması ve yurttaşların yaşadıkları dünyayı dönüştürmelerine imkan sağlayacak düşünce özgürlüğünün oluşması olarak sıralayabiliriz. Yukarıda kısaca niteliklerine değindiğimiz demokrasi, insanca yaşamın vazgeçilmez bir koşulu olarak görüldüğü zaman, amaç haline gelecek ve onu amaç olarak görenlerin sayısının artmasıyla toplumda kendine yer edinecektir.

Demokrasinin tarihte ilk uygulayıcıları olarak bilinen Eski Yunanlılar, Doğu despotluklarına karşı koymak adına kendi yönetimlerini Atina “site”lerinde kurmuşlardır. Atina demokrasi anlayışında, insan merkezde yer alır. Atina’da uygulanan bu “doğrudan demokrasi” anlayışı, belirli aşamalardan ve yorumlamalardan geçerek günümüzde uygulanan “temsili demokrasi” anlayışına ulaşmıştır. Demokrasi düşüncesinin geçirdiği evreleri kısaca ele almakla, demokrasi düşüncesinin nasıl ortaya çıktığını açıklamak faydalı olacaktır.

1.2. DEMOKRASİ NASIL ORTAYA ÇIKMIŞTIR?

Kuşkusuz demokrasi düşüncesi ve bir politik rejim olarak demokrasi Antik Yunan’da ortaya çıkmıştır. Ancak Atina demokrasisi ile günümüz demokrasisi arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Atina’da doğrudan demokrasi tarzının uygulandığını söyleyebiliriz. Halk savaş ilanlarında, iç ve dış politikanın belirlenmesinde ve kanunların yapılmasında egemen bir rol oynamaktadır. Yapılan kanunların uygulamaya konulup konulmadığını denetleme yetkisi de yine halka verilmiştir. Ancak, Antik Yunan’daki demokrasi bugün anladığımız anlamda bir demokrasi olmaktan özellikle “eşitlik” konusunda oldukça uzaktı:

“Ne var ki, Yunan demokrasisi, *kısmi* bir demokrasi, bir *azınlığın demokrasisi* idi gerçekte; yani, halkın ancak belli bir bölümü demokratik hak ve özgürlüklerden yararlanabiliyordu: “Metek” denilen yabancılar ile kadınlar, hele hele köleler, bu haklardan yararlanamazdı.” (Tanilli, 2007: 28).

Atina demokrasisinin, günümüz demokrasisine öğrettiği bir takım özellikler vardır. Bunların başında hemen göze çarpan, egemenlik anlayışında yaşanan değişimdir. Tek kişiye bağlı devlet yönetiminden kopuş gözlenmektedir. Halkın kendi kendini yönetebileceğini söyleyen Atina demokrasi anlayışı, beraberinde egemenlik anlayışının da değiştiğini haber vermektedir. Halkın kendi kendini yönetebilmesiyle birlikte, site (polis) ile ilgili kararların alınması sürecinde, gerçekleşen tartışmalara katılmadan özgürlükler ortaya çıkmaktadır. Böylece demokrasi, bireylerin hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi gerektiği anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Bu anlayış da beraberinde, çoğunluğun oylarının ya da kararlarının geçerli görülmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda, kararlarına saygı gösterilen halk, kararların alıcısı ve alınan kararların uygulayıcılarını seçen olarak “vatandaş” konumundadır. Ve karar alma sürecine katılan her vatandaş birbirine eşittir; eşit haklara sahiptir.

Atina demokrasisi ile günümüz modern demokrasi kuramları arasında yaklaşık olarak iki bin yıllık bir süre vardır. Her ne kadar bu süre içerisinde demokratik yönelimli uygulamalar İslam’ın yayıldığı Doğu’da ortaya çıkmışsa da buralarda bu uygulamaların yaygınlaştığını ve gelişip genelleştğini söyleyemeyiz.

“Demokratik düşüncenin ilk kaynaklarının *Eski Yunan*’da doğması bir rastlantı sayılamaz. *Mezopotamya*’da kısa ömürlü olan kent devleti, dağlarla bölünmüş, deniz ticaretine açık *Mora* yarımadasının koşullarında uzun ömürlü olurken, doğrudan demokrasiye elverişli bir ortam da yaratmıştı. Ama kent demokrasisinin yıkılmasından sonra, demokrasisinin ve özgürlükçü düşüncenin yeniden doğması için yüzyıllar ve hatta çağlar boyu beklemek gerekti. Kadenci düşünceden başkasına ortam hazırlamayan, kapalı tarım ekonomilerine dayalı derebeylik düzeninin (feodalite) yıkılmaya başlamasıyla birlikte, özgürlükçü düşünce de başka bir çerçevede yeniden canlandı.” (Kışlalı, 2007: 242).

Ta ki ortaçağın sonlarında Batı’daki gelişmelere kadar. Batı’da ortaya çıkan temsili demokrasi fikrinde, burjuvaziyi doğuran Sanayi Devrimi’nin de büyük etkisi vardır. Aristokratlara karşı, demokratik değerlerin savunusunu burjuvazi üstlenmiştir.

1.2.1. Feodaliteden Burjuvaziye

Burjuva demokrasisi, Ortaçağ'da Batı Avrupa'da oluşan feodal toplum düzenini yıkarak ortaya çıkmıştır. Akdeniz'de Doğu ve Batı ticaret yollarının İslam ülkelerinin etkisi altına girmesiyle, Doğu ve Batı ülkeleri arasında yaşanan ticari ilişkiler, kültüre de yansır. Ancak bu dönem, ekonominin içine kapandığı bir dönemdir. Çünkü giderek tarıma dayalı gelişen bir ekonomik durum söz konusudur. Feodalitenin doğuşu böyle gerçekleşir. Feodal beyleri güçlendiren bir diğer olay ise, barbar istilalarıdır. Merkezi otoriteyi zayıflatan istilalar, ülkelerde birden çok beyliklerin kurulmasına yol açıyor ve insanlar da zayıf bir merkezi devlet otoritesine güvenmektense, feodal beylere güvenmeyi tercih ediyordu. İşte kendine özgü bir üretim modeli olan feodal üretim biçiminin ortaya çıkmasında, insanların bu bağlanmalarının da etkisi büyüktür. İkili bir sistem içeren feodal üretim biçiminde, bir yanda senyör, diğer yanda ona tabi olan “vassal” bulunur.

“Senyör, tabi ya da vassal denilen bu ikinci kişi yararına, belli bir toprak parçası üzerinde, adaleti dağıtma gibi görevi sürekli bir hak olarak tanır; karşılık olarak vassal da, senyörün kendisinden beklediği hizmetleri yerine getirmek zorunda. Ayrıca vassal da, aldığı toprağı başkasına verebilir ve böylece kendisi de senyör olabilirdi. Ne var ki, bu hiyerarşi içinde sonuncu vassalın, ilk senyörle hiçbir ilişkisi yoktur. “Adamımın adamı, benim adamım değil.” İlke bu!” (Tanilli, 2007: 32).

“Feodalizm, “lord” ile “vassal” arasında karşılıklı hak ve görevler ilişkisine dayanır. Her ikisinin birbirine karşı belirlenmiş hak ve görevleri vardır. Lord, vassalı koruyacak, adaleti, toprağı işleme ve ürününü toplamasını sağlayacak, vassallar arasında çıkabilecek toprak anlaşmazlıklarını çözecekti [...] Vassal ise, yılda daha önce belirlenmiş süre içinde savaşkan olarak lorda hizmet edecekti. Vassal da vergi verecekti, ama bu vergi ancak üç durumda alınabilirdi: (i) Lordun çocuklarının evlenmesi, (ii) savaşta tutsak düştüğü zaman fidyesinin ödenmesi ve (iii) vassalın toprak mirası elde etmesi. (Sander, 2006: 73).

Ancak feodalizm de sınıflı bir düzendir. Gün geçtikçe ayrıcalıkları artan, egemen sınıfı oluşturan soylular ve rahipler ve asıl önemi olan değeri yaratan köylüler ve serfler. Egemenler, dönemin tek üretim aracı olan toprağına sahip olanlar soylular ve kiliseyi temsil eden rahiplerdir. Gelgelelim, üretimi gerçekleştiren köylüler ve serflerdir.

Ortaya çıkan bu iktisadi eşitsizlik, zamanla yayılmakta ve hukuki eşitsizliklere de yol açmaktadır. Çünkü bu dönemde, bir sınıftan diğerine geçmek çok zordur. Fakat feodalizmde bizim asıl ilgimizi çeken husus şudur: Senyör ile vassal arasındaki karşılıklı ilişki. Bu ilişki bize şunu göstermektedir: Feodal sistemde aslen hiç kimse tam anlamıyla hükümdar değildir. Kral ve halk arasında, aynı zamanda senyör ile vassal arasındaki karşılıklı anlaşma söz konusudur. Anlaşmaya uymamak, hak ve görevlerin karşılıklı sona ermesi demektir. Ve bu sona erme de sonu savaflara kadar uzanan kavgaların çıkması anlamına gelmektedir. Feodal düzendeki bu anlaşmalar, bizi gelecek yıllarda ortaya çıkacak olan modern ulusların anayasal hükümlerine götürecektir olan ilk hazırlıklardır.

Modern uluslara geçmeden önce, üzerinde durulması gereken bir konu da şudur: Feodal düzen, Batı ve Doğu ülkelerinde neden birbirinden farklı sonuçlar doğurmuştur? Bu, yanıtlanması gereken önemli bir sorudur. Batı ve Doğu Akdeniz ülkelerinde ortaya çıkan ekonomik ve kültürel farklılığın temeli burada yatmaktadır. Mesela Eski Çin’de de köylünün senyörün topraklarında korunma karşılığında çalıştığı bir gerçektir. Ancak Çin’deki senyör, zamanla devlet memuru niteliğine bürünmüştür. Dolayısıyla, Batı Avrupa’da anladığımız anlamda bir feodalizmden (anlaşmaya dayalı bir feodalizmdir bu), Doğu’da bahsetmek mümkün değildir. Avrupa’da toprak sahibi önemli bir kişi haline gelip kralla anlaşma yoluna giderken, Asya’nın çoğu yerinde toprak sahibi bir nevi devlet memuru olmuş ve bunun ötesine geçememiştir. Avrupa’da feodalizmin Asya’ya oranla daha fazla gelişmesinin nedeni budur.

VII. yüzyıldan itibaren, Doğu’da İslamiyet’in yayılmasıyla birlikte, otarşi dediğimiz kendi kendine yeterli ortaya çıkmıştır. Eşkırıyalığın artması, iç güvenliğin zayıflaması gibi nedenler otarşinin gelişmesine neden olmuştur. Batı’da ise, barbar istilalarının yarattığı güvensizlik ortamı otarşinin gelişmesinde etkili olmuştur.

“Feodal rejim kuruluşunda önemli rol oynayan bir başka olay, Akdeniz’in Doğu ve Batı kıyılarının İslam egemenliği altına girmiş olması. Böylece Doğu ile Batı arasındaki kültür ve ticaret ilişkilerinde önemli rolü oynamış olan Akdeniz yolu, bir kısım Avrupa ülkelerine kapanmış ve bu ülkeler Doğu ve giderek dünya ticaretinin dışına atılmışlardır. Dünya ticaretiyle ilişkisi kesilip kendi içine kapanmaya ve bu yeni duruma göre yeniden örgütlenmek ve derlenip toparlanmak zorunda kalan Avrupa’da ekonomi bakımından en fazla kayda değer olay,

malikaneler sisteminin genişlemesi ile “para ekonomisi”nin yerine “aynı” diyebileceğimiz bir ekonominin geçmesi ve tam anlamıyla tarımsal bir uygarlığın egemen olmasıdır.” (Tanilli, 2006: 54).

Daha sonra Batı'da yaşanan coğrafi keşifler -ki bu süreç 16. yüzyılın sonlarında sona ermiştir- feodalizmin sömürgeci bir nitelik kazanmasında en büyük etken olmuştur. Özellikle 16.yüzyılın ilk çeyreğinde Portekiz, Kızıldeniz'den Çin'e kadar devam eden kıyı hattı boyunca bir sömürge imparatorluğu kurmayı başarmıştır. Sömürgeciliğe en son başlayan Avrupa ülkesi olan Hollanda ise, 17. yüzyılda dünyanın en zengin ülkelerinden addedilen Doğu Hint sömürgesini kurmayı başarmıştır.

Coğrafi keşifler ve bu keşiflere bağlı olarak sömürgecilik, ticaret yollarını, ulaşım biçimlerini ve ticaretin niteliğini (değiş-tokuş edilen malların niteliği ve niceliği) değiştirmiştir. 15. yüzyıl sonlarından başlayarak, kara ulaşımı azalmaya ve deniz ulaşımı artmaya başlamıştır. Keşiflerin yaşanmasından sonra, okyanus yolları, kara yollarına oranla, hatta Akdeniz yollarına oranla büyük önem kazanmıştır. Genellikle Türklerin ve Müslümanların elinde olan kara yollarının öneminin azalması, bu ülkelerin zararına olmuştur. Türkler ise, önem kazanan deniz yollarının gelişimine ayak uyduramamışlardır.

“Venedik, Mısır hükümeti ve Müslümanlarla anlaşarak, Portekizlilere karşı koymak ve mücadele etmek istedi. Ticaretinin sönmemesi için gerçek çarenin Süveyş Kanalı'nı açmak olduğunu anlamıştı. Bu tasarıya, Mısır'ı zapt ettikten sonra, Hindistan'a seferde bulunmak amacıyla Yavuz Selim de yandaş oldu. Ne var ki, Yalnız Hindistan seferini kolaylaştırmak değil, Hindistan ve Asya ticaretinin, Osmanlı İmparatorluğu içinden geçen yollarla devam etmesini sağlayacak ve iktisadi faaliyetin bütünüyle Batı'ya geçmesini önleyebilecek olan bu tasarı -biraz da gerçekleştirilmesindeki güçlüklerden ötürü- eylem alanına çıkamadı.” (Tanilli, 2006: 78).

Feodaliteyi sona erdiren ise, Avrupa'da kentlerin gelişmesi ve köylü ve serflerin bu kentlere yerleşmeye başlamasıdır. Kentler, köylüler için özgürlük demektir. Böylece kentlerde yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır: Burjuvazi.

Coğrafi keşiflere bağlı olarak artan ticaretin gelişimi, satılan ve alınan ticaret mallarında da değişiklik yaşanmasına neden olmaktadır. Ülkeler artık mal üretmekten çok, sömürge ürünlerinden gelir elde etme derdindeydi. En çok sömürge ürünleri ise

Amerika'dan elde edilen tütün, kakao ve vanilya idi. İran'ın halı ve atları, Hindistan'ın ceviz, biber ve tarçını, Çin'in ise, ipeği, porseleni ve bronzunu en çok satılan ticaret ürünleridir. Ancak ürünlerin çoğalmasından dolayı fiyatlarının düşmesi, yeni arayışlara neden olmuştur. Amerika'da yerlilerin sömürge ülkeleri tarafından öldürülmesinin sonucu, tarımda ve madende çalışacak el emeğinin bulunamaması olmuştur. Zenci ticaretinin ortaya çıkışı da bu döneme rastlar. Yerlilerin yerini alması için Afrika'dan zenci getirilmiş ve köle olarak madenlerde ve tarımda çalıştırılmak üzere satılmışlardır.

Sömürgecilerin ve ticaretin bu denli hızlı değişimi, ticaretin alanının genişlemesine ve elde edilen kazancın sınırlarının da genişlemesine neden olmuştur. Böylece ticaret maddesi ve konusu sayılmayacak pek fazla bir şey kalmamıştır. 16. yüzyılın ilk yarısında, Amerika'dan Avrupa'ya değerli madenler getirilmiştir. Altın ve gümüş bunların başında gelir. Bu madenler sayesinde yeni doğan sınıf (burjuvazi) güçlenme olanağı bulmuştur. Coğrafi keşiflerin öncüsü olan Portekiz ve İspanya ise, madenlerin verdiği güvene dayanarak, ülkelerindeki üretimi ikinci plana atmışlardır. Ancak gelişen ekonomik ilişkilerden de en çok etkilenen onlar olmuşlardır.

Avrupa, yüz ölçümü bakımından en küçük kıtadır. Ancak Yeniçağ'ın başlarındaki gelişmeler onu en önemli kıta yapmıştır. Diğer kıtalar ise, Avrupa'nın sömürsü altında kalmışlardır. Avrupa, ticaret ile diğer kıtaları sömürmüş, diğer kıtaların servetlerini kendisine mal etmiştir. İşte bu nedendir ki, 16 yüzyıldan itibaren iktisadi ve kültürel öğelerin üstünlüğünü ele geçiren Avrupa olmuştur. Burjuvazi elde ettiği serveti topraktan değil, ticaret ve meta üretiminden elde etmektedir. Burjuvaziyi feodaliteden ayıran en önemli özellik budur. Burjuvazinin kentlerde gelişmesi demek, feodalizmin sona ermesi demektir. Ancak burjuvazi de beraberinde kapitalizmi getirecektir. Daha önce eşi benzeri görülmemiş bir değişimin lokomotifini konumundaki burjuvazi, sadece toplumsal ve ekonomik yapıyı değiştirmekle kalmaz; siyasal yapıda da değişimin öncüsüdür. Feodal ideoloji yerine, kendi ideolojisini; yani liberalizmi koyacaktır.

1.2.2. Rönesans-Reform

14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar devam eden süreçte, Avrupa salt coğrafi keşiflerle ilgilenmemiştir. Özellikle düşün, sanat ve edebiyatta da önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Burjuvazinin kültürel devrimine işaret eden Rönesans, özellikle kağıt üretiminin ilerlemesi, buna bağlı olarak matbaanın ilerlemesiyle kendini göstermeye başlar. Sanatta kendini gösterecek olan oymacılık da yine bu dönemde ilerler. Elbette Rönesans kağıdın ve oymacılığın ilerlemesiyle sınırlandırılmaz. Ortaçağ'da da bir sanat ve edebiyat anlayışı vardır. Ancak Rönesans, Avrupa'da sanatın ve edebiyatın yeni bir yöne evrilişinde kendisini göstermiştir. Ortaçağ, birleşmiş bir toplum düşüncesinden hareket etmiştir. Rönesans ise bireyi merkeze almıştır. Dini konularda insanı merkez olarak ele almak, dünyayı değerlendirmek, Eski Yunan sanatına dönmek, Rönesans'ın getirmiş olduğu yeniliklerdendir. Ortaçağ'da ise Tanrı'yı ve dini yaşama nedeni olarak ele almak söz konusudur.

Bir noktaya dikkat etmek gereklidir. Rönesans, salt yenilik olarak ele alınabilecek bir düşünce değildir. Rönesans, Batı'da Ortaçağ ile modern dünya arasında bir basamaktır. Dönemin insanları, Rönesans'ın başlamasıyla birlikte bütünüyle Ortaçağ'ın etkilerinden kurtulabilmiş değillerdir. İşte bu nedenle Rönesans, modernizmin öncüsü olduğu gibi, Ortaçağ'ın da mirasçısıdır. Rönesans'la birlikte vücut bulan bireycilik, giyim kuşamdan, inanç ve ahlaka kadar her konuda değişimi simgeler. İnanç ve ahlakta serbestlik kendini gösterirken, kilisenin baskısına da direniş başlar. Protestanlık da bu direnişin dindeki görünümüdür. Yaşanan tüm bu değişimde, ortaya yeni çıkan sınıfın, burjuvazinin de etkisi vardır şüphesiz. İktisadi yaşamın burjuvazi yararına oluşturduğu zenginlik ve refah, Ortaçağ'ın ve Hıristiyanlığın katı ahlak kurallarını da etkilemiştir. Yaşama bağlılık, zevk, sevinç içinde yaşama dürtüsü, kendini maddenin güzelliğinde somutlaştıracaktır. Maddeye dayanan ve özgür bir yaşama çağrı da, sanat ve edebiyatı etkileyecektir.

14. ve 15. yüzyılda Katolik kilisesi iç hesaplaşmaları çözme konusunda aciz kalmaya başlar. Bu hesaplaşmaların çözümü için de dışarıdan bir dinsel ıslahat hareketi başlatır. Bu hareketin sonucunda, Avrupa'nın dinsel birliği bozulmuştur ve Hıristiyanların bir kısmı Katolik Kilisesi'nden ayrılarak Protestanlığa geçmiştir. Reform dediğimiz de tam olarak bu durumu yansıtmaktadır.

“Ortaçağ, insan bedenini kötülüğün kaynağı olarak kabul etmişti. Bu nedenle Hıristiyanlık, aklın rolünü sınırlamış, bir otoriteye uyma düşüncesini aşlamaya çalışmıştı. Oysa, bunun tersini yapıyordu Rönesans. Doğaya dönerek çıplak bedeni anıtlıyor, eleştiri düşüncesini ortaya çıkarıyor, Kutsal Kitap'ın Latince metnini denetleme olanağını verecek olan, Grek ve İbrani dillerini genelleştiriyordu.

Arka arkaya gelen keşifler ve buluşlar ise, insanlığın gururunu yükseltiyordu.” (Tanilli, 2006: 89–90).

Rönesans'ın ortaya çıkmasında, Akdeniz liman kentlerinin (özellikle İtalya'da Venedik ve Ceneviz) eski önemini yitirmesinin etkisi büyüktür. Akdeniz'in kontrolünü elinde tutan bu kentler, Osmanlı'nın Bizans'tan sonra Avrupa'nın içlerine kadar girmesiyle, kontrolünü kaybetmiştir. Tüccar ve askerlerin de Akdeniz dışındaki denizlere açılmaları, beraberinde coğrafi keşifleri getirmiştir. İtalya'nın Hıristiyan olmayan dünya ile bu yakın ilişkisi, İtalya'da laik bir yaşam tarzının çıkmasında etkili olmuştur.

““Yeniden Doğuş” anlamına gelen “*Rönesans*” (renaissance) sözcüğü, eski Roma ve Grek başarılarının yeniden canlandırılmak istenmesi sürecini anlatır. Rönesans döneminin yaratıcılığı, yenilikçiliği ve canlılığının asıl yürütücü gücü ise kent insanları, yani bir bakıma tüccarlardır. Bunlar, ne kadar zengin olurlarsa olsunlar, geniş kitlelerin efendisi olmadıklarından enerji ve zamanlarını bu kitlelerin yönetimine değil, en karlı ticaretin nereyle ve nasıl yapıldığına harcadılar ve bu yolla sağladıkları zenginlikleri sanat ve endüstri yeniliklerine yatırdılar.” (Sander, 2006: 81).

Reform hareketi ise, kilisenin, monarkların ve zenginlerin desteğinden yoksun kalmasıyla, aynı zamanda sade vatandaşın da güveninin azalmasıyla yakından ilgilidir. Sade vatandaş, kilisenin kendilerini güçlülerden yeterince korumadığını düşünmekte ve kiliseye olan güvenini yitirmekteydi. Halk Hıristiyanlığı kiliseye karşı kendi güçleriyle savunmak girişimindeydi. Aynı zamanda kilise içinde de kiliseyi doğru yola çekmek uğraşı söz konusuydu. Kilise dışındaki sade vatandaşın bu öncülüğünü Martin Luther, kilise içindeki öncülüğü ise Loyola'lı Aziz Inghatius yapmaktadır.¹

¹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Oral Sander, (2006), *Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s:85–87.

Batı'da büyük bir uyanışın öncüsü olan bu iki hareket, özgür bir iradenin peşindedir. Liberalizm de bu düşünceler üzerine kurulur. İki düşünür vardır ki, bu düşünceler üzerinde etkilidir. “Montesquieu’ye göre demokrasinin karakteristik özelliği, halkın yasa koyucu iktidarı kullanması ile anayasa ve tek tek yasalar konusunda karar verme hakkının olmasıdır.” (Schmidt, 2002: 51). İşte bu düşünce, Montesquieu’yi kuvvetler ayrılığına götürür. Yani, yasama, yürütme ve yargı birbirlerinden ayrı olmalıdır. Güçler ayrılığı bu kuvvetlerin birbirini denetlemesini kolaylaştırdığı gibi, vatandaşların hak ve güvencelerine de özgürlük katacaktır. Bir nevi despotluğun yıkılması söz konusudur.

Diğer bir düşünür Rousseau ise, toplum sözleşmesi yoluyla halka egemenliğini vermeye çalışır. Doğal yaşamda mutlu olan ve şimdilerde doğal yaşama dönme şansı olmayan halk, ancak bir sözleşme yoluyla haklarına kavuşabilir; toplum sözleşmesiyle. Toplum sözleşmesini kendisi şöyle tanımlar: “Özüne bağlı olmayan şeyler bir yana bırakılırsa, toplum sözleşmesi şöyle özetlenebilir: “Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü, bir arada, genel istencin buyruğuna verir, her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası kabul ederiz.”” (Rousseau, 2004: 30).

1.2.3. Amerikan ve Fransız Devrimleri

Amerikan Devrimi’nde Avrupa’nın sömürge sistemine tepki gösterilmiş ve Fransız Devrimi’nde insanlara temel hak ve özgürlükler anayasal güvenceyle sunulmuştur. Her iki gelişme de, o güne kadar dünyada daha önce görülmemiş niteliktedir. Bu nedenle, demokrasiden bahsederken, Amerikan ve Fransız Devrimleri’nden bahsetmeden geçemeyiz. Amerikan Devrimi’nin gerçekleşmesinde puritanizmin etkisi vardır. Protestanlığın inanç özgürlüğü ve hukuk devleti anlayışından kaynaklanan puritanizm, insanların yetenek ve kapasitelerine göre dağılımını öngörür. Devrimin gerçekleşmesinde, sanayi ve ticaretten çok, tarıma dayalı ekonomik ilişkiler belirleyici oluyordu. Tarıma dayalı üretimin ve öte yandan Amerika’ya olan göçlerin artmasıyla, sanayide artış sağlanmış, buna bağlı olarak da metanın satışında ticaretin geliştiği gözlenmiştir. Yedi Yıl Savaşları² sonunda Kuzey Amerika’da yerleşen

² Yedi Yıl Savaşları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Oral Sander, (2006), *Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s:151-152.

İngiltere, bu topraklar üzerinde koloniler kurmuştur. Kurduğu kolonilere Yedi Yıl Savaşları'nın yarattığı ekonomik zararı ödetme yoluna gidince, Kuzey Amerika'daki 13 koloni direnişe geçer. 1774'te başlayan bağımsızlık hareketi, Fransa'nın da desteğiyle 1776'da resmiyete dökülmüştür. İngiltere'nin Amerikan bağımsızlığını tanınması ise 1782'ye rastlar. “Bağımsızlıkla birlikte dünyada yepyeni bir toplum ortaya çıktı. ABD sanki yumurtadan çıkmış gibiydi. İmparatorluk ve Hıristiyanlık kabuğunu kıran bir Batı Avrupa uygarlığıydı. Devlet dini ve monarşisi yoktu. Dünyanın o zamana kadar görmediği, böylesine bir “temiz” çıkıştı.” (Sander, 2006: 156).

Amerikan Devrimi'nin özelliklerinden birkaçını ise şöyle belirtebiliriz:

- Avrupa devletlerinin sömürge sistemine karşı başarılı bir tepki olmuştur.
- Amerikan Devrimi, Avrupa'daki düşünce akımlarına ikinci bir nitelik kazandırmıştır. Avrupa'da birbirinin içine girmiş olan feodalizm ve aristokrasi, kıtada ayrılmış ve net sınırlarla çizilmiştir.
- Kendilerine yabancı olarak gördükleri bir hükümete karşı direniş ortaya çıkmıştır.

Güçler ayrılığı ilkesi uygulanmış ve Bağımsızlık Bildirgesi ile (1778) hükümetin sınırlarının halkın ona sunduğu kadar olduğu vurgulanmıştır. Hükümet, halk için çalışmaktadır ve her insanın kendisinden esirgenemeyecek hakları olduğunu savunmuştur. Amerika'daki bu gelişmelerin takipçisi konumundaki Fransa'da ise, 1789'da gerçekleşen devrime doğru giderken, devrime insan haklarıyla ilgili bildiriyle başlanması ve yazılı bir anayasa sunulmasında Amerikan Devrimi'nin büyük etkisi vardır. Fransa'da burjuvazi, mutlakıyetçi kraldan ve aristokrasiden iktidarı alma yoluna gitmiştir. Bir anlamda Fransa'da devrimi başlatan ilk hareketi soylular vermiştir. Orta sınıfın monarşiye karşı savaşa girmesiyle devrim süreci başlamıştır. Orta sınıfın istekleri arasında; “(i) Bir anayasa ile monarşinin yetkilerinin sınırlandırılması; (ii) Vergilerin düzene konması ve azaltılması; (iii) İç gümrük duvarlarının indirilmesi; (iv) Basın özgürlüğü.” (Sander, 2006: 164).

Amerika'da yaşanan gelişmeleri takiben, Fransa'da da hemen bir kurucu meclis hazırlanmış ve bu mecliste “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” yayınlanmıştır. “Bu bildiri, insanların özgür olduğu, yasalar önünde eşitlik, herkese memur olabileme

hakkı, söz ve basın özgürlüğü, özel mülkiyetin dokunulmazlığı ve vergilerin toplumda dengeli bir biçimde dağıtılması gibi temel hak ve özgürlükleri içeriyordu.” (Sander, 2006: 164). Ne var ki Fransız Devrimi’nin, Amerikan devriminden daha fazla sükse yaptığını ve daha evrensel bir boyut kazandığını düşünen Hobsbawm şöyle der:

“Amerikan devrimi, Amerikan tarihinin en can alıcı olayıydı; fakat içinde yer alan ve yanına kattığı ülkeler dışında, pek önemli bir iz bırakmadı. Oysa Fransız Devrimi bütün ülkelerde bir dönüm noktası oldu. 1808’den sonra Latin Amerika’nın bağımsızlığını kazanmasına yol açan ayaklanmalara kaynaklık eden, Amerikan devriminden çok Fransız Devrimi’nin yankılarıdır [...] Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında, o zamana dek yalnızca kişinin doğduğu ya da yaşadığı yeri anlatan Türkçe ‘vatan’ sözcüğü, Fransız Devrimi’nin etkisiyle ‘*patrie*’ gibi bir anlama bürünmüştü. 1800’den önce köleliğin zıddı bir durumu anlatan esasen hukuki bir terim olan ‘özgürlük’, yeni bir siyasal içerik kazanmaya başlamıştı.” (Hobsbawm, 2003: 64–65).

1.2.4. Demokrasinin İlkeleri

Liberal ideolojinin öncülüğünde gelişen Batı demokrasisi, içinden geçtiği evrelerle iktisadi ve siyasal alanda önemli özgürlüklere ulaşmıştır. Girişimde ve ticaret özgürlüğünde, iktisadi liberalizmin gelişim evresi görülür. Çoğulculuk ise, siyasal liberalizmden çok, ekonomik liberalizmin sunduğu özgürlüğe kanıttır. Ekonomik liberalizmin insanlara sunduğu tez olan özgürlüğün gelişim sürecini Aydoğan şöyle açıklar:

“[...] dikkat edilmesi gereken temel nokta, kapitalizmin rekabetçi liberal döneminin 19. yüzyıl sonunda kapanarak, tekelci yeni bir dönemin başlamasıdır. Tarih sahnesine devrimci bir sınıf olarak çıkan burjuvazi yaklaşık 500 yıllık bir süreçten geçerek, manüfaktür üretiminden büyük sanayi üretimine ulaşmış ve bu süreç insanlık tarihinde önemli gelişmelerin gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Serbest rekabetin itici gücü ve üretimin devrimci karakteri bu dönemde, yeni buluşların, bilimsel ilerlemelerin olağanüstü boyutta artmasını sağlamıştır.” (Aydoğan, 2007: 59).

Çoğulcu demokrasi olarak da anılan liberal demokrasinin çoğulculuk ilkesi, liberalizmin siyasal yönüne vurgu yapar. Çoğulcu anlayışta özellikle dikkat edilmesi gereken, çoğulculuğun işlerlik kazanmasını sağlayan noktalar vardır. Bunlardan birisi özgür düşünebilme hakkıdır. Yani düşünce, ne şekilde olursa olsun, içeriğine sınır getirilmemelidir.

Demokrasilerde düşünce özgürlüğünden bahsetmek, sadece anayasa ve kurallara uygun düşünmek demek değildir. Elbette ki anayasa ve kurallara aykırı düşünceler de demokratik kültürü gelişmiş toplumlar içinde yer alabilir. Bir ideolojiyi yaymanın ya da bir düşünceyi savunmanın suç sayılması demek olan düşünce suçu, demokrasilerde yaşayamaz. Ancak bu noktada karşımıza demokrasinin kendi kendini yok etme tehlikesi içine düşmesi sorunu çıkar. Düşüncenin sınırlanmadığı bir ortamda, ortaya demokrasiyi yok etme amacını güden, bir nevi demokrasiyi kendi silahıyla vurma amacı taşıyan düşünceler yeşerebilir.

“Düşüncelerin kamu düzenini, devletin iç ve dış güvenliğini bozmak amacıyla, somut ve suç sayılan eylemlere çağrıda bulunarak, kışkırtmalara girişerek, *açık ve mevcut bir tehlike* halini alması halinde vardır o tehlikeler. Devlete karşı şiddet yoluyla işlenmiş suçlar, sabotajlar, silahlı çatışmalar vb., bunlar maddi olaylardır, suçtur ve cezalandırılırlar. Ancak, o maddi olayların esinlendiği düşünceler yasaklanamaz ve cezalandırılmaz. Aksi takdirde, “düşünce suçu” yaratılmış olur.” (Tanilli, 2007: 39).

Bir diğer sorun ise, bu düşüncelerin herhangi bir baskı altında kalmadan özgürce açıklanabilmesi sorunudur. Düşünce, bir başkasına iletildiğinde anlam kazanır. Ve bu sayede kazanan toplum olur. (Amerikan ve Fransız devrimlerinde, devrim öncesi ve sonrasında, hiçbir ayırım gözetilmeksizin tüm vatandaşların toplantı düzenledikleri ve düşüncelerini özgürce ifade edebildiklerini biliyoruz). Böylece ortaya “kamuoyu” çıkar. Siyasal alanda eyleme geçen kamuoyu, kendisini örgütlenme fırsatı da bulabilmelidir. Örgütlenme, bir dernek, bir sendika yahut bir parti şeklinde vücut bulabilir. Önemli olan, örgütlenmenin toplumda siyasal hayatı tüm yönleri ve ayrıntılarıyla ifade edebilmesidir. Çoğulcu demokrasi, esas itibarıyla, bütün çıkarların seslendirilebileceği ve söz konusu bu çıkarların arasında bir denge oluşturulabileceği görüşünü varsayar. “Bu yapıda [...] vatandaşlar kendi çıkarları doğrultusunda toplumu, ekonomiyi ve

siyaseti etkilemek için çeşitli özerk hareketler, birlikler, partiler, dernekler halinde örgütlenirler.” (Schmidt, 2002: 147).

Gerek çoğulcu demokrasi, gerekse klasik Batı demokrasisi, totaliterliğin engellenmesi yönünden ortak amaca sahiptirler. “Çoğulcu demokrasi kuramı kendini, alternatif demokrasi anlayışlarından diğer özellikler yanında devlet ve toplumun çok üyeliğini vurgulama bakımından ayırır.” (Schmidt, 2002: 149). Tüm halkın katılımıyla oluşan ortamda düşüncelerden hangisinin/hangilerinin uygulamaya konacağına tüm halk karar verir. Katılmanın genel olması ise, öncelikle genel oy ilkesinin kabulü ile gerçekleşir.

“Genel oy ilkesi deyince, yurttaşların seçmen olabilme hakkının *-ırk, cinsiyet, iktisadi varlık ya da fikri yeterlilik* gibi kayıtlarla- sınırlanmaması anlaşılır. Ancak, bu, ayrıcasız herkese oy hakkı tanınması demek de değildir. Oy hakkına sahip olabilmek için, -başta *uyrukluk* olmak üzere- *akli, ruhsal ve ahlaki yeterlikle*, belli bir siyasal erginlik yaşını doldurmuş olmak gibi koşulların yerine getirilmiş olması gerekir.” (Tanilli, 2007: 41).

Genel olarak katılımcı demokrasilerde, kaynak düzeyi önemli bir faktördür. İnsanların mesleki pozisyonları, ekonomik gelir düzeyleri ne kadar yüksek olursa, kaynak düzeyi de o kadar gelişmiş olur. Kaynak düzeyi gelişmiş olan halkın siyasal katılım oranı ve siyasete karşı olumlu tutumu da o kadar kuvvetli olur. Aynı zamanda bireylerde, siyasette belirli bir ölçüde etkili olunabileceği kanaati de artar. Bu koşullar sağlandığında, siyasal katılım yaygınlaşır. Ancak kaynak düzeyi zayıf seyrederse, siyasete karşı tutum da zayıf olacaktır. Her şeyin aynı kalacağı düşüncesinin yerleşmesi demek, siyasal olarak etkin olabilme düşüncesinin de zayıflaması demektir.

Gelgelelim, kendisine Batı demokrasisini model almış olan pek çok ‘gelişmekte olan’ ülkenin ve pek çok ‘üçüncü dünya ülkesi’ ülkesinin de sorunları yok değildir. Bu sorunların en başında, siyasal iktidarda yaşanan iktidarın kişiselleşmesi sorunu yatar. Hangi siyasal parti olursa olsun, artık parti liderinin partisi olarak anılırken, lideri büyütüp halkı siyaset karşısında edilgen kılmaktadır. Siyasetten uzaklaşma, kitleleri bekleyen son olmaktadır.

Batı demokrasisinde gözle görünen en önemli sorunlardan birisi ise, siyasal demokrasinin ön plana çıkmış olmasıdır. Ekonomik anlamda tam olarak gelişmemiş

toplumlarda demokratik anlayışın gelişmesi de beklenemez. Zenginliklerin belirli ellerde birikmesi, belirli bir azınlığı doğurmuştur ve söz konusu azınlık siyasal yaşamı etkilemektedir. Etkilemeyi sağlarken de modern yayın teknikleri bu ellerde araçsallaştırılır. Oysa siyaset artık sosyal demokrasi olmadan yaşayamaz. Siyasette sosyal demokrasinin gerekliliğinden kastımız, sosyal demokrasinin klasik demokrasi anlayışına yeni bir anlam, farklı bir yorum kazandırması yönünde yaptığı vurgudur. Sosyal demokrasinin, klasik demokrasiye getirdiği bu farklı yorumunu İsmail Cem şöyle açıklar:

“Amaçladığı eşitlikli, sosyal adaletli, güvenli sosyo-ekonomik modelin gerçekleşmesinde, vergi denetim, sosyal güvenlik, katılım ve kültür araçlarını öncelikle kullanan; ayrıca bir zorunlu ve genel kurala dönüştürmeksizin millileştirmelere başvuran; bu ekonomik yaklaşım çerçevesinde, piyasa mekanizmalarını ve serbest ekonomiyi reddetmeyen partilerdir, sosyal demokrat partiler.” (Cem, 1995: 40).

1.2.5.Sosyal Demokrasi

Sanayi Devrimi'nin ekonomik sorunları olduğu kadar ideolojik sorunları da ortaya çıkmıştır. Bu ideolojik tabloda burjuvazinin karşısına proleter (işçi) sınıf çıkar. Ortaçağ'ın sonlarında feodalizmin sonunu getiren burjuvazi, daha önce de değindiğimiz gibi, Fransız Devrimi'nin de baş aktörü konumundadır. 19. yüzyıl Avrupası'nda da egemen sınıf burjuvazidir. Burjuvazinin ülkesi liberalizmdir. İktisadi açıdan her türlü devlet müdahalesini reddeden, girişim özgürlüğünü savunan liberalizm, siyasi açıdan da bireyciliği savunur. Proleteryanın çoğunluğu ise, sanayi ile uğraşmakta olan işçilerden oluşur. Kentlere göç eden bu sınıf, kent merkezlerinde değil çevrelerinde ikamet eder.

Siyasi bir demokrasi, vatandaştan feragat ister. Geneli kapsayan şekilde işler. Sosyal demokrasilerde ise, halkın kaderine etki eden kararlar alınır. Halkın refahı, güvenliği, çocuklarına verilen imkanlar önemli konuları oluşturur. Sosyal demokrasi, topluluk hayatının olduğu ilişkilerden ve hareketlerden her birini kontrol ederek tüm toplumun denetim altına alınmasına olanak sağlar. Burdeau sosyal demokrasinin insan haklarına dayandığını söyler, yalnız bu hakları klasik demokrasi dediğimiz Batı demokrasinden farklı anlar:

“1789 Demecinde bildirilen şekilleri ile haklar, ferde bağlı olan ve bahsettikleri imkânlardan faydalanmanın yalnız kendisine ait bulunduğu yetkililerdir [...] hürriyetin koruyucusu olan bu haklar, liberal demokrasinin temelini teşkil ederler. Sosyal demokrasinin yerleşmiş olduğu fikirler içinde ise, bilakis, haklar taleplerdir; muhtevaları, hukuki neticesi buldukları ihtiyaca göre tespit olunmuştur.” (Burdeau, 1964: 34).

Sosyal demokrasi de, klasik demokrasi gibi insan haklarına dayanır. Yalnız insan haklarını klasik demokrasiden farklı anlar. Klasik anlamda insan hakları, devleti iş görmekten çok, çekinmeye yönlendirir. Bu da hürriyetlerin korunması anlamına gelir ki, bu anlayış da liberal demokrasiye vurgu yapar. Sosyal demokraside ise, talep edilenler haktır. İçeriği ve hukuki sonucu ne olursa olsun, ihtiyaç duyulan önemlidir. Burada bireyler ve fertler arasında ayırım ortaya çıkar ve kendini gösterir. Fertler, taleplerinin karşılanması sonucunda haklarına ulaştıklarını belirtirler. Bireyler ise, hakkı, kendini tanımlama çabasında olan insanın ifadesi olarak belirtirler. Talebin karşılanması durumu, fertler için yeter ölçüt olarak görülür; istenilenin karşılanması, hakkı olanı elde etmek demektir. Ancak bireyler için durum daha farklıdır. Kendisinin oluşumuna katkıda bulunanları ifade edebilmek, tanımlayabilmektir bireyi hakka kavuşturan. Birey hayatına istediği yönü verebilmelidir.

Sosyal hak kavramını ise şöyle ele alabiliriz: Soyut bir varlığa değil de, kendisini halen olduğu varlık yapan ortama karşı bağlılığını anlattığımız “toplum için insana” tanınmış olmalarıdır. Bu durumda birey, toplumdaki alacaklı durumdadır. Bu alacağı ödeyecek olan da idarecilerdir. Ancak ekonomik düzenlemeler sayesinde sosyal haklar toplumda fiilen var olabilirler. Burjuvaziyle proleterya arasında ortaya çıkan ekonomik uçurumda, her türlü eşitsizliğe, adaletsizliğe ve sömürüye karşı gelişen bir akım olan sosyalizm, burjuvazi ile proleterya arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi adına proleteryanın umudu olmuştur. “Çünkü kapitalizm, burjuva sınıfının yararına olarak, işçi sınıfının sömürülmesine hizmet etmekte; liberalizm ise, aslında, işçi sınıfına karşı burjuvazinin haklarını savunmaktadır.” (Tanilli, 2006: 123).

Sosyal demokrasiyi burjuvazi ile işçiler arasında bir uzlaşma olarak gören İsmail Cem, sosyal demokrasiyi şöyle tanımlamaktadır: “[...] sosyal demokrasi, işçi hareketi adına burjuvaziyle gerçekleştirilen “şartlı” bir “bir arada yaşama” uzlaşmasıdır: İşçi hareketi, bu uzlaşmayla, sermaye sınıfının bir sınıf olarak varlığını, özgürlüğünü,

sürekliliğini garanti etmektedir.” (Cem, 1995: 62). Sosyal demokrasinin hedefini ise Burdeau şöyle belirtir: “Sosyal demokrasinin hedefi ise, hiç şüphesiz dayandığı hakların muhtevasına tabidir: ferdin her çeşit zulümden kurtarılması diye özetlenir; hürriyetin modern görünüşü demek olan ve iktidarların faaliyet gayesi olarak, hiç bir rejimin tekelinde bulunmayan kurtarıma.” (Burdeau, 1964: 36).

Sosyal demokrasinin bilimsel bir boyutta ele alınması ise Karl Marx ile gerçekleşmiştir. Marx, sosyalizmin iktisadi gelişmeyi ayrıntılı bir şekilde çözümlemesi gerektiğini belirtir. Bu çözümlenme kapitalizmi yıkacak, yerine sosyalizmi geçirecektir. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet kaldırılmalı ve tüm topluma mal edilmelidir. Böylece sömürünün de kaynağı kurutulmuş olur. Bunu gerçekleştirecek olan da işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı, burjuvaziye başkaldıracak, üretim araçlarındaki hakimiyetine son verecek ve üretim araçları toplumun malı olacaktır. Böylece burjuvazinin de sömürüsü son bulacaktır.

1.3. DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ NEDİR?

Demokrasi düşüncesi, hürriyet fikrinden ayrı olarak düşünülemez. Demokrasi, her şeyden önce, hürriyeti siyasi ilişkiler içine, yani siyasi yönden teşkilatlanmış toplumlara özgü olan emir verme ile emre itaat etme arasındaki ilişkiye ilintilendirmek isteyen hükümet sistemidir. Burada otorite elbette vardır; ancak öyle bir düzenlenmiştir ki, tabi olanların katılımına dayandığı için hürriyetleri ile bağdaşmaya devam etmektedir. Halk, hükümdarlar için değildir ama hükümdarlar halk içindir. Ya da bir başka deyişle, taht halkın da değildir; çünkü ulaşılması gereken bir taht yoktur!

Hürriyetin ilk ortaya çıkış şekli, onu özerklikle bir tutan şeklidir. Bu özerklik-hürriyet, fizikçe ve ruhça bir bağımsızlık duygusu demektir. Söz konusu hürriyet, insanın kendi kendisine hükmedebilme yetkisidir. İnsanlar, kendilerine yönelik düşüncelere dalmakla birlikte, kendilerini yöneten siyasi otoritenin var oluşuyla ilgili düşüncelere de girmişler ve siyasi otoritenin bizatihi var olmasından kaynaklanan tehlikelere karşı teminat peşine düşmüşlerdir. Böylece, katılımcı hürriyet adı verilebilecek bir siyasal sistem kurmuşlar ve yönetilenleri, iktidarın keyfi karar alma ve uygulamalarından korumak istemişlerdir. Bireyin siyasi hakları, bireyin devlet işlerine katılmasına olanak sağlar. Böylece, demokratik rejim, siyasi hürriyeti içinde barındıran

bir rejim olarak ortaya çıkar. Ancak bu rejim, otoritenin hükmettiği insanların iradelerine dayanır. Siyasi hürriyet sadece yönetilenlerin özerkliğini korumak amacıyla kurulmuştur. Esas hürriyet, insanın kendi hareketlerini gerçekleştirme, tercihinine göre yaşama ve sorumluluklarını içeren hürriyettir. Ve arzulanan demokratik bir toplumsa eğer, siyasetin demokratikleşmesi öncülüğünde toplum da demokratikleşecektir; toplumun demokratikleşmesidir ki, siyasi katılımı arttıracaktır.

Halk egemenliği sonucunda ortaya çıkan genel oy sistemi, 19. yüzyılın sonlarında başlayıp, 20. yüzyıl boyunca kendini kabul ettirmiştir. Bu sayede temsili sistem yerine oturur. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce birkaç ülkede genel oy ilkesi kullanılmaktaydı: İngiltere, Fransa, İsviçre ve ABD (Bu ülkede siyahilerin oylamaya katılmadığını da belirtmek gerekir). 1919 yılına gelindiğinde ise, Almanya'da Weimar Hükümeti genel oy uygulamasına geçer. Genel oyu kabul eden diğer ülkeler içinde İtalya, Danimarka, İsveç, Hollanda ve Japonya gelir. Elbette ki bu genel oy ifadesinden kasıt, sadece erkeklerin oy kullanabildiği bir sistemdir. Kadınların oy kullanabilmeleri için vakit henüz erken görülmüştür. Unutulmaması gereken bir konu da, genel oy ilkesinin diktatörlüklere yol açan seçimleri de gerçekleştirebildiğidir. Halbuki demokrasi belli bir insan fikrine dayanır. Yurtseverlik, hoşgörü, hukuka saygı vardır bu düşüncelerde. Ve bu düşünceler belirli bir eğitimle kazanılır. Demokrasi, eğitim eşitliğini sağlamalıdır. Bunun yanında cinsiyet eşitliği de kendisini gösterecektir.

Demokrasinin 20. yüzyılda en büyük kazanımı, kuşkusuz özgürlükler adına olmuştur. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, kişinin yaşama hakkı, fikir özgürlüğü ve dernekleşme hakkı gibi klasik haklar dediğimiz bir takım hakları olmuştur. Ancak savaşın getirdiği yıkım, insanların devlet tarafından korunması meselesini beraberinde getirir. Eskiye nazaran daha da zorlaşmış yaşam koşulları sağlık, eğitim, çalışma hakkı gibi bir takım iktisadi ve sosyal haklar sunar. 20. yüzyılın sonlarına doğru ise, yepyeni haklar kendini dayatmaya başlamıştır. İletişim hakkı, halkların gelişmesi ve kalkınması hakkı, barış hakkı gibi. Kuşkusuz bu hakların gelişmesinde ve yerleşmesinde demokrasinin önemli rolü vardır. Tüm bu haklar, feodal ayrıcalıklara, burjuvazinin ayrıcalıklarına ve büyük şirketlerin ve devletlerin ayrıcalıklarına karşıdır. Toplumlarımızda var olan geleneklerden ve ayrıcalıklardan kurtulma umudunu, devletin elinden almak durumunda kalmıştır insanoğlu. Çünkü demokrasi ancak ve ancak özgürleşme isteği taşıyan insanların peşinden gider.

Günümüz demokrasi anlayışının muhtevasında, özgürlük isteği kendisini göstermektedir. Kapsamında, iktidarların bireyler üzerindeki yetkisini sınırlamak isteğiyle beraber, çoğunluğun istemlerini karşılayabilmek isteği de barınır. Aynı zamanda bu anlayış, iktidarın sahibi olarak yalnız gerçek halkı dikkate alır. Eski egemenlik sadece vatandaşların (üstün aklın) isteklerine uyduğu için, şartlı bir egemenliktir. Bugün ise, halkın iktidarı kendi iradesine esir olmamaktır. Neyi istediğinden çok, neyi istemekte olduğu önemli hale gelmiştir.

“Bir de, klasik temsilde halkın iradesi kanun olmadığı halde, her kanun halkın iradesi idi. Halbuki, şimdiki demokrasi, kanunun geçerliliğini tesis etmek için, ebedi değerlere veya kanunun az çok müşterek bir menfaate sağladığı tatmine, her türlü atfı bir yana bırakmaktadır.”(Burdeau, 1964: 24).

İktidar hep halkta kalmaktadır. Buradan iki sonuç çıkar: 1. İktidar hükümetin dışında kalmaktadır. 2. Resmi siyasal kurumlar halk iradesinin desteğini aldıkları sürece (halkın iradesine sahip oldukları sürece) onun yaramazlıklarına ve bölünmelerine uymalıdır. Çünkü halk artık farklılaşmış ve sınıf, inanç ve menfaat ayrıcalıklarına bölünmüştür. Demokrasinin yukarıda belirttiğimiz iki yönünü açıklarken, özgürlük isteminde bulunanları “özne” olarak tanımlamanın uygun olacağı düşüncesindeyim. Touraine, özneyi şöyle tanımlar:

“Bireyin (ya da öbeğin) kesinleşmiş özgürlüğünün ve özgün hali göz ardı edilmeden yeniden yorumlanan yaşanmış deneyiminin birleşmesiyle eyleyen olarak oluşmasına *özne* dedim. Özne yaşanmış bir durumun özgür eyleme dönüşme çabasıdır; ilk bakışta toplumsal belirleyenler ve ekinsel bir kalıt olarak görünen şeylere özgürlük katar.” (Touraine, 2004: 24).

Yine Touraine’e göre bu sayede: “[...] demokrasinin asıl işi bir topluluğun ekinde çeşitliliği üretmek ve savunmak olur.” (Touraine, 2004: 25). Demokrasi kültürünü oluşturan şey, demokrasi yönetimlerinde en fazla kişiye en fazla düzeyde özgürlük vermek, çok çeşitliliği tanıyıp korumaktır. Demokrasi sadece siyasal yönetimlere ve yasalara dayanan bir kurallar bütünü olarak görülmekten çok uzaktır. Daha çok siyasal bir kültüre dayanmaktadır artık demokrasi. İçeriğinde yer alan düşünce suçunun reddi ile de, demokrasinin bireylere ve topluluklara gösterdiği saygı bir kez daha vurgulanmış olur. Bu saygı hem eleştirel düşünmeyi, hem de akla dayalı eylemi gerekli kılmaktadır. Demek oluyor ki, demokrasiyi akılsal eylemin uygulanması alanı

olarak, dūşünsel özgürlüğün sağlandığı alan olarak ve son olarak da kültürel kimliklere saygı duyan bir alan olarak tanımlayabiliriz. Özneyi sağlayacak olan da budur.

“Bir birey davranışlarında *özgürlük* isteğini, bir *ekine* ait olma duygusunu ve *usa* çağrıyı, başka bir deyişle bir bireysellik ilkesini, bir özerklik ilkesini ve bir evrenselci ilkeyi birleştiriyorsa bir öznedir [...] Demokratik ekin ancak siyasal toplum; başlıca amacı bireylerin ve toplulukların özgürlüğüyle, beraberce işleyen ve hukuk kurallarını bağdaştırmak olan kurumsal bir kuruluş olarak algılandığında doğabilir.” (Touraine, 2004: 28–29).

Çoğunluğun gücüne ve azınlığın haklarına da saygı duyulmalıdır. Aksi halde demokrasiden söz edemeyiz. Bugünün çoğunluğu yarımın azınlığı olabilir ve çoğunluğun tanığı ve sahip olduğu haklardan farklı hakları tanıyan ve talep eden azınlığın haklarını da içerebilmelidir.

“[...] demokrasinin evrensel nitelikli üç temel öğesi olduğunu söyleyebiliriz: Seçim, özgürlük ve bağımsız yargı. Demokrasi, azınlıkta olanların da güvence altında olduğu, özgürlüklere saygılı bir çoğunluk yönetimidir. İktidar her sistemde vardır; ama “muhalefet”in yasal olarak tanıdığı ve güvence altına alındığı tek sistem demokrasidir.” (Kışlalı, 2007: 245).

Örgütlenme hakkı da demokrasinin sonucudur. Örgütlenme sayesinde, toplumun çoğunluğunu oluşturan işçiler de ekonomik açıdan güçlenme şansı bulurlar. Örgütlenme olanaklarının kısıtlanması ise, işverenlerden çok işçilerin ekonomik açıdan güçsüzleşmesine neden olur. Bir işveren, belirli bir ekonomik güce ve bu güçle beraber toplumsal ağırlığa sahiptir. Bu işverenin desteklediği yahut sempati duyduğu siyasal parti, toplumdaki oyların biçimlenmesine etki eder. Ancak işçiler adına bu tarz bir biçimlenmeden bahsedebilmek için örgütlenmenin şart olduğu görölmektedir. Toplumsal adalet, sadece siyasi kararlarla gerçekteşmez. Kol gücüyle çalışan kesimin hep birlikte yönetime katılması durumunda, iktidar denetlenebilir ve iktisadi demokrasi sağlanabilir. Ancak küreselleşme olgusudur ki, kültürlerin birbirinden farklı oluşunu ve bireylerin kişisel deneyimlerinin farklılığını yok sayabilmektedir. Böylelikle insanlar, yurttaşlıktan tüketiciye doğru bir evrilme geçirmektedirler. “Demokrasi bireyin ortak iyeliğe bağlanması değildir; tersine, kurumları kişisel özgürlük ve sorumluluğun hizmetine sokar.” (Touraine, 2004: 190).

Oysa günümüzde yaşanan, büyük firmaların denetimlerini arttırması ve diğer yandan da uluslar arası çapta dünyaya yayılma politikası uygulamalarıdır. Demokrasilerde öncelikleri bulunmayan bu firmaların amaçları karlarını arttırmaktır. Tüketim toplumu düşüncesinde üzerinde düşünülmesi ve dikkat edilmesi gereken nokta, belirli kitlelerin istemlerine yoğunlaşmak, onları eleştirmek ya da doğru bulmak, istemlerin doğru ve “iyi”liğini sınamak olmamalıdır. Öncelikli hedef, toplumsal ilişkilere, nesnelere daha çok değer vermek olmalıdır. Demokrasiden anladığımız şey, uzmanlardan ve işlerinin ehillerinden kuşkulunmak demektir. Gerek siyaset sahasında gerekse medyada, işin ehli olarak gördüğümüz ve bildiğimiz güçler arası ilişkiler, hem medyayı hem de siyaseti zedelemektedir. Bu ilişkiler medya patronlarına mali ve ekonomik güç sağladığı gibi, siyasal liderlere de kamuoyunda sahip olduklarından daha fazla bir medya desteği sağlamaktadır. “Televizyonda okullar, hastaneler ya da bağımlı kişiler hakkında konuşulduğundan daha çok temizlik ürünleri ya da makarnalar hakkında konuşulur genelde, bu da siyasal tartışmaları geriletir.” (Touraine, 2004: 198).

Demokrasi, yeni liberal akımların demokrasinin sonunu ilan ettikleri bir dönemde, yaşama şansı bulabildiği her yerde, kendi değerlerini yaşatabilmek zorundadır. Böylelikle, demokrasi kendisinin şu ya da bu partiyi iktidara taşıyan bir araç olmadığını kanıtlama olanağı bulacaktır. İnsanların insanca yaşayacakları bir dünyanın ortaya çıkarılmasında ve bu dünyanın devamının sağlanmasında önemli bir mihenk taşı olduğunu hatırlatmalıdır. Kuşkusuz demokrasinin de hoşgörü gösteremeyeceği konular bulunmaktadır. Bunların başında her türlü ırkçılık ve ayrımcılık konuları gelir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan deneyimler, demokrasinin bu konuda daha dikkatli olmasını gerektirecektir. Bir diğer önemsenmesi gereken konu da, demokrasinin hümanist yapısına da uyumlu olan, her türlü yağmaya, zorlamaya, sömürüye ve hakların ele geçirilmesine karşıt olmasıdır. Kadın sorunundan, medyaya kadar uzanan bu yelpazede, demokrasi, doğanın ve toplumun nimetlerinin paylaşılması kadar, güzel yanlarının da eşit paylaşılmasını sağlayan bir düzendir.

İKİNCİ BÖLÜM
DEMOKRASİ ÜZERİNE GÖRÜŞLER

2.1. SOSYAL TEORİSYENLERİN DEMOKRASİ ANLAYIŞLARI

Çalışmanın bu bölümünde demokrasinin radikal bir değişimden geçirilmesine yapılan vurgu söz konusudur. Bu vurgunun yanı sıra, meşruiyet anlayışının da sorgulandığını belirtmekte fayda var. Demokrasi-yurttaş ilişkisi de irdelenen bir başka konudur. Yurttaşların demokrasiye katılımı, “bireylerin” kolektif eylemlere katılımlarını ve toplumsal hareketleri oluşturur. Yurttaş katılımlarını yurttaşlar arası etkileşime dayandırırsak, özellikle Habermas’ın üzerine eğildiği müzakereci (iletişimsel) bir demokrasi anlayışını ele almış oluruz. Müzakereci demokrasi anlayışında temel olan, yurttaşların kendilerini kamusal sorunlar hakkında sorumluluk sahibi olarak hissetmeleridir. Yurttaşın etkin bir kimliğe bürünmesi, sandıkta oy kullanmasıyla açıklanamaz. Kamusal kararların alınmasında etkin olmalıdır yurttaş. Habermas’ın değindiği tek konu elbette müzakereci bir demokrasi değildir kuşkusuz. Cumhuriyetçi ve liberal politikalarından farklı olarak üçüncü bir politika arayışına girmesi sonucunda müzakereci politikaya ulaşmıştır Habermas (Habermas, 2005; Doğanay, 2003).

Touraine ise, artık bireylerin birer özne durumuna geçmeleri gerektiği vurgusunu yapar. Katılımcı bir demokrasinin yahut tartışmaya dayalı bir demokrasinin varlığı artık yeterli değildir. Özne, kendisini değiştirebildiği ölçüde çevresini de değiştirebilendir. O halde değişim önce tek tek bireylerde başlamalıdır. İyi yaşama ulaşmak ancak bu sayede gerçekleşebilir (Touraine, 2004). Touraine’e göre, bireylere iyi yaşamının yollarını açacak olan demokrasi düşüncesinin üç temel konusu yurttaşlık, toplumsal eyleyenleri temsil durumu ve devlet gücünün sınırlanmasıdır (Touraine, 2004). Temsili bir demokrasi anlayışı, halka çağrıda bulunur; eşitsizliklerin ve paranın gerçek güç olması fikrinin önüne bu sayede geçer. Siyasal seçimlerde parti adaylarının bir kısmının başarısını güvence altına alma eylemi ise, liberal ya da otoriter bir devlet yönetimini vurgular. Devletin gücü bu şekildedir ve önlem alınmalıdır. Yurttaşlık ise, devletçi anlayışın tersine, siyasal bir kamuoyunun oluşturulmasını öngörür. Bu alan, siyasetle yakından ilgili sivil toplum, siyasal toplum ve devlet arasında yer alacaktır. Toplum kendisini siyasi açıdan örgütlediği ölçüde demokrasiye anlam katar. Böylelikle devletin işleyişine, devlet mekanizmasına karşıt bir siyaset anlayışı ortaya çıkar. Politikadan uzaklaştırılmış olan halk, devletin vatandaşları konumuna getirilerek kendilerini özel hissetmeleri sağlanmıştır ve birbirinden açıkça farkı olmayan partilere karşı siyasi bir kamuoyu oluşturulmalıdır.

Habermas'ın ve Touraine'in devleti ve hükümeti sınırlama girişimlerinin aksine, Giddens, devlete ve hükümete daha çok ihtiyacımız olduğunu vurgular. Çünkü devlet ve hükümet kendi ayakları üzerinde durabilmelidir ve şeffaf olabilmelidir (Giddens, 2001).

Giddens'in Touraine ile buluştuğu nokta ise, bireylerin hayatlarına istedikleri yönü verebilmeleri konusudur. Bunu gerçekleştirebilmek içinse, öncelikle fırsat eşitsizliğinin önüne geçilmeli; yeniden dağıtım yoluna gidilmelidir.

2.1.1. Bir Üçüncü Yol Arayışı: Giddens

Giddens üçüncü yol politikasının temel ilkelerini 6 başlık altında ele alır:

1. Üçüncü yol 1989 ve sonrasında mantığını kabul eder. Üçüncü yol, radikal politikalar içermelidir.

2. Yönetim, ekonomi ve sivil toplum alanları, sosyal adalete doğru yönelmelidir. Piyasanın, diğer kurumlara çok fazla müdahale etmesine izin veren bir toplum, kamusal hayattaki ilişkilerinde başarısızlıklar yaşayacaktır. Ancak, piyasa için de yeterli alan açılmalıdır, aksi halde ekonomik kalkınma sağlanamayacaktır.

3. Sosyal mallardan faydalananlar, bu mallara karşı sorumluluklarını yerine getirmeli ve karşılığında geniş topluluklara bir şeyler sunmalıdır.

4. Oluşan yeni bilgi ekonomisinde, insan yeni bir sermaye durumundadır ve ekonomik başarının temeli konumundadır. Bu ekonomik kalkınmada üçüncü yol, refah devletinin yapısal reformlarını uzlaştırmaya çalışır. Uzlaşmayı sağlamak için de, eğitim, iletişim ve alt yapıda kapsamlı bir sosyal yatırım yapılması gerekir. Yani, ekonomi politikaları, ekolojiye önemsizmiş gibi bakmamalı, hatta ekolojik konuları ekonomik kalkınmanın itici gücü yapabilmelidir.

5. Çeşitlilik sergileyen fakat aynı zamanda bu çeşitliliğin içinde eşitliğe önem veren bir toplum yapısı oluşturmayı hedeflemektedir. Bunu sağlamak adına da, üçüncü yol fırsat eşitliğinin ön plana çıkarılmasına önem verir.

6. Üçüncü yol küreselleşme olgusuna dikkat eder. Küresel değişime verilecek cevap, yerel, ulusal ve dünya çapında olmalıdır. Üçüncü yol

politikacıları, küresel politikaların yaratılmasına önem vermeli ve küresel kurumların dönüşümünü de sağlamalıdır.” (Giddens, 2001: 46–50).

Bu 6 tanımlamadan sonra Giddens, üçüncü yolun hükümete bakışını, toplulukçu anlayışta bireyin benlik duygusunu geliştirmesi için bir topluluğa sıkı sıkıya bağlı olması gerektiğinden yola çıkarak açıklar. Böylelikle topluluklar hükümeti, sivil hayatı mümkün kılan ahlaki değerlerin kaynağı olarak görülürler. Hükümet kamusal alanı temsil etmelidir ve yurttaşlık birliği içindeki bağları kopardığı anda bu temsilden yoksun kalmalıdır. Yurttaşlığın temsilini, devletten çok sivil toplum sağlar. Bu nedenle, sivil toplum kamusal alanın devamı için önemlidir. Yurttaşlık bir görev, bir sorumluluk ve gönüllü olarak kabullenilmiş bir ödev olduğu ölçüde, günlük hayatın çekirdeğini oluşturmaktadır. Aktörler sıkı sıkıya birbirlerinin destekçisidir. Yurttaşlığın bir görev olması demek, yurttaşın siyasal hayatın baş aktörü olması demektir. Aktör hem kanun yapıcı rolünü üstlenir, hem de kendi günlük işlerinin uygulamasına yönelir.

Giddens’in yenilenmesi gerektiğini düşündüğü bir başka konu da ekonomidir. Sanayi üretimine dayanan eski tip ekonominin yerini, küreselleşen dünya ekonomisi almıştır. Artık finans piyasaları daha özerktir ve bilgi de bu özerkliğe önemli bir yer tutar. Bilginin sağlanmasında eğitimin özel bir yeri vardır. Eğitim, hem ekonomik etkililiği hem de yurttaşlık bağlarını geliştirebilen temel kamusal yatırımdır ve bilgi ekonomisinde yaşanan değişim, eğitimi de dönüştürmektedir. Geleneksel eğitim anlayışında, hayata hazırlanmak söz konusudur. Oysa gelişen bilgi ekonomisi sayesinde, bilginin bireylerin kabiliyetlerini ömür boyu geliştirebilecek bir faktör olduğu varsayılmaktadır. Uzun süre aynı yetenekleri kullanmak başarı kazandırmamaktadır artık. Eski ekonomik anlayışta, birbirinden kopuk ve ayrı araştırma, geliştirme ve üretme, yeniliklerin ortaya çıkmasında izlenen yoldur fakat bilgiye dayalı ekonomide yeniliklerin ortaya çıkışında, kurulan ağlar ve işbirlikleri belirleyicidir. Çok sayıda firma, yeni fikirler ve teknolojiler ortaya koyabilmek adına birbirleriyle ve müşterileriyle ağlar oluşturmaktadırlar. Bu da katılaşmış, kalıplaşmış ve rutinlere dayalı güven anlayışının değişimine yol açmaktadır. İş çevreleri, hem çalışanların çalışma saatlerine gönüllülüğü koyarak, hem de topluluk faaliyetlerine destek olarak sosyal sektörü desteklemişlerdir. Müşteri ile firma arasında ve firma ile diğer firmalar arasında son derece farklı ve esnek güven ilişkileri ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamda ise hükümetler, şirketler arasındaki ilişkileri veya/hatta ortaklıkları

arttıracak konumda olmalıdır; tekelleşmeleri engelleyecek şekilde (Giddens, 2001). Aksi durumda, yani tekelleşmelerin ortaya çıkması durumunda, demokrasinin eşit hak ve fırsat eşitliği gibi kendi temel ilkelerini sarsma tehlikesi oluşacağı gibi, bireylerin kişisel özgürlükleri aracılığıyla herhangi bir toplulukla bütünleşme imkanının da ortadan kalkma tehlikesi oluşmaktadır. Bu tehlikeyle karşılaşmak sivil toplumun var olabilme alanını kısıtlayabileceği gibi, demokrasinin temellerini de sarsabilecek denli tehlikelidir. Kuşkusuz bireylerin aldığı kararlar, otoriter bir yönetim tarafından kararlaştırılmamıştır. Birey hür iradesiyle harcamada, yatırımda veya üretimde bulunabilir. Bunu kabul etmenin neoliberal bir çizgiyi takip etmek olmadığını belirten Giddens şöyle devam eder:

“Piyasalar tüketicilerin arzularına cevap verir, fakat bunu yaparken başka istekler veya ihtiyaçlar sorun yaratabilir. Piyasalar diğer hayat değerlerini tehdit eden bir tüccarlığı doğurabilir. Dış kontroller olmadan, piyasaların hiçbir zaptedici mekanizması yoktur – piyasa alışverişlerinde nelerin pazarlanabileceği konusunda limit getiren hiçbir şey yoktur. Bunun yanı sıra ahlaki standartlar, ya da zevkle ilgili standartlar, dışarıdan – yasayla güvence altına alınmış bir kamu ahlakından – getirilmek zorundadır (Giddens, 2001: 33).

Yukarıdaki alıntı, Giddens’in neoliberal ekonomiyi savunmakta olduğu izlenimini uyandırabilir. Ancak Giddens, sosyal demokrasilerde karşılaşılan demokratik mekanizmaların devamı, şirketlerin gücünün kontrolü ve kültürel azınlıkların korunması gibi konuların üçüncü yol politikasının da ana hedeflerinden olduğunu belirtir (Giddens, 2001). Sola piyasaya düşmanmış gibi göstermek sonuca ulaştırmayacak bir düşüncedir. Solda olmak demek, eşitsizliklerin azaltılmasıyla ilgilenmek, zayıf olanın hakkının gözetilmesi ve toplumsal işbirliğinin yaratılması demektir.

Kısacası Giddens’a göre, devlete ve hükümete eskiye oranla daha çok ihtiyacımız vardır. Çünkü günümüzde yaşanan ekonomik gelişmeler, üçüncü yolun temellerinden olan hükümet ve devletle yakından ilişkilidir. Çoğulcu bir toplumun ayakta kalabilmesi için, devlet ve hükümet arasında bir denge kurulmalıdır. Devletin ya da hükümetin tek başına kamusal kurumların temsilini üstlenmesi sorunları çözmek yerine çözümsüzlüğe yol açacaktır. “[...] bu kurumlardan birisinin hakim olması halinde sosyal düzen, demokrasi ve sosyal adalet temsil edilemez” (Giddens, 2001: 52). Hükümet piyasaların devamı konusunda temel bir rol üstlenmelidir. Söz konusu

hükümet hem ulus devlet düzeyinin altına yayılmalıdır hem de bu düzeyin üstüne çıkabilmelidir. Devlet ve hükümet gücü, küreselleşmenin getirmiş olduğu değişimleri acilen karşılamalıdır. Bunu yaparken kamu kuruluşlarına daha fazla kaynak ayırmak yeterli olmayacaktır. Yapısal bir reforma gidilmelidir. Devlet ve hükümet hem kendi ayakları üzerinde durabilmeli, hem de şeffaf ve demokratik olmalıdır. “En etkili firmalar bürokratikleşmeye son vermiş, standartların belirlenmesine çalışmış ve karar verme sürecinde organizasyonun alt düzeylerine daha fazla özerklik sağlamıştır. Yönetimin de kendi organları dahilinde benzer sonuçlara ulaşmaya çalışması gerekmektedir.” (Giddens, 2001: 54). Hükümetin ekonomiye müdahalesi ise geçmiştekinden farklı olmalıdır. Hükümet teknolojik gelişmeleri ve piyasaları toplum yararına işleyebilmelidir. Bunun için de hükümet sürekli olarak sivil topluma başvuracak ve ondan faydalanacaktır.

Üçüncü yol politikası, eşitsizlik konusunu ise şöyle halletmeyi hedefler. Eşitlik söz konusu olduğunda, öncelikli olarak fırsat eşitliğinin sağlanması gerekir. Modern sosyal demokratlar da fırsat eşitliğinden doğan bu ortamda, özgürlük ve eşitlik arasında var olan çatışmaları kabul ederek bu iki saha arasında çoğulculuğu ve hayat tarzının çeşitliliğini uzlaştırma yoluna gideceklerdir. Fırsat eşitliğini sosyal ve kültürel konularda çeşitlilikler yaratan bir alan olarak ele almalıyız. “Çünkü bireyler ve grupların, hayatlarına uygun gördükleri şekilde yön verme şansları vardır.” (Giddens, 2001: 80). Toplulukçu anlayışta, bireyler özgürlüklerini gruplar, kümeler ve kültür öğeleri aracılığıyla kullanırlar. Çoğulculuğun özünde de, bireyin kişisel tercihlerinin yanı sıra, ait oldukları kültürün ve grupların çeşitliliği yatar. Fırsat eşitsizliğinin giderilebilmesi için öncelikle yeniden dağıtım yoluna gidilmelidir. Bu, toplumdaki her nesile yeniden şans sunulması demektir. Bir sonraki aşama ise, geride kalmış olan insanlara tatmin edici hayatlar sunmak olmalıdır. Tatmin edici hayat şansları bu insanlardan esirgenememelidir. “Sosyal demokrasinin geleneksel olarak, eşitsizliğe karşı doğrudan ve ahlaki açıdan zorlayıcı bir çözümü vardır: zenginden al fakire ver. Böyle bir formül günümüzde de uygulanabilir mi? Cevap şudur: uygulanabilir ve uygulanmalıdır.” (Giddens, 2001: 89).

Tam da bu noktada çözümlenmesi gereken birkaç mesele vardır:

- “1. Kimin zengin sayılacağına karar vermemiz gerekir.
2. Yüksek vergi oranları, sürekli olarak vergi getiremeyebilir. Yüksek oranlı vergiler ödemek, varlıklı kesimlerin dirençli bir tutum takınmasına yol açmıştır.
3. Vergi kesintileri daha fazla kar ve daha fazla net gelir yaratarak, yatırımın artmasına imkan sağlayabilir.
4. Ödedikleri vergilerin büyük ölçüde israf edildiği düşüncesine kapılan mükelleflerin bu düşüncelerden arındırılmaları gerekir.
5. Yoksullara ya da daha az ayrıcalıklılara nasıl daha iyi yardımcı olacağımız konusunun çözülmesi gerekir.” (Giddens, 2001: 89–91).

Eşitsizliğin hüküm sürdüğü bir hayata karşı dinamik bir hayatı benimsemek, yoksulluğun statik olmadığının göstergesidir. Yoksulluk, dışlanmayı ve dışlanma da yoksulluğu beraberinde getirebilir. Bize düşen ise, bu durumları en aza indirmektir. Eşitsizlik yahut yoksulluk sadece yetişkinlere mahsus değildir. Anneleri yeterli beslenmeyen çocuklar, daha anne karnında bu farkı yaşamışlardır. Doğum öncesi bakımı gören bir bebeğin doğumu ile bakım görmeden dünyaya gelen bir bebeğin fiziksel yeterliklere sahip olma olasılıkları farklıdır. Bu fark eğitimde de kendini gösterir. Eğitim şansı bulunmayan çocuklar bile vardır. Yoksul bölgelerdeki okullarda ise genellikle para sorunu yaşanır ki bu sorun da, eğitim araç-gereçlerini etkiler. Bu okullardaki öğretmenler de, eğitimden çok, çocuğun sosyal çevreye uyumunu sağlamaya ve sınıf içinde kontrolü elinde tutmaya çalışmaktadır.

Yoksulluk gibi zenginliğin de birçok farklı tarafı vardır. Giddens; zenginlerden “köklü bir servete sahip aileleri, sanayi patronlarını, yatırım bankacılarını ve hissedarları, rantçıları, şöhretleri ve sporcuları” anlar (Giddens, 2001: 108). Varlıklı insanlar, servetlerini yitirebilir ya da önemli bir kısmını kaybetme tehlikesi yaşayabilirler. Bir grup zengin, erken yaşlarda servete sahip olurken, bir kısım zenginse geç yaşlarda servete sahip olabilir.

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni bir zenginlik türü vardır: Kazanan hepsini alır. Yani en ufak bir fark, çok büyük oranda maddi farklara yol açabilir. Yıldız oyuncuların kazancına kamuoyundan az tepki gelmektedir. Çünkü yıldız bir oyuncu

olmak için rekabetin var olduğu bilinmektedir. Ancak durum büyük şirket yöneticileri için aynı değildir. Şirket yöneticileri sahip oldukları konumu ve koltuğu kendi ekonomik durumlarını düzeltmek adına kullanabilirler. İşte bu yüzden halk, şirket yöneticilerinin aldığı yüksek maaşlar karşısında şüpheli davranır. Bu şüpheyi ortadan kaldırmak için de, tıpkı sporda olduğu gibi, hükümet tarafından şirketlerden kanıtlar istenmelidir. Kısacası üçüncü yol yaklaşımı, fırsat eşitliğinin, ekonomik yeniden dağıtım ile sağlanabileceğinin altını çizer. Ancak, üçüncü yol politikasının savunduğu küreselleşme nasıl bir perspektife oturmalıdır sorusuna da yanıt aramamız gerekir. Giddens'a göre, küreselleşmenin, küresel kurumların güçlendirilmesi ve geliştirilmesi için temel oluşturan alanlar şöyledir:

“1. Dünya ekonomisinin yönetilmesi için ilk tedbir, parasal işlemlerin denetimini sağlayan uzman bir temsilci kurumun oluşturulmasıdır. İkinci tedbir, ülkelerin kriz durumlarında hemen para akışını sağlayacak bir merci oluşturulmasıdır. Son tedbir ise borçların çözümü için resmi kurumlar oluşturulmasıdır.

2. Ekolojinin küresel düzeyde kontrol edilmesi gerekir. Sanayi atıkları, ekolojik açıdan zararlıdır ancak ekonomik atık formu olarak da görülür. Atığın oluşması demek, söz konusu maddenin eksik ya da verimsizce kullanılması demektir. Günümüzde birçok hammadde sanayisi, ürettiği maddelere geri dönüşüm özelliği kazandırmaktadır. Atık artık atık değil, sanayi için bir kaynak ve yeniliğin sürükleyicilerinden birisidir.

3. Küreselleşme sürecinde şirketlerin gücü de denetlenmelidir. Küreselleşen çağda, şirketlerin yaptığı herhangi bir şeyi birbirlerinden gizlemeleri artık mümkün değildir. Artık değişimi sağlayacak bir tek kapitalizm formundan bahsetmek de mümkün değildir. Kültüre ve ekonomi tipine göre değişiklik gösteren farklı kapitalizm formları var olmaya devam edeceklerdir.

4. Artık yaşanan savaşların yahut çatışmaların da formu değişmiştir. Devletin gücünü belirleyen artık toprak değildir. İdeolojik çatışmalar daha önemli sonuçlar doğurmaktadır. Artık çatışmalar ulus devletler arasında değil, devletlerin içinde gerçekleşmektedir. Yeni savaşların ekonomik kaynakları dış hükümetlerden, uyuşturucudan ve silah kaçakçılıklarından kaynaklanmaktadır.” (Giddens, 2001: 113–149).

Giddens'a göre, her şeyden önce sol düşüncenin kendini yenilemesi gerekir. Ona göre eski sol, yukarıdan aşağıya doğru örgütlenmiş bir hükümet anlayışından kurtulmalıdır. Bunun yanı sıra, sağında, hükümeti parçalara ayırma isteğinden vazgeçmesi gerekir. Sosyal demokratlar, Aydınlanma'nın geleneğini devam ettirmekte ısrarlı ve bireylerin özgürlüklerine öncelik veren bir modernite anlayışına sahip olmalıdırlar.

Giddens, eski sol ile modernleşmekte olan yeni sol arasındaki farkı şöyle tanımlar:

“Eski ve modernleşmekte olan solun arasındaki temel fark, birinin sol değerleri korumaya çalışırken diğerinin bu değerleri terk etmesi değildir. Fark, üçüncü yol politikasını savunanların, bu değerleri yaşatabilmek için sosyal demokraside eski solun izin verdiğinden çok daha fazla revizyona gerek duyulduğunu iddia etmesidir.” (Giddens, 2001: 27).

Demokratik mekanizmaların yayılmasını ve devamını sağlamak, şirketlerin sahip oldukları gücü kontrol etmek ve azınlıkları korumak ilkeleri, sosyal demokrasilerde olduğu gibi, üçüncü yolda da temel ilkeler konumundadır. Bu konum, üçüncü yolu açıkça sol politika izlemeye götürür. Ancak solda olmak demek, radikalizme bağlanmak demek değildir. Aksine radikalizm, solcu doktrinlerin yerleşik olduğu yerlerde bağların koparılması demektir.

Eski sol politikasına dayanan anlayışta, ekonomik yaşamda güçlü bir devlet müdahalesinin desteklendiği görülür. Ancak söz konusu aile ve cinsellik konuları olduğunda, eski sol, ekonomi kadar tutucu davranmamakta, bireylerin kendilerince doğru gördüklerini yaşamalarını savunmaktadır. Ancak konu suç olunca da, bireysel sorumluluğun etkisini en aza indirmişler ve suçun nedenlerini eşitsizliğe ve yoksulluğa dayandırmışlardır. Neoliberaler ise, tam tersi bir görüşü savunurlar. Devlet mümkün olduğunca ekonomiden elini çekmelidir; geleneksel ahlakı koruma adına, ekonomide olduğu gibi bir düzenleme getirilmelidir ve son olarak suçun işlenmesinde de aşırı bireyselliliğin artması sonucu yaşanan ahlaki standartlardaki düşüşün etkisi vardır.

Sonuç olarak Giddens'ın Üçüncü Yol teorisini, yönetim, ekonomi ve sivil toplum alanları üzerine yaptığı vurguyla ele almak yerinde olacaktır. Piyasanın toplum gözünde çok değerli görünmesi, kamusal ilişkilerin ikincil plana atılması sonucunu

doğurma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu anlayış, piyasanın tamamen ortadan kaldırılması anlamında yorumlanmamalıdır. Kalkınma için elbette piyasaya yer ayrılmalıdır ancak kamusal ilişkilere verilen önem de en azından piyasaya verilen önem kadar değerli olabilmelidir. Devletin ekonomik ve sosyal sermayenin adil paylaşımına yönelik göreviyle, özel sektörün ve sivil toplumun özgür ve rekabete dayalı bir ortamda artı değer üretme çabaları arasında bir denge politikasının oluşturulması çabası, üçüncü yol politikasının geleneksel sosyal demokrasi modeline karşı yeni bir sosyal demokrasi modeli sunması bakımından önemlidir.

Eski tip ekonomik üretimde, sanayi üretimi ağır basan faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla beden gücüne dayalı bir emek harcama söz konusudur. Yeni tip ekonomide ise bilginin önemi artmıştır. Beden gücüne dayalı üretimden beyin gücüne dayalı bir üretime geçiş söz konusudur. Bilgiye dayanan ekonomide, yerel ve küresel ağların ve işbirliklerinin önemi büyüktür. Çok sayıda firma birbirleriyle ilişki halindedir. Firmaların yakın ilişkilerde bulunduğu bir ortamda, hükümetler de firmalar arasındaki ilişkileri pekiştirmeli ve böylece tekelleşmenin önüne geçebilmelidir. Hükümetlerin bu uygulamaları, yani tekelleşmelerin engellenmesi konusu, demokrasinin temel ilkelerinden olan fırsat eşitliğinin oluşmasında etkili olacaktır. Zaten üçüncü yol politikasının ilkelerinden birisi de gelir dağılımında yeni bir düzenlemeye gidilmesi yönündedir. Söz konusu düzenleme de, zenginden alıp, fakire vermekle gerçekleştirilebilecektir. Üçüncü yol politikasını, demokratik bir forma en çok yaklaştıran yanı da bu konudur. Fırsat eşitliği, sosyal ve kültürel çeşitlilik yaratan konular olarak ele alındığında, bireylerin hayatlarına istedikleri yönü ve biçimi verebilecekleri bir ortam da yaratılabilir. Hayatımızı anlamlı kılacak bir değerler skalasının yaratılması gereklidir. Güvenliğe ve yiyip içmeye ne kadar ihtiyacımız varsa, bu skalaya da o kadar ihtiyacımız vardır. Bugün insanlar sadece karınlarını doyurmakla mutlu olmamaktadırlar. Sanayileşme konusunda hayli ilerlemiş toplumlarda ekonomik doyum noktasına ulaşmış insanların sürekli bir şekilde hayatlarına anlam katma arayışı içinde olmaları, insani yönden bu skalanın oluşturulmasına ne kadar ihtiyaç duyulduğunun göstergesidir. Yeniden dağıtım yoluyla sosyal demokrasiyi yeniden oluşturma çabasındaki üçüncü yol politikası, bu ihtiyacın giderilmesinde umut ışığı olmuştur.

Ne var ki, ekonomik anlamda fırsat eşitliğinin yaratılmasında, yani yeniden dağıtım yoluna gidilmesinde ise, üçüncü yol politikası yere sağlam basmamaktadır. Küreselleşme konusuna bu kadar önem veren ve küreselleşmenin varlığını kabulle yola çıkan bir politikanın, gelir dağılımını nasıl yeniden yapacağı ve bu dağılıma nereden başlayacağı üzerinde düşünülmesi gereken soruların başında gelir. Geride kalmış insanlara tatmin edici yaşamların sunulması gerektiğini savunan üçüncü yol politikacıları, geride kalmış insanları da tam olarak açıklayabilmiş değillerdir. Geride sayılan insanlar, fakir insanlar mıdır yoksa engelli/özürlü insanlar mıdır ve bu insanlara tatmin edici bir yaşam nasıl sunulabilir? Eğer geride kalmış insanlardan kasıt fakir insanlarsa, zenginden alıp fakire verme politikası ne derece demokratik bir uygulama olacak, buna rıza gösteren zengin nereden bulunacaktır? Emeğin globalleşmesi düşüncesinden hareketle, İngiltere'deki bir işçiyle Çin'deki bir işçinin eşit şartlarda çalışması ve aynı maaşı alması uygulamasında, İngiltere'deki işçinin mi maaşı kesintiye uğrar yoksa Çin'deki işçinin maaşına mı zam yapılır? Söz konusu işçilere eşit çalışma saatleri nasıl bir programla uygulanır? Sanırım bu sorulara da üçüncü yol politikacılarının cevapları olmalıdır ve bu cevaplar açıkça tanımlanmalıdır.

Üçüncü yol politikasına getirilen eleştirilerden biri, üçüncü yol politikasının neoliberal düşünceye yönelmesi konusundadır. Neoliberal düşünceyi benimseyen bir politikanın kendine özgü bir politikası olamayacaktır. Üçüncü yol politikasını solun kendisini yenilemesine yönelik bir girişim olarak okuduğumuzda ve dolayısıyla solun gelişiminde neoliberalizmi solun yararlandığı bir kaynak olarak gördüğümüzde bu eleştirinin de yerinde olduğu sonucuna ulaşılabiliriz. Neoliberal politika sınırsız bir küresel ekonomi savunusunda bulunuyor, "bırakınız yapsınlar" diyorsa, neoliberal politikadan hareket eden bir sol hareketin de, fırsat eşitliğinden yana olan söyleminin neoliberal bir form kazanma ve kendi hedefinden uzaklaşma tehlikesi vardır.

Üçüncü yola getirilen bir diğer eleştiri, üçüncü yol politikacılarının kendilerini solda tanımlamalarına karşın siyasi merkeze yönelik eylemlerde bulunmalarındır. Siyasi merkeze yönelik eylemler sol politikanın siyasal anlayışına ters düşmektedir. Burada solun merkeze yaklaşarak muhafazakar bir çizgiye dönüştürebileceği vurgusu yatmaktadır. Küreselleşme olgusunu kabulle yola çıkan bir politika, muhafazakarlaşma tehlikesine düşüyorsa, bireylere özgürlük sunduğu savını taşıyan küreselleşme olgusunun (ve neoliberal politikanın) zaten muhafazakarlaşmış olduğunu ve üçüncü yolun da bu

küreselleşme olgusunu izleyerek muhafazakarlaşacağı sonucuna ulaşabilir, hatta yola küreselleşme olgusuyla değil küreselleşme adı altında doğrudan muhafazakar bir politikayla çıktığını düşünebiliriz.

2.1.2. Habermas: İdeal Konuşma Eylemi

Katılımcı demokrasi taraftarlarının iletişimsel standartlarla çatışmaların ortak bir duygu çerçevesinde ve iletişimle çözüldüğü bir rasyonellik anlayışını önerir Habermas. Mevcut seçim sistemi periyodik bir oylama sunmaktadır ve seçimlerin demokratik süreçleri sınırlanmıştır. İletişim sayesinde yurttaşlar siyasal katılımında bulunabileceklerdir. Siyasal etkinliği her şeyden önce konuşma etkinliği olarak gören “özel demokrasi”, yurttaşların kendi aralarındaki tartışmaları ifade eder; yani kamusal alanın varlığını gösterir.

Habermas, devletin sivil toplumdan ayrılması gerektiğini söyler. Bu sayede devlet mekanizması işlevsel açıdan özgülleşebilecektir. Kolektif anlamda ulusal özgürlük kavramı, özel özgürlük alanıyla siyasal özerklik fikirlerinin karşısında yer almıştır. (Habermas, 2005). “Habermas’ın özel demokrasi anlayışı, “iletişimsel eylem”, “iletişim etiği” ve “ideal konuşma durumu” adını verdiği üç temel kavram tarafından yönlendirilir.” (Doğanay, 2003: 51).

İdeal konuşma durumu da belirli koşullarla sağlanır. Bu koşulların başında, toplumsal aktörlerin iletişimsel yetkinliğe sahip olmaları gelir. İletişimsel yetkinlik, aktörlerin iddialar ortaya koyabilme ve söz konusu iddiaları sorgulayabilme becerisidir. İdeal konuşma durumu, tartışılan konuların rasyonel bir biçimde düzenlenmesini sağlamalıdır. Yani, söz konusu konular, kişilerin ortak çıkarlarını korumaya yönelik olmalıdır. Kişilerin bireysel çıkarları da, diğer konuşmacıların iddialarını dikkate almaları ve bu iddialar arasında en iyi olanı seçmeleriyle, yani bir uzlaşma ortamının yaratılmasıyla korunabilecektir. Ancak iş sorgulamaya geldiğinde, tüm katılımcılar kişisel çıkarlarını göz ardı edebilmelidir.

Liberal yaklaşımda devlet vatandaşlığı konusu, devlete ve diğer vatandaşlara oranla sahip olunan öznel haklara göre belirlenmektedir. Böylece kişiler/bireyler özel çıkarlarını, yasaları çiğnemedikleri sürece, devletin korumasına bırakmış olurlar. Öyle ki, devlet de kişilerin özel çıkarlarına müdahale edememekte, sadece kişilerin özel

çıkarlarını korumakla sorumlu olmaktadır. Liberal anlayışın, siyasal katılımı, konuşma hakkını vb. negatif olgular olarak tanımlamasına karşın, bu tip haklar cumhuriyetçi yaklaşımda pozitif haklardır; insanlara özgürlük sunar. İnsanlar dış baskılardan korunmak yerine, ortak uygulamalara katılmalıdır. Katılınan bu uygulamalar, vatandaşların arzu ettikleri seviyeye ulaşabilmelerini sağlayacaktır. İki anlayış arasındaki temel ayırım, cumhuriyetçi anlayışta, devletin vatandaşlarından değişik beklentide olmasıdır. Negatif özgürlük anlayışı, herhangi bir otoritenin birey üzerinde baskı oluşturmaması olarak kavramsallaştırılır. Birey her türlü müdahaleden uzak kaldığından, negatif bir formülasyondan bahsedilir. Siyasi anlamda negatif özgürlük, bireyin her türlü siyasi otoritenin müdahalesinden sıyrılması, bireyin hayatına siyasi otorite tarafından müdahale edilmemesi anlamına gelir. Pozitif özgürlük ise, bireyin eylemde bulunabilme kapasitesinin artırılmasına vurgu yapar (Habermas, 2005). Birey, sahip olduğu hakları gerçekleştirebilecek, bireysel gelişimini tamamlayacak olan sosyal ve ekonomik altyapıya sahiptir. Eğitim hakkına sahip olmak, pozitif özgürlük anlayışı açısından tek başına yeterli değildir. Eğitim hakkı, herkes tarafından kullanılabilir olduğunda ve birey eğitim yoluyla yeteneklerini geliştirebildiğinde bu hak pozitif özgürlük tarafından işlerlik kazanacaktır.

“Devletin var olma hakkı salt eşit öznel hakların korunmasıyla değil, herkesin ortak çıkarına olan normlar ve hedefler konusunda eşit ve özgür vatandaşların aralarında karar verdikleri, kamuoyu ve irade oluşturma süreçlerinin güvence altına alınmasıyla sağlanmaktadır. Böylece cumhuriyetçi devlet vatandaşlarından, kendi çıkarlarının takipçisi olmaktan daha fazlası beklenir.” (Habermas, 2005: 153).

Habermas’a göre cumhuriyetçi modelin en büyük avantajı, iletişimin öncülüğünde bir araya gelmiş vatandaşlarla toplumun kendi kendini örgütlemesi ve bunun yanında, kolektif hedefleri tek bir anlaşmaya dayandırmamasıdır. Dezavantajı ise, demokrasi anlayışını cemaatçi vatandaşların erdemlerine bırakmasıdır. Oysa çıkarların ve değerlerin bir dengeye oturtulması gerekir. Ancak bu denge, etik tartışmalarla değil, güce sahip siyasi partilerle sağlanabilir. Buradaki tek mesele de partilerin işbirliğine hazır olmalarıdır. Habermas, her iki siyasal yaklaşımın dışında (liberal ve cumhuriyetçi yaklaşım), üçüncü bir yaklaşımdan söz eder:

“Önereceğim üçüncü demokrasi modeli de, işte bu iletişim koşullarına dayalı bir modeldir. Siyasi sürecin, ancak bu koşullar altında mantıklı sonuçlar üretebileceği kanısındayım; çünkü bu şekilde, geniş yelpazede tartışımcı düşünme ortamı oluşturulmuş olacaktır [...] Bunlardan biri, ahlak toplumu olarak cumhuriyetçi kavramla ilgili, diğeri ise, ekonomi toplumunun koruyucusu olarak liberal kavramla ilgilidir.” (Habermas, 2005: 158).

Liberal modelin esas aldığı konunun üretici kişilerin mutluluklarının doyurulması yoluyla apolitik bir toplumun (ekonomi toplumunun) oluşturulması olduğunu daha önce belirtmiştik. Cumhuriyetçi modelin de kamuoyu ve irade oluşturma sürecini merkeze aldığına değindik. Her iki modelin dışında bir “tartışım modeli”nden bahseden Habermas, bu kuramın her iki kuramdan bazı öğeleri benimsediğini ve onlardan farklı bir biçimde birleştiğini söyler. Liberal modelde var olan devlet-toplum ayrımı, bu modelde de söz konusudur. Fakat sivil toplum, bu modelde ekonomik işleyişlerden ve kamu yönetiminden farklı anlam taşımaktadır. Artık iletişim devletin kurumsal işleyişinde gelişebilmeli; para ve güç karşısında kendini gösterebilmelidir. Liberal yaklaşımda demokratik irade oluşturmak için, siyasi güç kullanımı meşrulaştırılmalıdır. Seçim sonucunda kazanan siyasal parti iktidara geçer. İktidar da parlamentoda gücünü kullanması hakkında bilgi sunar. Cumhuriyetçi yaklaşımda ise demokratik irade oluşturmak için toplumu siyasi bir kamu olarak yapılandırmak gerekir. Cumhuriyetçilerin hedefi ise her seçimde, “cumhuriyetin kurulmasıyla ilgili anıları canlı tutmaktır.” (Habermas, 2005: 162).

“Tartışım kuramı bir diğer düşünceye de yer verir: Demokratik kamuoyu ve irade oluşumunun işleyişleri ve iletişim koşulları, hukuk ve yasalara bağlı hükümet ve idari mekanizma kararlarının tartışımsal boyutta rasyonelleşmesine önemli kapılar açar. *Rasyonelleşmenin* anlamı, meşrulaşmadan daha öte, güç yapılandırılmasından daha beri bir şeydir.” (Habermas, 2005: 162).

Cumhuriyetçi yaklaşımda halk, bir egemenliğin sahibidir: Kendi kendisini temsil etme egemenliğinin. Örgütlenme, temsille gerçekleşmez. Bizzat halk kendisi katılımcı konumunda yer almalıdır. Kısacası Habermas’a göre siyaset, toplumda uyum konusunda eksik kalan sorunların çözümüne dair bir güvence sunar. Sunduğu güvence nedeniyle, hukuk sisteminden daha öte bir yapılanmaya gitmeli ve diğer tüm alanlarla iletişim içinde olmalıdır. Ancak bunu yaparken de siyaset, diğer alanlara bağımlı

olmamalıdır. Tartışımıcı politika, rasyonelleşmiş bir yaşam tarzını içselleştirmiştir. Bu içselleştirmeden etkilenen siyasal sistem, kendiliğinden gelişecek ve sürekli kendisini tazeleyebilecektir.

Habermas'ın tartışımıcı dediği, söyleme dayalı demokrasi kuramı, son dönem çağdaş toplumlarda, tartışmanın farklılaşmış toplumlarda nasıl yürütüleceği ve uzlaşmanın nasıl bağlayıcı bir sonuca ulaşacağı sorunu üzerinde yoğunlaşır. Burada üzerinde durulan esas konu, sivil topluma bağlı iletişim süreçlerinin, devletin siyasal süreçlerini ve bunun yanı sıra yaşamayı ne ölçüde etkileyeceğidir. Kabul edilebilir bir söylem salt ahlaksallığa ve doğruya ilişkin ele alınamaz. Böyle bir söylemin gerçekleşmesi mümkün değildir. Söylem aynı zamanda ne yapılması gerektiğine de yönelik olmalıdır. Tek sorun, alınan ortak kararların, yasal sürece, mevcut haklara ve siyasal düzene uygulanabilmesinde yatmaktadır. Habermas, bu sorunu da devletin yeniden yapılandırılmasıyla çözebileceğimizi söyler; tartışımıcı demokrasiye geçilmesi koşuluyla devletin yeniden yapılandırılması mümkün olacaktır. Tartışımıcı demokrasinin geçerlik kazanmasının başlıca koşulu, sivil toplumun devlet tarafından güvence altına alınmasıdır. Sivil toplum, idari ve ekonomik sistemden ayrı duran özerk kamusal alanların toplumsal temelini oluşturur. Böylece toplumların bütünleşmesinde para ve idari güç dışında, dayanışmanın da geçerli olduğu gerçeğiyle karşılaşılır. Bu gerçek, iletişimsel gücü, idari güce çevirme talebini içermektedir.

2.1.3.Öznenin Gerçekleşmesi: Touraine

Touraine demokrasiyi üç ilkeyle tanımlar. İlk ilke, ortak karar alma yetkisinin kime verileceği ve söz konusu kişinin hangi prosedürlere uyarak bu yetkiyi kullanacağını belirlemesidir. İkinci ilke, yönetimde yer alan kişi sayısının fazla olmasıyla ilgilidir; sayı ne denli fazla olursa, yönetim o denli demokratik olacaktır. Üçüncü ve son ilke ise, seçilecek şeylerin gerçek olmasını içerir. (Touraine, 2004). Demokrasi için kaçınılmaz sayılan kurallar bütününün ardında oluşan çoğunluğun çıkarlarını temsil etme ve bunun yanı sıra toplumsal düzenden sorumlu yurttaş olma bilincinin ortaya çıkışından hareket eder Touraine. İlk sorusu budur. Prosedürlerin kuralları oluşturma ve yaşatma etkilerinin yanı sıra, siyasal etkinlikleri anlamlandırma yönleri de olmalıdır. Keyfiliği önlemek, çoğunluğun istemlerine yanıt vermek ve devlet

yönetimine en üst seviyede katılımı sağlamak gibi. Touraine'e göre, kültürün, siyasetin, ekonominin ve kitlelerin tümünün birden egemenlikleri karşısında farklı bir yol izlemek gerekmektedir. Katılıma ve tartışmaya dayalı bir demokrasi talebinden çok "özgürlükçü bir demokrasi arzuladığını belirtir (Touraine, 2004).

Kişisel özgürlükleri olabildiğince saygıyla karşılamak düşüncesiyle, çoğunluğun onayını almış bir toplumun düzenlenmesi konusu, bu noktada çözümlenmesi gereken bir konudur. Cumhuriyetçi demokrasi anlayışında, yurttaş-insan söz konusudur; birey yurdu için özveride bulunur. Ancak Touraine, cumhuriyetçi anlayışın birleştirici (ayrıcılıklardan uzak tutma anlamında) ve geleneklerden sıyrılmaya tutumuna kuşkuyla bakar. Birey, ayrıcalıklardan ve geleneklerden kurtulma işini artık devletten beklememelidir. Devlet ve var olan tüm iktidar biçimleri, baskı araçlarına sahiptir. Demokrasi, böyle bir ortam karşısında özgürleşme isteğini bünyesinde barındırabiliyorsa sağlam temeller üzerinde demektir. Demokrasinin çoğunluğun istemlerine yanıt vermekle, iktidarı sınırlama özellikleri bir çelişki sunuyormuş gibi görünebilir. Bireylerin özne durumuna geçmeleridir ki bu çelişkinin ilk kanadını çözüme kavuşturma yolunda atılan ilk adımdır.

"Bireyin (ya da öbeğin) kesinleşmiş özgürlüğünün ve özgün hali göz ardı edilmeden yeniden yorumlanan yaşanmış deneyiminin birleşmesiyle eyleyen olarak oluşmasına *özne* dedim. Özne yaşanmış bir durumun özgür eyleme dönüşme çabasıdır; ilk bakışta toplumsal belirleyenler ve ekinel bir kalıt olarak görünen şeylere özgürlük katar." (Touraine, 2004: 24).

Bireyleri baskı altında tutma durumu, bedensel bir baskılamadan çok düşünsel bir baskılamada kendini gösterir. Özne bu baskılama durumuna karşı çıkar. Kendisini ve çevresini hem bu baskıya direnecek şekle sokar, hem de değişime girer. Bu değişim, öznenin, egemen mantığın sunduğuna karşı, kültürel ve özgürlüklerinde verdikleri savaşımında gözlenir. Topluluğun kültüründe çeşitlilik üretmek demokrasinin asli görevlerindedir. O halde, demokrasi salt kurumsal güvencelerle yahut çoğunluğun egemenliğinin sağlanmasıyla tanımlanamaz. Demokrasinin temelinde, topluluklara dair sunulan tasarımlara saygı yatar. Bireysel özgürlüğün sağlanması da, ulusal, toplumsal ve dinsel toplulukla özdeşleşmeyi sağlar. Topluluklar da demokrasiyi tehdit ederler; bireyleri kendilerine bağlama yoluyla! Bireyin bilimsel, eleştirel düşünceyi kendisine kılavuz edinmesi, bu bağlanmayı engelleyecektir. Ancak Touraine bu noktada bir yanlış

anlamanın önüne geçmek çabasına girer. Demokrasi, ne aklın iktidarına, ne ayrıcalıklı sınıfların özgürlüklerine, ne de toplulukçu bir ulusçuluğa indirgenebilir. Bunların tek tek birisi değildir; aksine hepsinin birleşimidir. Her biri ayrıldığında ise, egemen yönetimlerin etkisi altına girme tehlikesiyle karşılaşır. Böylece ulus kapanır ve içinde saldırgan topluluklar barındırır. Akıl önemini yitirir ve yurttaşlar da sadece birer tüketiciye dönüşür. Oysa

“Bir birey davranışlarında *özgürlük* isteğini, bir *ekine* ait olma duygusunu ve *usa* çağrısı, başka bir deyişle bir bireysellik ilkesini, bir özerklik ilkesini ve bir evrenselci ilkeyi birleştiriyorsa bir öznedir. Aynı biçimde ve aynı nedenlerle demokratik bir toplum, bireylerin özgürlüğünü ve farklılıklara saygıyı, uygulamalar yoluyla ve gerek kamu yönetiminin gerekse özel yönetimin yasaları yoluyla ortak yaşamın ussal kılavuzuna bağlar. Bireycilik demokrasinin kurulması için yeterli bir ilke değildir. Çıkarları, gereksinimlerinin karşılanması, hatta özekselle davranış örneklerine karşı gelme doğrultusunda yönelen birey her zaman bir demokratik ekinin taşıyıcısı değildir, üstelik özellikle başka bir toplumdansa, demokratik bir toplumda rahatça yaşamak ona daha kolay gelmesine karşın değildir, çünkü demokrasi açık bir siyasal pazara indirgenemez.” (Touraine, 2004: 28–29).

Demokrasi insanı sadece yurttaş olarak görmez. Bu indirgemecilikten kaçınır ve onu ekonomik ve kültürel topluluklara bağlı olan özgür birey olarak tanımlar. Özne, bağımlı toplumlarda gelenek tarafından ezilme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Modern toplumlarda ise, tüketici özgürlüğüne indirgenmiş bir özgürlük anlayışı içinde kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Demokrasi, bireylere ve aynı zamanda topluluklara zincirlerinden kurtulma fırsatını sunduğu gibi, kendi tarihlerinin baş aktörleri olma imkanını da sunar. Bireysel ve ortak yaşamlarını yaratan bireylerin yani öznelerin hizmetindedir demokrasi. Öznenin var olması da demokrasinin kuramıdır.

Touraine, halk egemenliği düşüncesinin hangi koşullar altında demokrasiye varacağını sorgular. Cevabı ise şu şekilde verir: “Baskın çıkmaması, kurulmuş iktidar ne olursa olsun, ona karşı bir karşıtlık ilkesi olarak kalması koşuluyla.” (Touraine, 2004: 37). Demokrasi hukuk devletini, yönetilenlerin çıkarlarına uygun bir şekilde değiştirmeye çabalar. Demokratik devlet, düşkün ve yoksul yurttaşlarına, yasaların

çizdiği çerçeveyi aşmayacak ölçüde, eşitsizlik içeren bir düzene karşı gelebilme hakkını tanımalıdır.

Touraine'e göre, demokrasinin üç boyutu vardır: temel haklara saygı, yurttaşlık ve yöneticilerin temsilciliği. Bunların karşılıklı bağımlılığı sayesinde demokrasi var olur. Bu üç boyuttan herhangi birinin öncelik kazanması durumunda da, üç farklı demokrasi örneğinden bahseder Touraine. Devlet erkinin yasalarla sınırlanması örneklerden ilkidir. Bu anlayış, yöneticilerin sınırlı temsilciliğiyle yetinir, ama toplumsal ve ekonomik hakları mutlak bir iktidar saldırısına karşı da en iyi koruyan yönetim anlayışıdır. İkinci demokrasi örneğinde yurttaşlık söz konusudur. Burada özgürlük isteğinden çok, eşitlik isteği göze çarpar. Üçüncü ve son demokrasi örneğinde ise, yöneticilerin temsilciliği söz konusudur. Demokrasi halk isteklerini savunur ve ayrıcalıklı güçlerin varlığından ayrılır (Touraine, 2004).

“Söz konusu örneklerin birbirinden ayrıldığı noktalar, yalnızca *erkinci* demokrasi, *anayasacı* demokrasi ve *çatışmacı* demokrasi arasındaki büyük farklılıkları doğurmakla kalmaz, aynı zamanda içinde tüm tarihsel demokrasi örneklerinin oluşacağı alanı tanımlar. Bu alan insan hakları, toplumsal çıkarların temsili ve yurttaşlık arasındaki ilişkilerin –yani evrensel bir ilkeyle-, başka çıkarlar ve siyasal bir bütün arasındaki ilişkilerin alanıdır.” (Touraine, 2004: 50).

Touraine'e göre, devletin gücünün sınırlanmasının iki koşulu vardır. Bu koşullardan ilki sivil toplumun tanınmasıdır. İkincisi de sivil toplumun özerkleştirilmesi. Demokrasi, devleti, sivil toplumu ve siyasal toplumu ayrıştırabildiği müddetçe varlığını korur. Bu yüzden demokrasi devrim düşüncesine de karşıdır. Çünkü devrim düşüncesi, tüm gücü, toplumu kökten değiştirmek adına devlete verir. Sivil toplumun özerkliğini kabul etmek, demokrasinin başlıca koşuludur. Sivil toplumu oluşturan, sivil toplumla devletin ayrılmasıdır. Sivil toplum, salt ekonomik çıkarlarla ilişkilendirilemez; aynı zamanda çatışmalarla dolu toplumsal eylemleri gerçekleştiren, toplumsal eyleyenlerin alanıdır.

Toplumda genel bir çatışmanın var olması demokrasinin temellerindedir. Bu çatışma, toplumsal sınıflar arasında ortaya çıkar. Ancak toplumsal istemler salt siyasal düzeyde gerçekleşirse, temsili bir demokrasiden çok, siyasal bir tüketim toplumuna varılır. Partiler açık bir biçimde sağcı ya da solcu olarak birbirine karşıt olmasalar bile, kamuoyunda sağ ve sol parti ayrımcılığı canlılığını sürdürmektedir. Değişen, partilerin

toplumsal istemlere uyması değil, toplumsal istemlerin niteliğidir. Siyasal partiler, daha önceleri sınıfları temsil etmişlerdir. Halen de -temsilen de olsa, ismen de olsa- sınıf temsilleri söz konusudur. Ancak günümüzde daha çok ortak bir yaşamın temsilinden hareket ettikleri görülmektedir. Toplumsal eyleyen bireyler, öznelere, eylemlerini biçimlendirebilmek adına faaliyette bulunamıyorlar ve bunu siyasal partilere bırakıyorlarsa, temsili bir demokrasiden söz edilemez. Temsili demokrasi halka çağrıda bulunarak, toplumsal eşitsizliklere ve paranın gücüne karşı bir demokratik eylem geliştirmiştir. Temsili demokrasi, devlete bağlı memurların oluşturduğu bir orta direk sınıfa hizmette bulunur. Temsilciliğin olabilmesi için, bireylerden ve toplumsal yaşamın çeşitli kesimlerinden gelen istemlerin kabul edilmesi gerekir. Demokrasinin sağlam temellere dayanabilmesi için, toplumsal kategorilerle siyasal partiler arasında uyum sağlanmalıdır (Touraine, 2004: 80–86). Peki, siyasal yöneticiler, yönetilenlerin istemlerine uymadıklarında neler olur?

“Dengeleri bozulan siyasal eyleyenler devletin yanına geçerler ve demokrasinin var olabilmesi için gereken birinci koşula, devletin erkinin sınırlandırılması koşuluna karşı gelirler. Ama böyle bir şey gerçekleşmezse, siyasal toplum, hem sivil toplumla hem de devletle ilişkisini kesebilir ve kendi erkini artırmaktan başka bir amaç edinmeyebilir.” (Touraine, 2004: 86).

Demokrasi için en çok tehlike arz eden bozulma biçimi ise, siyasal partilerin seçimlerde yönetici kadroları belirlemek adına seçimleri alaya almaları ve üyelerinin gönüllü katkısı dışında adaylardan bir kısmının başarısını güvence altına almasıdır. Kümelenmiş bir halk sadece kalabalık oluşturan bir kategori oluşturmakla kalmaz; aynı zamanda söz konusu kategoriler, seçkinlerce alınmış kararlara en sadık olan kategorilerdir. Tüm otoriter yönetimler, toplumların içten ve dıştan sürekli tehditler aldığını ileri sürer. Sendikalar zayıf, partiler bölünmüş ya da iyi örgütlenememiş, ekonomik bunalım tehditleri ya da yabancı güçlerin ülkeyi istila tehditleri başroldedir.

Siyasal toplum, sivil toplumla siyaset arasında bağ kurar. Siyasete doğru yönelirse, otoriter olur; sivil topluma yönelirse, demokratik olur. Devlet toplumun tek temsilcisi olarak görülmeye başlandığı anda, demokrasi tehdit altına girmiş demektir. Bu durumda sivil toplum örgütlerinin yahut sendikaların toplumu temsil hakkından söz etmek imkansızlaşmış demektir. Tüm toplumsal umutlar devlete bağlanmıştır. Toplumun devlete boyun eğmesi, siyasal toplum sivil toplumdan tam anlamıyla

ayrıldığında tehdit oluşturur. Böylece siyasal toplum kendisini devletle bir görür ve toplumsal eyleyenlerin devlete boyun eğmesini önleyemez (Touraine, 2004). Toplumsal ve siyasal eyleyenler, başka bir deyişle halk ile siyasetçiler birbirine bağlandığında, yani siyasetçilerin temsilciliklerine karşın halkın yurttaşlık bilincine erişmesi durumunda, demokratik bir toplumun oluşumundan bahsedebiliriz.

Aitlik bilinci Touraine'e göre iki görünüm sunmaktadır: "Yurttaş olma bilinci ve bir topluluğa ait olma bilinci" (Touraine, 2004: 100). Yurttaş olma bilinci, eskiden ve kul olmaktan kurtulmayı, topluluğa aitlik bilinci ise iktidarı sınırlamayı içerir. Ama topluluğa ait olma diğer bir yandan da, bireyi ekonomik ve toplumsal egemenlik boyunduruğundan kurtarır; demokratik bir kazanım sunar. Yurttaşlık düşüncesi sivil toplum ile siyasal toplumun birbirinden ayrılması fikrini içinde barındırır; bir ülkenin tüm yurttaşlarının toplumsal, dinsel, etnik aitliklerine bakmaksızın, hukuksal ve siyasal haklarını güvence altına alır.

Demokratikleşme, bir toplumu yasalar tarafından belirlenmiş bir topluma dönüştürürken, devleti de toplumun temsilcisi durumuna getirerek bir güç oluşturur. Yurttaşlık, cumhuriyetçiliğin sınırsız bir formunu değil, sivil toplum, siyasal sistem ve devlet arasında bir ortaklık gerektirir. Yurttaşlık herkesin siyasal sorumlulukları olduğunu belirtir. Yurttaşlık düşüncesi, devletçi ya da pazarcı bir anlayıştan çok, tam anlamıyla siyasal bir alanın kurulmasını bünyesinde barındırır. Devletin gücünün sınırlanması konusu, liberal ya da otoriter bir devlete karşı direnir. Siyasal yöneticilerin temsilciliği konusu, toplumu bir pazar olarak görme tehlikesine karşı direnir. Son olarak yurttaşlık konusu ise, kimliklerin toplulukçu bir hal almasına karşı direnir. Temsilci anlayış toplumsal istemlere öncelik verirken, yurttaşlık anlayışı devletin birliğini önceler (Touraine, 2004). Touraine'e göre demokratik ekin;

"Demokratik ekin yalnızca demokratik düşüncelerin yayılması anlamına gelmez; eğitim izlencelerinden, televizyon yayınlarından ya da halka yönelik yayımlardan oluşan bir bütün değildir yalnızca; böyle bir yaklaşım, genelleştikçe herkesin daha kolay edinebileceği ve sonuçta herkesin kendi düşünce ve çıkarlarına uygun olarak kullanacağı bir söyleme indirger iyice demokratik ekini. İnsanın her türlü saltık erk girişimine –seçimle geçerli kılınsa bile- en sert biçimde direnmesi gerektiğini savunan, aynı zamanda da insandaki kişisel özgürlüğün kurumsal koşullarını belirleme ve koruma istencini uyaran anlayıştır demokratik ekin. Bugün

bir demokratik ekinin iki temel ilkesi vardır: Kişisel öznenin özgürlüğü birincil derecede önemli olmalıdır ve bu özel özgürlüğün kamusal koşulları belli olmalıdır.” (Touraine, 2004: 165).

Demokrasi kültürünü neden ele almamız gerekir? Demokrasinin başlıca amacını eşitliğin ortaya çıktığı yasal bir toplum olarak ele alırsak, demokrasiyi sadece bir hak olarak ele alamayız; aynı zamanda fırsat ve kaynak eşitliklerinin de üzerinde durmalıyız. Burada söz konusu olan, demokrasinin yurttaşların özel çıkarlarının kamu yaşamına bağımlı kılınamayacak şekilde tanımlanmasıdır. Ancak, kamu yaşamı da özel yaşamı korumak için de sınırlanamaz. O halde demokrasinin tanımını, “...yasa ve uygulamaların bütünlüğünün ekinsel çeşitlilikle ve kişisel özgürlükle uyumu olarak” (Touraine, 2004: 175) tanımlayabiliriz.

Demokrasiyi ötekiye anlama çabası olarak ele aldığımızda, bir arada olmanın ve çeşitlilik oluşturabilmenin tarifini yapmak gerekir. Modern toplumlar, eyleyenlerin yaratıcılığı ile öznelerin akla dayalı kendini gerçekleştirmeleri arasındaki farkla tanımlanırlar. Belirli bir kültürü kendi değerlerine uymaya ve kendi toplumuyla bütünleşmeye inandırmaya çalışan güçleri demokratik anlayışla bağdaştıramayız. Olduğunuz gibi kabul edilmek, farklılığımızın topluma zenginlik katacak bir etmen olarak algılanması sizi topluma bağlayan. Eğitimin de akla dayalı ve özgürlüğü öğretici bir formda olması, öteki bireyleri ya da grupları birer özne olarak tanımada yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak, Touraine’in demokrasi hakkındaki görüşlerinin iyi yaşamla alakalı olduğunu söyleyebiliriz. İyi yaşamın, yani evrensel saygı ve eşitlikçi anlamda bir karşılıklılığın olmadığı yerde, demokrasinin var olup olamayacağını sorgulayan Touraine, demokrasi kültürüne vurgu yapar. Demokrasi, bireyleri ve kültürleri birer özne olarak tanımlayan, onlara kendi yaşamlarını yaşama olanağını sunan ve yaşamlarına bir anlam kazandırma girişimlerini destekleyen bir yönetim biçimidir. İktidarın sınırlandırılması, sadece bir takım yazılı kurallarla gerçekleşmez. Aynı zamanda her bireyin özgürlüğü de tanınmalıdır. Buradaki amaç, kültürel ve bireysel farkları ortadan kaldırmak değildir. Tersine, toplumdaki iç çeşitliliği olabildiğince arttırmaktır. Bu sayede, hem unutulmaya yüz tutmuş olan (eskimiş olan) yeniden gün yüzüne çıkabilecek, hem de bu gün yüzüne çıkış sayesinde yeni bir yaşam biçimi yaratılacaktır. İyi yaşama ulaşabilmek adına geçmişi yok etmekten kaçınıp, bireylerin ve

kültürlerin karşılıklı konuşmasını sağlamak gerekir. Her ne kadar Touraine tartışmaya dayalı bir demokrasiden kaçındığını belirtmiş olsa da, bireylerin ve kültürlerin karşılıklı konuşma yoluyla iyi yaşama ulaşabileceklerini söyleyerek, bir anlamda Habermas'ın vurguladığı iletişime dayalı "tartışım kuramı"na ulaşmaktadır. Yine de Touraine'in iletişime dayalı olmaması gerektiğine inandığı demokrasi anlayışından hareket edecek olursak; o halde yenilenen demokrasi anlayışında öncelikli olan ne katılımdır, ne temsilciliktir ne de iletişimdir. Öncelikli olan öznenin yaratıcı özgürlüğüne saygıyla başlayan, toplumsal eyleyen bir özne olarak kendisini ve çevresini değiştirme çabasıdır. Önemli olan öznenin serbest yaratıcı olabilmesidir. Batı demokrasisini, demokratik Avrupa ülkelerini dünyanın geri kalanından ayıran, daha üstün kılan da bu düşüncenin o topraklar üzerinde kendisine yaşam alanı bulabilmiş olmasıdır. Liberalizm sadece toplumu bir pazarlar bütünü olarak görmekle kalmamıştır. Her tür tüketim biçimine en çok sayıda katılımın gerçekleşmesini sağlarken, diğer yandan da toplumdaki dışlanmanın yaygın bir hal almasına neden olmuştur. Toplulukların, kimliklerin ve geleneğe dönüşün en büyük nedenlerinden birisi budur. İçinde yaşadığımız toplumlar, tüketim, katılım ya da dışlama toplumlarıdır. Bir yanda kabul görürken, diğer yanda düşman ilan edildiğiniz toplumlar. Böylelikle kültürün öncelikle dışlandığı, sonra dahil edildiği ve son olarak da tüketildiği toplumlardır yaşadığımız toplumlar.

Demokrasi, geçmişte olduğu gibi, salt siyasal özgürlüğün var olabilmesi adına bir savaşım vermemektedir günümüzde. Demokrasinin asıl ülküsü, ötekinin tanınmasını sağlamaktır. Ötekinin tanınması da demokrasinin var olması için yeter ölçüt değildir. Ötekinin yanında "ben"nin de olması gerekir. Öteki ve ben, farklılıklara göre tanımlanıyorsa, toplumsal bütünlükten bahsedemeyiz. Aynı zamanda hem birbirine benzeyen, hem birbirinden farklı olanı bir arada yaşatmak söz konusu olduğunda demokrasi zorunludur. Ötekinin tanınması, herkesin kendisine has özgüllüğünün yok olması tehlikesini de içinde barındırır. Bu nedenle de demokrasi eşitlik ilkesini içermelidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DEMOKRASİNİN SEYRİ

3.1. OSMANLI'DA YAŞANAN YENİLİKLER

Osmanlı'da yenilik hareketleri Batılılaşma olarak da anılır ve Islahat Dönemi olarak adlandırılır. 18. yüzyılın son çeyreğine denk gelen süreci ifade eder. O dönemde, Batılılaşma ve Islahat aynı anlamda kullanılmaktadır. Geleneksel olana karşı, yeni olanı savunmakla yapılan, sadece yeni olanı yaşama geçirmekle sınırlı değildir. Söz konusu yeni, gündelik hayatta yerini aldığı gibi, değişimi gerçekleştiren Osmanlı elitinin de simgesini içinde barındırmaktadır. Bu dönemde, bir yanda Batılılaşma, çağdaşlaşma gibi ülkeye ne getireceği belli olmayan, ülke insanı için soyut kavramdan öte gitmeyen bir yolda ilerlenirken, diğer yanda kapitalist ekonominin varlığı gündelik hayatta somutlaşmaktadır. Öncelikle 18. yüzyılın son dönemlerinde, anayasa oluşumuna yönelik değişimlerin meydana geldiğini belirtmemiz gerekir. Çavdar, egemenliğin paylaşımına yönelik olan bu değişimleri dört başlık altında ele alır: “a) Şer’i Hüccet, b) Sened-i İttifak, c) Tanzimat, d) Tanzimat’tan sonraki “Islahat”lar.” (Çavdar; 2004: 22).

Değişimlerden ilki olan Şer’i Hüccet’in içeriğini, sultan ile kulları arasında kurulacağı düşünülen yeni ilişkileri belirleyen bir karşılıklı antlaşma olarak okuyabiliriz. Sultan, kullarına karşı egemenliğin paylaşılmasına yönelik bir takım sözler vermektedir. Böylelikle sultanın iradesi dışında bir iradenin varlığı kesinleşmiş olmaktadır. Sened-i İttifak ise, Şer’i sözleşmeye oranla daha kapsamlı bir belgedir. Belgede ele alınan ve kabul gören maddeler ise kısaca şöyle özetlenebilir: Hanedanı oluşturanlar, padişahın egemenliğini baştan kabul etmişlerdir; aynı zamanda padişah yasa koymakta da serbesttir. Bu senet, anayasal bir düzene yönelişte atılmış önemli bir adım olarak görülebilir. Senedin kanıtladığı bir başka konu da, padişahın yetkilerinin paylaşılabilirliği. Osmanlı padişahının yetkilerini sınırladığı gibi bu sınırlamayı tüm halkla paylaşan ilk belge Tanzimat olmuştur. Her ne kadar söz konusu belge yayınlanmış olsa da, şeriat hemen her konuda belirleyici, yol gösterici konumunu korumasını bilmiştir. Şeriatın belirleyici konumundan rahatsız olan Batı ülkeleri, Tanzimat ile vaat edilen reformların uygulamaya konmasını talep etmişlerdir. Padişahın yetkilerini kısıtlayarak, kişiye bağlı can ve mal güvenliğini de padişahın yetkilerinden çıkarıp yasal düzenlemelere bağlayan ferman, imparatorluğun gittikçe bozulan ve Batı’ya bağımlı hale gelen ekonomisinin ve bu ekonomik bozulmanın siyasete yaptığı etkiyle ortaya çıkmıştır. Her ne kadar fermanın amacı, padişahın yetkilerini kısıtlamak olarak görünse de, fermanın bir diğer amacı da “Batı ülkeleri tarafından, Osmanlı’nın

içişlerine karışmak için araç olarak kullanılması” olmuştur (Kongar, 2001: 54). Böylece yepyeni bir dalganın Osmanlı’ya yayıldığı görülmektedir: Islahat.

1856 Islahat Fermanı’nda özellikle 1839 Tanzimat Bildirgesi’nde yer alan vaatlerin gerçekleştirilmesine yönelik somut tedbirlerin alınması ilgi çekicidir. Tedbirlerin başında, bütçe yapımı ve ekonomik kalkınma için Avrupa’dan alınacak sermaye ile bir plan oluşturulması gibi konular yer almaktadır. 1856 Islahat Fermanı’nı önemli kılan nokta ise, halkın temsil edilmesi gerektiği fikrini tartışmaya açan ilk ferman olmasıdır. Aynı zamanda, “Osmanlılık” çevresinde toplanmaya çağrı da yine bu fermanla birlikte ortaya çıkmıştır. Tanzimat’tan sonra ise, oluşan havada Osmanlı devlet adamlarının meşruti bir hükümdarlık fikrine yaklaştıkları görülür. Özellikle deniz ve karacı subayların savaşlar sırasında İngiliz ve Fransız askerlerinden edindikleri demokrasiye yönelik fikirler, Osmanlı aydınları arasında yayılmaya başlamıştır.

“Osmanlı asker-sivil aydını, Tanzimat’tan beri süregelen dönüşümlerin etkisiyle burjuva toplumlarına özgü liberal düşünceleri yakından tanımaya başlamıştı. Edebiyat alanındaki yenilikler bu düşünceleri daha da yaymaktaydı. Tüm bu nedenler Osmanlı İmparatorluğu’ndaki meşrutiyet hareketinin öncülüğünü yapma görevini bir biçimde aydınlara bırakmaktaydı.” (Çavdar, 2004: 29).

Osmanlı’nın politik, ekonomik ve kültürel bir ilerleme içerisine girmesini arzulayan bir takım ideolojik eylemlerin başlangıcı ise, 1860’lı yılların başlarına rastlar. Şinasi ve Namık Kemal’in yazarlık yaptıkları (aynı zamanda yönetimini de ellerinde bulundurdukları) “Tasvir-i Efkâr”, Batılılaşma ideolojisinin çekirdeği olmuştur. Devletin ulusun temsilcisi olduğu ve işleri yönettiğine vurgu yapan gazete, ulusun da söz ve yazı aracılığıyla görüşlerini açıklayabilmesi gerektiğini savunur. Böylece kamuoyu kavramı (belki de farkında olmadan) ortaya atılmaktadır. Ulus, vatan, özgürlük gibi kavramlar, Osmanlı için yenidir ve toplumda açık bir şekilde ilk kez tartışılmaktadır.

1860’lı yıllar meşrutiyet fikrinin Türk aydınları arasında tartışılmaya başlandığı ve basın da etkisiyle yayılmaya başladığı yıllardır. Bu dönemde kurulan Yeni Osmanlılar Derneği Türkiye’de kurulmuş, 1867’den itibaren faaliyetlerine Avrupa’da devam etmiştir. Derneğin programını aynı yılın bahar ayında yazılan bir mektup oluşturur. 1910 yılında İstanbul’da tekrar yayınlanan ve “Paris’ten Gelen Mektup” olarak adlandırılan mektubun içeriğini Çavdar şöyle özetlemiştir:

- “—Her gelişmenin temelinde özgürlük yatar,
 —Özgür bir kamuoyu, memurların keyfi davranışlarını denetler, hata yapmalarını engeller,
 —Özgürlüğün olmadığı toplumlarda reformlar gerçekleştirilemez,
 —Özgürlüğün olmaması, Avrupa ülkelerinin, Osmanlı devletinin işlerine karışmasını adeta teşvik etmektedir,
 —Özgürlük, padişahın bağımsızlığını kaldırmak anlamına gelmediği gibi, halkı din ve geleneklerinden uzak düşürme gibi bir sonucu da vermez,
 —Din, kişinin manevi yönünü ilgilendirir, bir ülkenin yasalarını din kuralları belirlemez. Dinin dünya işlerine karıştırılması, onun halka karşı kullanılması olanaklarını da arttırır.
 —Her ülke için meşru devlet şekli anayasalı bir devlet düzenidir,
 —Adaletin ilkeleri mekâna göre değişmez,
 —Zulüm ve istibdat karşısında tek çıkar yol, sorumluluğu ve eylemleri denetlenebilen bir yönetim kurulmasıdır.” (Çavdar, 2004: 33).

Yeni Osmanlılar Derneği Meşrutiyet fikrine yönelik eylemlerini kendi yayın organları olan “Hürriyet” gazetesinde kaleme alır. Hürriyet’in düşünce iklimini oluşturan 1860’lı yılların başından itibaren, Batı’nın oluşturduğu düşünce akımları ile yakın ilişki içinde bulunan Osmanlı aydınlarının halka karşı elit bir konumda yer alması gazetenin başlıca konusudur. Aydın-Halk kopukluğu aşılması gereken bir ikilemdir. Meşrutiyet, halkın haklarını korumaya yönelik bir harekettir, ancak bu hareketin öncüsü konumundaki aydınlar, halktan kopuktur. Yeni Osmanlılar Derneği’nin uğraştıkları temel meselelerin “parlamento”, “siyasal özgürlük”, “vatan”, “ulus”, “halka karşı sorumlu yönetim” ve “salt özgürlük” olduğunu söyleyebiliriz (Çavdar, 2004). Derneğin faaliyetleri her ne kadar geniş kitlelere yayılmakta zorluk çekse de, asker ve sivil aydın kadroları etkileyebilmiştir. “Türkiye’de demokratik anayasal hareketin düşün temeli “Yeni Osmanlılar” tarafından atılmıştı. Eylemleri o günün koşulları altında toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemesini amaçlıyordu, yani kısaca ilericiydi.” (Çavdar, 2004: 37–38).

“Tanzimat çağdaş bir devlet yasası değildi; yönetilenlerin rızası üzerine kurulmuş bir rejim getirmemişti. Yasama, yürütme, adaleti uygulama işlerinin hepsi hükümet başkanlarının elinde toplanmıştı. Hükümdar mutlakiyetçiliğinin yerini, Bâb-ı Âlî mutlakiyetçiliği almıştı. Bu yüzden ortaya çıkan rejim eski Osmanlı rejiminden daha da aşağı seviyededir.” (Berkes, 2004: 288).

Berkes, ortaya konanın halka dayalı bir siyasi yapı olmadığı yönünde yaptığı bu vurguyla, eski Osmanlı rejiminin, kurulan rejimden daha halkçı bir yapıda olduğu fikrini ileri sürmektedir. Bundan kastı kuşkusuz, ilerici olması beklenen yeni rejimin, belirli bir kesime seslenmesi, halka yayılamaması, sınırlı kalmasıdır. Söz konusu dualitenin kaynağını yine Berkes’ten öğreniyoruz:

“[...] *jeune*’lük Avrupa’da ulusçuluk ve meşrutiyetçilik, hatta cumhuriyetçilik yanlısı olmak anlamına geldiği halde, Türkiye’de bu hem din, hem devlet düşmanlığı anlamına geliyordu. Bu yüzden Avrupa’ya giden “genç”ler, “Türkistan’ın erbab-ı şebabı”, “civan” gibi sözcükleri bırakarak, fakat ne “*jeune*” ne de “Türk” sözcüğünü alarak kendilerine en uygun ad olarak nizamnâmelerine ve mühürlerine “Yeni Osmanlılar” adını koydular. Bu, rastgele bir sözcük oyunu değildir; çünkü onlar için ne *jeune*’lük, ne de *Türklük* bir anlam taşırdı.” (Berkes, 2004: 282–283).³

Osmanlı’da modern anlamda ilk anayasa girişimi 1876 yılında ortaya çıkan Kanun-i Esasi’dir. Özgürlükçü güçlerin (Yeni Osmanlılar gibi) siyasal alanda yükseliş göstermeleri, padişahın konumu ve gücünün meşruti kalıplara dökülmesiyle sonuçlanmış, padişahın gücüne karşı kabine siyasal ve anayasal bir varlık olarak ortaya çıkmıştır (Tanör, 2006). Ülkede 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren bir takım anayasa girişimleri olmuştur ancak bunlar mutlak monarşi yönetiminin yürütülmesi için, işleri daha iyi bilen birilerine sorma tarzında oluşan yardımcı organlar olma durumundan öteye geçememiştir. Aynı zamanda bu organların iktidarı sınırlama gibi bir amaçları ve girişimleri de yoktur. 1876 Anayasası’na baktığımızda ise, ilk kez parlamentolu bir sisteme geçildiği görülür. Kanun-i Esasi’nin 7. Maddesi, “bütün vekillerin padişah

³ “Türkistan’ın erbab-ı şebabı” terimi, “jeune” teriminin Avrupa’daki iki anlamından birisi olan “ilericilik” terimini karşılamaktadır. Ancak o dönemde Namık Kemal ilericilik terimini kullanmamak adına bu terimi kullanmıştır. “Civan” terimi ise, Ali Suavi’nin Farsça olan terime Osmanlıca anlam kazandırma uğraşını yansıtmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi Berkes, (2004), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Kuyaş, Ahmet (Yayına Hazırlayan), 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s:282.

tarafından seçilip atanacağı” sonucunu çıkarırken, 27. Madde, “yalnız sadrazam ve şeyhülislamın padişah tarafından seçileceği, öbür bakanları seçme yetkisinin ise sadrazama ait olduğu” anlamını taşıyordu (Tanör, 2006: 181). Salt bu iki maddeden de anlaşılacağı üzere, parlamenter bir sistemin öngörüldüğünden söz edilebilir ancak parlamenter bir düzenin tam anlamıyla oluşturulduğundan söz edilemez. Çünkü meclis henüz toplanmamıştır. Saltanata karşı koyan tek güç (o dönemde İttihat ve Terakki her ne kadar siyasal alanda etkili olsa da) hükümettir. Bakanların ve hükümetin, hükümdardan başka kimseye hesap verme zorunluluğu yoktur. Yasama ve yürütme organlarının kontrolü de padişahın elindedir. Mutlaki yönetimden meşruti yönetime geçiş sadece ismen gerçekleşmiştir. Temelde çözümlenmesi gereken konu, burjuva temel hak ve özgürlüklerinin henüz vücut bulamamış milli burjuvaziden önce yurda girmesidir. Tüm kazanımlar, dışa bağımlı olarak gelişen burjuvaziden yanadır. Halkı yanına almasını bilen Abdülhamit, halkla arasındaki bağı kurmak ve sağlam tutmak adına dini kullanmıştır. Halk, Batı’dan gelen her şeyin kendilerini daha da yoksullaştırdığını somut bir biçimde görmektedir. Ekonomik sıkıntılar arttıkça halkın da kitleler halinde İslamcı cepheye bir araya gelmesi de hızlanır. Batıcı ve laik olan bürokratik kesimle, İslamcı ve doğucu olan halk arasındaki uçurum gittikçe büyümektedir. Batıcı ve laik olan bürokratlar, halkı yanlarına alacaklarına gittikçe onlardan uzaklaşmakta ve devleti elde etme çabasına girmektedirler. Anayasanın oluşmasını isteyen ve onun savunmasını üstlenen asker-sivil bürokrasi de anayasanın içeriğinden çok, devletin egemenliğini padişahın yönetiminden sonra ele geçirme kaygısına girmişlerdir.

“Bu ekonomik gerileme döneminde oluşan ve genellikle Jön Osmanlılar olarak bilinen siyasal muhalefet, devleti kendi çıkarlarını hesaba katmaya zorlayan bir popüler Müslüman baskı grubunun ilk örneğiydi. Bunlar rejimin serbest ticari politikalarını sürekli eleştirerek zayıflatıyorlardı. Daha sonra bu politikaların, devleti iflasın eşiğine getirerek ve 1881’de Avrupa’nın mali denetimine sokarak bir felakete yol açtığı görüldü. Bu koşullar altında ve büyük güçlerin içinde yer aldığı bir diplomatik krizin de yardımıyla Jön Osmanlılar, 1876’da bir anayasayı kabul etmesi için rejimi zorlayabildiler.” (Ahmad, 2002: 44).

1876 Anayasası’nın kabulünde Jön Türklerin rejimi zorlamasının payı büyüktür. Serbest ticaretten kurtulmaya çalışan ve devlet müdahalesini arzulayan bir

kesimin eseridir bu rejim. “Bırakınız yapsınlar” anlayışının yandaşı olan, kazanç sağlayan kesim ise, milletvekili olmak için şart olan mülke zaten sahip olan kesimdir. Zayıf ve müdahaleci olmayan bir devlet, kuşkusuz bu kesimin işine yarıyordu. Bunun yanı sıra Jön Türk hareketinin amaçları arasında tek bir Osmanlı ulusunun ortaya çıkarılması ve bu ulusun tüm halklar arasındaki etnik, dinsel ve dilsel ayrılıkları kaldırması gayesi vardır. Oysa Batı’daki jönlüğün üç özelliği bulunmaktaydı: devrimcilik, ulusçuluk ve liberallik. Osmanlı’daki jönler kendilerini Osmanlılık ideolojisi altında görmekte ve bu ideolojiye göre tanımlama yoluna gitmişlerdir. Örgütün benimsemiş olduğu Osmanlılık akımını Ateş şöyle tanımlamaktadır:

“Osmanlılık, Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm etnik grupların (ulusların), etnik duygularının üzerinde bir “Osmanlılık” duygusunu yaratmak ve Osmanlı İmparatorluğu’nun çıkarları yönünde çabalamayı özendirmek amaçlarına yönelik bir düşünce akımıdır. Osmanlı İmparatorluğu’nun yüceltilmesinin kendilerinin de yüceltilmesi olacağı inancının yerleştirilmesi çabası, bu düşünce akımının bir başka görüntüsü olmaktadır.” (Ateş, 2003: 65).

Tanzimat’tan sonra egemen bir düşünce olarak ortaya çıkan Osmanlılık, imparatorluk içindeki tüm etnik gruplara eşit haklar tanınması yoluyla, azınlık düşüncesinin ortadan kaldırılabileceği fikrini bünyesinde taşıyordu. Bu sayede azınlıklar, kendi uluslarını kurma fikrinden uzaklaşacaklardı. Osmanlılık fikri, Tanzimat’tan Balkan Savaşları’na kadar, tüm imparatorların üzerinde anlaşabildikleri düşünce akımlarının başında gelmesi bakımından önemlidir. Batı kültürünün Türkiye’ye getirilmesi sonucu oluşan ortamda ortaya çıkan bir diğer düşünce akımı ise “Batıcılık” olmuştur. “Batıcılık, imparatorluğu içinde bulunduğu çöküntüden kurtarmak ve çağdışı olan Batılı devletler düzeyine çıkartmak için, Batı’nın teknolojik, sosyo-kültürel ve siyasal kurumlarının benimsenmesi gereğini savunan düşünce akımıdır.” (Ateş, 2003: 67).

İmparatorluğun son dönemlerinde kendini gösteren düşünce akımlarından hiçbirisi Batıcılık düşüncesine karşı değildir. Örneğin İslamcılar Batı’nın salt teknolojisini alma görüşünü, Türkçülerle birlikte savunmaktadırlar. Ancak aralarındaki temel fark şudur: İslamcılara göre, Batı moral yönünden çöküntü içindedir. Türkçüler ise Batı’nın kültürel yapısının Türk kültürüne uymayacağını savunmaktadırlar. Batıcılık düşüncesinin en belirgin özelliği, Osmanlı’ya Batı kurumlarını aktarmanın faydalı

olacağı kanısıdır. Batıcılık düşüncesi, devlet politikası olarak da uygulanması bakımından önemlidir (Ateş, 2003; Ahmad, 2002).

1906–1907 yıllarında Jön Türkler Rumeli’de örgütlenmelerini hızlandırırlar. Örgütlerin çoğunun çekirdeğini subaylar ve sivil bürokratlar oluşturur. Bu örgütlerden ilki Selanik’te kurulan “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”dir. Örgüt sonradan içinde Mustafa Kemal’in de bulunduğu “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti” ile birleşecektir ve “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” adını alacaktır. 1908’de ise örgüt ismini son kez değiştirecek ve “İttihat ve Terakki Cemiyeti” ismiyle anılacaktır.

3.1.1. İttihat ve Terakki

Asker-sivil bürokrasinin tabanını oluşturduğu Jön Türk hareketi, emperyalist ideoloji karşısında tutarlı değildir. Batı kurumlarını aynen almıştır. Ancak kurumların alınması, küçük üreticinin sorunlarını çözemediği gibi, halkın da kendilerine (Jön Türklerle) kuşkuyla yaklaşmalarına neden olmuştur. Halk için iktidara gelmek, ekonomik ve sosyal bir ilerleme kaydetmek ve halkın eğitimini tamamladıktan sonra egemenliği halka devretmek düşüncesindeki hareket, burjuva-liberal ve burjuva-devrimci bir kimliğe bürünmesine rağmen, Türk burjuvazisini oluşturamamıştır (Boratav, 2005; Çavdar, 2004). Hızlı gelişen Batı dünyası, dünyanın geri kalmış ülkelerinin gelenek sınırlarını zorlamaya başlar. İmparatorlukta ise ümit edilen çağdaşlaşma, yerini geri kalmışlığa, din-devlet diktatörlüğüne bırakmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti işte bu ortamın içinde ortaya çıkmıştır.

İttihat ve Terakki’nin ilk icraatlarından birisi Sultan Abdülhamit’in otuz yıl önce rafa kaldırdığı 1876 Anayasası’nı yürürlüğe sokmak olmuştur. Böylece dışa kapalı bir toplum, birdenbire dışa açılır. Açılmanın etkileri kendisini önce basında gösterir. Sansürün kalkmasıyla beraber, birbirinden farklı fikirleri savunan gazete ve dergiler piyasaya çıkar. Yurt dışına sürülen ya da kaçan çok sayıda gazeteci, politikacı ve düşün adamı geri döner. Yeni rejimin oluşmasıyla birlikte Jön Türkler de kendi aralarında liberaller ve ittihatçılar olmak üzere ikiye ayrılırlar:

“Genel olarak ifade etmek gerekirse, Liberaller Osmanlı toplumunun üst sınıflarına mensuptular. Bunlar, eğitim görmüş, batılılaşmış, kozmopolit, bir yabancı dile, genlikle Fransızca’ya ve onun kültürüne aşına olan kişilerdi. Aynı

toplumsal gruba mensup yüksek bürokratların denetiminde bir anayasal monarşiden yanaydılar. ...Liberallerin savundukları ideoloji Osmanlılık idi. Bu ideolojiye göre, bütün dini ve etnik cemaatler, kendi dar amaçlarından ve özlemlerinden fedakarlık etmeksizin bir hanedan yurtseverliğine sadakat gösterebilirlerdi. [...] İttihat ve Terakki Komitesi'nin üyeleri de anayasalcı ve Liberaller'in tasarladıklarına benzer bir siyasal rejimi savunuyorlardı. Ancak bunlar, otokrasinin yıkılmasını sadece toplumsal ve ekonomik rejimin dönüştürülmesine yönelik ilk adım olarak görüyorlar ve anayasal hükümetin bu dönüşümü gerçekleştireceğini umuyorlar, daha erken reformcuların benimsediği *laissez-faire* politikalarına artık inanmıyorlardı.” (Ahmad, 2002: 50–51).

İttihat ve Terakki, öncelikli politika olarak, “Osmanlılık” politikası gütmektedir. Bunda Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal etmesinin ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin önemi büyüktür. İmparatorluğun hemen yanı başında yaşanan özgürlük hareketleri, imparatorluğun iç birliğinin korunmasının önemini ortaya koymuştur. İşte bu nedenle İttihat ve Terakki için Osmanlılık ideolojisi önemli olmuştur. İmparatorlukta hedeflenen iç birliğe sekte vuran 31 Mart Olayı'nın ortaya çıkmasının nedeni mevcut hükümetin şeriat kurallarına aykırı davrandığı düşüncesidir. Şeriat kurallarına göre toplumda iki hükümet bulunamaz. İttihat ve Terakki, şeriatın bu hükmüne karşı gelmektedir ve derhal bertaraf edilmelidir. Ayaklanmanın kim tarafından gerçekleştirildiği konusunda Akşin üç seçenek sunar ve görüşünü belirtir:

“İsyanın kim tarafından çıkarıldığı konusunda 3 açıklama vardır. Birincisine göre işin sonunda, İT, iktidarını perçinlediğine göre, o çıkartmış olmalıydı. İktidarın kendi aleyhlerine komplolar düzenleyip, sonra bunları gerekçe göstererek baskı önlemleri almaları görülmemiş şey değildir. [...] İkinci görüşe göre ayaklanma Abdülhamit'in işidir. [...] Bence ayaklanmayı çıkaran başta Prens Sabahattin, muhalefetti. O zaman sormak gerekir, neden muhalefet ayaklanmayı sahiplenmedi? Sahiplenemedi, çünkü muhalefet askerinin disiplinli bir güç gösterisi yapacağını ummuştu. Oysa, düzenli bir güç gösterisi yerine, kanlı bir isyan hareketi gerçekleşmişti. 31 Martçılar 2 gün içinde, çoğu mektepli subay olan 20'den fazla insan öldürdüler.” (Akşin, 2008: 30).

Ayaklanmanın nedenini muhalefete yükleyen Akşin'in tersine Ahmad, ayaklanmayı softaların yaptığını öne sürer: “Ayaklanmaya *softalar* olarak bilinen,

garnizon saflarına sızmış az sayıda dini gerici önderlik ediyordu. Bunlar Müslümanların dini yasası olan *şeriat*'ın yerine anayasanın geçirildiğini iddia ediyor ve *şeriat*'ın geri getirilmesini talep ediyorlardı.” (Ahmad, 2002: 53). Sonuç olarak ayaklanmanın kim tarafından gerçekleştirildiği belirlenememiştir. Ancak iki farklı görüşün bu keskin mücadelesi halka da yansımıştır. Ayaklanmanın yandaşları “Allahsızların” yok edilmesi gerektiğini söylüyor, ayaklanmaya maruz kalan kesim ise hareketin meşrutiyete karşı yapılmış bir hareket olduğunu savunmuştur. Bu nedenle 31 Mart Vakası, dinin siyasal emellere ulaşmak adına sömürüye maruz kalabileceğini hatırlatan bir olay olması bakımından önem arz etmektedir.

31 Mart Olayı kuşkusuz gerici bir olaydır. Şeriat istemek, Ortaçağ hukuk düzeninin yeniden hayata geçirilmesini talep etmek, gerici bir düzenin özlemini yansıtmaktadır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, şeriat isteyenlerin istemleri zaten varlığını korumaktadır. Şeriat kurallarından evlenme, miras, borç gibi konular zaten şeriatın buyruklarıyla yürütülmektedir; ta ki 1926'ya kadar. O halde 31 Mart Vakası neden yaşandı sorusunu yanıtlamak gerekmektedir. Bu noktada olayın başkahramanı olan askerlerin hükümetten istekleri arasında yer alan alaylılık-mekteplilik ilkesine dikkat çekmek gerekir. Alaylı olup da subay olmak, İttihat ve Terakki'den önce gerçekleştirilen bir uygulamadır. İttihat ve Terakki yönetimi ele alınca, yapılan yeniliklerden birisi de orduda bir takım uygulamaların değiştirilmesi olmuştur. Bunların arasında da subayların mektepli olması gerektiği hükmü yer almaktadır. Çok belli olmasa da, 31 Mart Vakası'nın ardında, eğitimsiz subayların (alaylıların) ordudan tasfiyesinin payını vurgulamak gerekir. İttihatçıların ordu içinde alaylıları tasfiye girişimi, alaylıların 31 Mart'ta gerçekleştirdikleri olayın iç yüzünü oluşturmaktadır.

“Alaylılık, yani okul görmemiş olmak deyimi öncelikle orduda kullanılıyordu. Yetenekli, işe yarar erler onbaşı, çavuş olabiliyor, sonra da “tezkere bırakabiliyorlardı”. Tezkere bırakanların yeteneklerine, üstlerinin takdirlerine ve lütfuna bağlı olarak, önlerinde subaylık yolu açılıyordu. Sonuç olarak doğru dürüst yazı yazamayanlar bile paşa olabiliyorlardı. Padişah ve yakınları mekteplilerin daha iyi subay olduklarını bilseler de, daha sadıktırlar diye alaylıları yeğliyorlardı genellikle. Daha sadık oldukları varsayıyordu, çünkü ‘hiç yoktan’, lütufla, buldukları mevkiye gelmiş bulunuyorlardı. Mülkiyede de buna benzer uygulamalar vardı. İttihatçılar bir hamlede orduda mektepliliği tümüyle egemen kılarak bir devrim yapmış oluyorlardı.” (Akşin, 2008: 28).

1914 yılına kadar iç sorunlarıyla boğuşan Osmanlı'yı ve başta Avrupa olmak üzere tüm dünyayı büyük bir savaş beklemektedir. Birçok ülke birbirinin toprağına göz dikmiş durumdadır. Osmanlı da toprak kaybedecek bir ülke durumunda olduğunun farkındadır. Savaşta yalnız kalan Osmanlı için tek seçenek, eskiden beri sıkı ilişkiler geliştirilen Almanya'ya yanaşmak olmuştur. Osmanlı hükümetinin ittifaka ilgi göstermesinin nedeni, Balkan Savaşları'nda kaybedilen toprakların geri alınabileceğı umududur. İmparatorlukta parasızlık sıkıntısının yanında, savaşta bir tarafla ittifak kurulmaması durumunda ülkenin paylaşılması korkusu kendini hissettirmektedir. İttihat ve Terakki'nin son kez hükümet olduğu bu dönemde, savaşa rağmen bir dizi toplumsal ve kültürel dönüşüm gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kapitülasyonlar, Osmanlı'da yaşayan yabancılara bir takım ayrıcalıklar tanınmasıyla kendini somutlaştırmıştır. İttihat ve Terakki, kapitülasyonları ayrıcalık olarak görmekte ve bu ayrıcalığa son vererek tam bağımsızlık ilanında bulunmayı hedeflemektedir. Tam bağımsızlık hedefine ulaşabilmek için, toplumun toplumsal-iktisadi yapısının çağdaş olması gerekir. Özellikle kapitülasyonların kalkmasından sonra yeni bir ekonomik düzenlemeye gidilmesi gereğı, yani kapitalizme geçmesi gereğı ortaya çıkmıştır. Kapitalizme geçmek için de parasız sanayi arazileri temin etmek, hükümetin satın almalarında öncelik tanınması gibi kolaylıklar sağlanır. Şeriat mahkemeleri şeyhülislamlıktan alınıp Adliye Nezareti'ne, medreseler şeyhülislamlığa ve buna bağlı olarak dini eğitim belli kurallara bağlanır. Son olarak da miladi takvim kabul edilir.

Savaş sonucu Osmanlı için tam bir yıkımdır. Ancak yıkım beklenenden az hasar verir. Sovyetlerde çarlık ordularının yenilgisi, Bolşeviklerin Kasım 1917'de iktidarı ele geçirmesi ve bu olayın sonucu olarak Rusya'nın savaştan çekilmesi, Osmanlı'nın savaştan umduğundan daha az zararla ayrılmasına neden olmuştur. 1917'de imzalanan antlaşmada (Brest-Litovsk) Osmanlı Doğu sınırlarını güvence altına almıştır ancak Almanların Batı'daki yenilgisi İttihat ve Terakki'nin sonunu getirir. 1 Kasım 1918'de son kongresini yapan parti, 5 Kasım'da yapılan toplantıyla partinin ismi tarihteki yerini alır. Rumeli'de büyük ölçüde toprağın kaybıyla başlayan süreç, Osmanlı'nın geri gittiğı bir dönem olmuştur. Gelgelelim bu dönemde imparatorluk içerisinde yenilikçi bir takım adımlar atıldığı da bir gerçektir. Burjuva demokratik değerlerinin benimsendiğı, çağa ayak uydurma çabalarının zirveye oturduğu dönemde, yaşanan toprak kayıpları, söz konusu gelişmelerin gölgelenmesine neden olur.

Meşrutiyetin kabul edilmesi gerçekleştirilen ıslahatlardan ilkidir. Düşünce alanında özgürlükçü bir tutumun sergilediği görülür ki bu da bir ıslahat hareketi olarak tanımlanır. Özellikle yayın sayısındaki artış, uzun yıllar baskı altında kalmış olan düşüncenin özgürlüğüne işaretler. Bir diğer ıslahat hareketi olarak görebileceğimiz konu ise ekonomidir. Özellikle sanayi yatırımları için ithal edilecek makinelerin gümrükten muaf tutulması, tüzel kişilere menkul edinme imkanının tanınması ekonominin hareketlenmesinde etkili olmuştur.

“[...] 1909–13 arasındaki yıllarda toplam sermayesi 79.2 milyon kuruş (yılda ortalama 15.9 milyon kuruş) olan 27 milli sermayeli sanayi şirketi kurulmuştur. Şirket sayısı bakımından her yıl için 5 kat, sermaye bakımından 9 kat bir artış söz konusudur. Aynı dönemde yabancı sermayeli sanayi şirketlerinde sayı ve sermaye bakımından yalnızca iki kat bir artış söz konusudur.” (Akşin, 2008: 45).

3.1.2. Osmanlı'daki Siyasal Görüşler

Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya atılan ilk siyasi düşünce olarak karşımıza çıkan, bir “Osmanlı Milleti” yaratma düşüncesidir. II. Mahmut zamanında ortaya atılan düşüncenin amacı, imparatorluk içindeki tüm ulusları birleştirmektir. Ancak bu düşünce pratikte uygulamaya konulamayınca, “İslam Birliği” düşüncesine geçilmiştir. Abdülhamit döneminin resmi politikası durumundaki düşünce, Panislamizm olarak da adlandırılmaktadır. II. Meşrutiyet'ten sonra “İslamcılık” olarak taraftar bulacak olan görüş, aynı zamanda bir düşünce akımıdır. İslamcıların gözünde Müslümanlık, gündelik hayata biçim veren, halkçı ve demokratik bir dindir. Batıcı bir düşünce tarzına karşı olan görüş, Avrupa'nın tekniğinin alınması gerektiğini ve tam bir manevi çöküş altında olan Batı'dan kesinlikle etkilenilmemesi düşüncesini savunmaktadır. Görüşe ters düşecek olan her türlü hareket kınanır. Kadınların örtünmesi gerekir. Tiyatrolar ahlaksızlık yuvasıdır. Resim ve heykel yapmak günahdır. Dönemin önemli İslamcı yazarlarından ve Panislamizm'in kurucusu olarak kabul edilen Cemaladdin Efgani, Müslümanların, Avrupalıların siyasi ve iktisadi nüfusundan kurtarılması gerektiğine inanmış ve gerçekleştirilecek bir ıslahatla, Müslümanlara medeniyet yolunu göstermek gerektiğini savunmuştur (Şerif, 1991).

İslami görüş içinde çok geçmeden görüş farklılıkları belirir. Görüş kendi içinde Batıcı düşünceyi savunan bir kanat ortaya çıkarır: Batıcı kanat ve ulusçu kanat. Batıcı (çağdaş İslamcılar olarak da bilinir) İslami kesim, gelenekten kaçınıp, çağdaş uygarlık sorunlarına eğilmek gerektiğini savunur, İslam ile bu sorunlar arasında ortak noktalar bulmak ve bunların çözümüne odaklanmak gerektiğini düşüncesini taşırlar. Onlara göre İctihad kapısı açıktır; İslam bir dogmalar bütünü değildir (Hilav, 2008: 385).

Geçmiş İslamcılık düşüncesinden daha eskilere dayanan “Batıcılık” düşüncesi, III. Ahmet döneminde imparatorluğa girebilmiştir. Özellikle kendisini askerlik ve toplum yaşamında kabul ettiren Batılı yöntemler, III. Selim döneminde sistemli bir hale gelebilmiştir. Batıcıların savundukları görüş daha çok maddeci ve pozitivisttir. Batı uygarlığının ve Batı kültürünün tümüyle alınıp benimsenmesini ister. Din, toplumsal gelişmeye engel teşkil eder. Ancak halka Batıcı görüşü benimsetmek için dinsel inançlara da dayanmak gereklidir. Özel girişimin artırılması gerektiği, kadın hakları, bireysel yaratıcılığın geliştirilmesi gereği gibi görüşler, Batıcı düşüncenin ürünleridir. Bu dönemde çıkan çok sayıda yayın organından Abdullah Cevdet’in çıkardığı “İctihad” isimli dergi, Batı’daki düşün ve sanat akımlarını tanıtmış, takındığı yenilikçi tutum nedeniyle dergiye sayısız dava açılmıştır. Örneğin, Latin harflerinin kabul edilmesine yönelik ilk yazılar bu dergide yayınlanmıştır. Monarşinin varlığını açıkça tartışan ilk dergi olması bakımından önemlidir (Çavdar, 2004). Ancak yaşanan Balkan Savaşları, Batıcılar arasında farklı düşüncelerin savunusu olduğunu ortaya çıkartır. Batılı düşüncenin tümüyle savunulması gerektiği düşüncesiyle, Batılı düşüncenin bir noktaya kadar örnek alınmasını savunan görüş arasında yaşanan bu tartışma, Atatürk devrimlerinin bir taslağı olarak görülebilecek niteliktedir.⁴ Ancak Batıcıların ortak olduğu bir nokta vardır ki o da İslamcılara karşı olmaktır.

İlk belirtileri Türkiye dışında beliren “Türkçülük”, Rusya’daki Türklerin kendilerini Osmanlı olarak görmemeleri ile ortaya çıkan bir akım olmuştur. Bu nedenle ulusçuluk akımı Rusya’da daha önce başlamıştır. Türklerin Osmanlılık fikrinden sıyrılıp kendi uluslarını ve kimliklerini edinmesi gerektiği fikrini savunan görüş, Osmanlılardan önceki Türk tarihini incelemeye başlamıştır. Osmanlı olarak adlandırılan bir ulusun,

⁴ Tartışmanın Atatürk devrimlerine katkı yaptığı düşüncesi için bkz: Selahattin Hilav, (2008), *Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908–1980*, Akşin, Sina (Yayın Yönetmeni), Cem Yayınevi, İstanbul, s:386.

Türklük bağlarını yok edeceği tezi, Osmanlı adının sadece bir ulusu ifade edeceği görüşünü savunmaktaydı. Böylece Türkçülük hareketi siyasal bir boyuta geçmektedir.

3.1.3. Birinci Dünya Savaşı

Savaşın başlama nedeni Avusturya Veliht'ının 1914 yılında öldürülmesidir. Ancak işlenen suikast tek başına yeterli bir sebep değildir. Suikastın gerçekleşmesinin altında yatan nedenler arasında Germen-Slav çatışmasının yattığı bir gerçektir. Ayrıca olayın ortaya çıkmasına neden olan bir güç dengesi ortamı vardır ki, suikastın altında yatan bir başka nedendir.

1870'lerden sonra Avrupa'da uyum yerini karşılıklı kutuplaşmalara bırakmış, güç dengesinin içine sömürü çatışmaları da girmiştir. Taraflardan biri, dengeyi bozacak bir eğilimde bulunduğu, karşı taraf saldırma hakkını kendisinde bulmaktadır. Böylece ilk saldıran yetenekli ve başarılı görünür. Birbirinden korkan devletler içinde silahlanma korkuya bağlı olarak gün geçtikçe artar. Bu da silah teknolojisinin sürekli yenilenmesi, orduların donanımlı hale gelmesi demektir. Ancak çoğu devletin dış politikası, parlamento yerine tek kişinin kararıyla belirlenir. Bu, idealizmin yerine korkunun hakim olduğunu gösteren bir durumdur.

“Dolayısıyla, ayrı ayrı devletler savaş istemese bile, kendilerine göre haklı politikayı inatla sürdürmeleri, ortaya I. Dünya Savaşı'nı çıkardı. Ama, savaş bir kere başlayınca, savaşa girme nedenleri de savaş öncesi plan ve projeleri ne olursa olsun, devletler “zafer” için savaştılar. Şu sorun çözülmeye çalışıldı: Avrupa'nın efendisi kim olacak?” (Sander, 2006: 345).

Sanayi devriminin sonucunda üretimin gelişimine ve artmasına paralel olarak yeni pazarlar açılması, yeni yatırım alanlarının oluşturulması, fabrikaların hammadde ihtiyacı ve Avrupa'nın üretilen malları tüketmeye doymasıyla birlikte sömürgecilik yerini emperyalizme bırakmıştır. Ayrıca bu süreç içerisinde yeni bir rakip ortaya çıkar: Almanya. Almanya'nın sömürge ihtiyacının ortaya çıkması ve bu yarışa diğer emperyalist ülkelerden sonra başlaması, hem Almanya'nın yarışta geri kalmamak adına saldırgan bir tutum izlemesine neden olmuştur, hem de sömürge ülkelerinin sömürdükleri topraklardan Almanya'ya pay vermemek adına savunmacı bir tutum izlemelerine neden olmuştur. Sömürgecilik, 19. yüzyıl sonlarına kadar Avrupa

ülkelerinin doymasını sağlamaktaydı. Bunun yanında endüstriyel teknik ve gelişme, giderek emperyalizme, emperyalizm de giderek saldırganlığa yaklaşan milliyetçiliklere dönüşmektedir. Feodal dönem anarşi yanlısı bir hava estirir. Merkeziyetçi monarşiler bu havayı ortadan kaldırmıştır. Ulus devletler, esen anarşi havasını ise ortadan kaldıracak olan, uluslar arası, siyasal ve ekonomik örgütlenmeler olacaktır. (Ancak insanoğlunun yaratıcı zekası ne kadar ilerlese de, ulus devletler arasında henüz küresel bir örgütlenme başarısı gösterememiştir).

Savaşın “Dünya Savaşı” namını almasının nedeni, savaşa çok sayıda ülkenin katılması, birden fazla kıtayı etkileyecek nitelikte büyük bir savaş olması ya da uzun süreli bir savaş olması değildir. Öyle ki tarihte dört yıldan daha uzun süren (otuz yıl savaşları), çok sayıda ülkenin katıldığı (Napolyon Savaşları) ve tüm dünyayı etkileyen (yedi yıl savaşları) örnekler vardır. Tarih boyunca gerçekleşen savaşların hemen hepsi, dünya savaşları dışında, kendisinden beklenen siyasal ve ekonomik sonucun sınırlı olması nedeniyle sınırlı kalmışlardır. Ancak dünya savaşları, başladıktan sonra kontrolden çıkmış ve denetimi imkansız hale gelmiştir. Öyle ki bu savaşların sonuçlarını da önceden kestirmek mümkün değildir. Ulaşılmak istenen amaçlar için ödenen bedel ve alınan sonuçlar orantısızdır.

Savaş devam ederken, Osmanlı’da İttihat ve Terakki yönetimi sürüyordu. Bu yönetim, İttihat ve Terakki’nin aldığı birçok kararı serbestçe uygulamasına imkan verdi. Partinin yaptığı değişikliklerden ilki, Şer’iye mahkemelerinin Şeyhülislamıktan ayrılıp, Adliye Nezareti’ne bağlanması oldu. Laikleşme yönünde atılan önemli bir adım olarak görülecek bu değişiklik, siyasal iktidarın burjuva zihniyetini benimsemesinin bir sonucuydu. Ülkede din mahkemelerinin devam etmesi, Avrupalıların kendilerinde mahkemelere itiraz etme yetkisi görmelerine neden oluyordu. Dinin ön plana çıkması, toplumun hukuk kanadını etkilediği gibi, eğitimi de etkiliyordu. Medreseler birer din kurumları gibi işliyordu. Ders programlarına doğa bilimleri dersleri konulmaya başlamıştı. Kadınların yolda kocalarıyla birlikte yürüyemedikleri bir zamanda ortaya çıkan savaş, kadınların çalışmalarını sağlamıştı. Elbette bu çalışma zorunluluktan kaynaklanıyordu. Ancak savaşın getirdiği yıkım, kadınların tarlalarda, fabrikalarda,

sokaklarda (çöp toplamak) çalışmasına neden olmuştu.⁵ Ancak kadınlar çarşaflarından ve peçelerinden henüz kurtulamamışlardı.

Savaş sonunda Almanya’da imparator tahttan iniyor, cumhuriyet ilan ediliyor; Avusturya-Macaristan imparatorluğu ayrılarak Avusturya ve Macaristan imparatorlukları kuruluyor; Bulgaristan’da ise, kraliyet tahtı el değiştiriyordu. Artık hiçbir şey eskisi gibi değildi. Kimileri tahtından olurken, kimileri de daha şanssız olarak tahtlarını bir daha kurulmayacak şekilde kaybediyorlardı. İmparatorluklar çöküyor, yerini cumhuriyetlere bırakıyorlardı. Elbette Vahdettin de bu durumdan rahatsız olanlar arasındaydı.

Sömürge olması beklenen bir ülkenin, Çanakkale cephesinde İngiltere’yi yenilgiye uğratmış olması, İngiltere için affedilemez bir durumdu. Her şeyden önce, sömürge edecekleri bir ülke karşısında alınan bu yenilgi, itibarlarını zedelemişti. İtilaf devletleri de dahil olmak üzere Avrupa ülkeleri İttihat ve Terakki hükümetine tam bağımsızlık düşüncesinden ötürü düşmandı. Bir an önce hükümet güçlerine el konulmalıydı. Wilson’un demokrasi söylemlerinin arttığı dönem, hükümeti hedef alacak en uygun zamandı. İttihatçılar ülkede ve dünyada gözden düşmüştü. Meşrutiyet budanabilecekti. Hatta yapılabılırsa tümünden kaldırılacak, mutlakiyete dönülecekti. Savaş galibi olan İtilaf devletleri de kapitülasyonları geri getirme derdindeydi. Bu Osmanlı’nın yeniden yarı-bağımlı hale gelmesi demekti. Kısacası, Birinci Dünya Savaşı’nın bitmesi demek, Osmanlı’nın da bitmesi demek olmuştu (Sander, 2006).

Savaşın galip ülkeleri (İngiltere, İtalya, Fransa, Rusya ve bu ülkelere ek olarak Yunanistan) Osmanlı’yı kendi içinde ayrı ayrı bölgelere bölerek alma planları kurmaktadır. Ancak bu ülkelerin ve hatta Osmanlı’da yaşayan halkın bile hesaplayamadığı, ulusal savunma ve kurtuluş planları da, galip ülkelerin planlarıyla aynı anda, ancak onlardan habersiz bir şekilde yürütülmektedir. Osmanlı topraklarının Batı Anadolu’da kalan kısmının İtalyanlar tarafından alınması planı, İngilizlerin bu topraklarda daha güçsüz ve kendi sözünden çıkmayacak bir ülkenin bu toprakların sahibi olması istemiyle son bulur. İngilizlere göre, Batı Anadolu İtalya’ya değil Yunanistan’a bırakılmalıdır. İşte iki ülke arasındaki bu tartışma durumu, Yunanistan’ın

⁵ Bu dönemde ordu içerisinde kurulan “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti” hakkında bkz: Sina Akşin, (2008), *Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908–1980*, Akşin, Sina (Yayın Yönetmeni), Cem Yayınevi, İstanbul, s:64.

İzmir'e çıkmasıyla son bulur. Yunanlıların İzmir işgali herhangi bir direnişle karşılaşmaz. İşgale karşı direniş daha önceden gerçekleşebilecekken bürokrat kesim, işgal duyumları almasına rağmen, şehirde telaşa yol açmamak adına beklemeyi uygun görür ve aldıkları bu karar İzmir'in işgale hazırlıksız yakalanmasına neden olur.

“O dönemde başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu'da önemli bir Rum nüfusu bulunuyordu. Ayrıca Rumlar, çoğu kez tüccar, tefeci ve toprak ağası olarak egemen sınıfları teşkil ediyorlardı [...] Bu durum Yunan kuvvetlerinin İç Anadolu'ya doğru kolayca ilerlemesinde önemli bir etken olmuştur. Egemen sınıfların Müslüman olduğu Güneydoğu Anadolu'daki etkin mücadeleleri, başlangıçta Batı Anadolu'da görmüyoruz. Bununla beraber, Yunan ordularının Batı Anadolu'da ilerlemesi, yer yer direnmesiz teslim olan kasaba ve şehirlerin varlığına rağmen, yurt çapında yaygın bir direnme ortamı yaratmıştır.” (Timur, 2001: 18).

Yunanlıların İzmir'e çıkışı, kurtuluş mücadelesini hızlandıran bir süreç olarak görülebilir. İşgale kadar sadece aydın ve bürokrat kesimi ilgilendiriyormuş gibi görünen konu, yani emperyalizme karşı koyma gereği, işgalden sonra toplumun tüm katmanlarına yayılmıştır. “İzmir'in işgalinden sonra, yurdun çeşitli yerlerinde işgali kınayan, direnme arzusunu dile getiren mitingler, gösteriler düzenlendi.” (Çavdar, 2004: 176). İzmir'in işgali sırasında Mustafa Kemal İstanbul'dadır. Burada bir süre durduktan sonra, Anadolu'ya geçmek için fırsat kollar. Aradığı fırsat da çok geçmeden eline geçer. Karadeniz'de baş gösteren asayiş sorunları, Mustafa Kemal'in beklediği fırsat olmuştur. Rum ve Türk eşkıya çeteleri bölgede huzursuzluk yaratır. Türk çetelerinin temizlenmesi çok fazla zahmet gerektirmez. Ancak Rum çeteleri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir, çünkü işin içine İngilizler girer. Hükümet de sorunların çözümü için Mustafa Kemal'in gönderilmesini uygun görür. Hükümetin düşüncesine göre, bir taşla iki kuş vurulacaktır: hem Karadeniz'de asayiş sağlanacaktır, hem de hükümetin sivri bir kişilik olarak gördüğü Mustafa Kemal İstanbul'dan uzak tutulacaktır. Mustafa Kemal, 15 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrılmadan önce son bir eylemde bulunur. Arkadaşlarının da yardımıyla, padişah ve sadrazamdan, Anadolu'daki vali ve kumandanlara emir verme yetkisi bulunan bir resmi izin belgesi alır ve bu belgeyle birlikte Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya geçer.

3.2. CUMHURİYET DEVRİMİ

Kurtuluş umudunun ancak ve ancak padişahın ve hilafetin olmadığı bir yönetimle gerçekleştirilebileceği fikrini taşıyan Mustafa Kemal, sömürgeci ülkelerle işbirliği yapma yolunda ılımlı davranan ve bunu eyleme döken, içindeki yönetimi oluşturan saltanat-hilafetle ve destekçileriyle savaşmak durumunda kalmıştır. Osmanlı saltanatını korumaya, kollamaya yönelik bir halk tepkisi, girişilen devrim mücadelesinde, tepkinin desteğe dönüşmesini gerektiren konuların başındadır. Saltanat, yeryüzündeki tüm Müslümanların halifesi ve sultanı olarak İstanbul'da bulunmaktadır. İşte bu yanlış bilince, saltanatın tüm Müslümanların halifesi ve sultanı olduğu ve Tanrı emirlerini uygulatmakta tek yetkili olduğu düşüncesine, karşı girişilecek savaşta mutlaka halkın ve ordunun saltanata başkaldırmasını sağlamak gereklidir.

Saltanat devam ettiği sürece, Türk milleti savaşlarda bağımsızlığını kazanmış olsa da, vatan ve milletle hiçbir vicdani bağı kalmamış kişilerin eline bağımsız bir ülkeyi bırakmak ancak o ülke insanlarına ihanet olacaktır. Tekniğin ve bilimin ilerleme gösterdiği bir zamanda ilahi güçlerin yardımından umar beklemekse, uygarlıktan kendi payına düşeni alamamış, geri kalmış ülkelere yakışandır ve kabul edilemez (Atatürk; 1980). Öncelikle yurt içinde ortaya çıkan birbirinden farklı ve düzensiz güç odaklarının bir araya getirilmesi ve düzenli bir ulusal güç yaratılmasına ihtiyaç vardır. Ateşkesten sonra, ordu birliklerinde görevli askerler terhis edilmiş, silah ve cephanelere el konulmuş ve bunun sonucu olarak bir takım düzensiz silahlı kadrolar ortaya çıkmıştır.

İzmir'e karşı yapılan işgalden Anadolu'daki çoğunluğun haberi yoktur ve Mustafa Kemal milletin bu işgale karşı harekete geçmesi/geçirilmesi gerektiği fikrindedir (Atatürk; 1980). Bu düşünceden hareketle Erzurum, Ankara ve Diyarbakır komutanlıklarına gönderdiği genelge üzerine Anadolu'nun her yerinde gösteriler düzenlenir. Ancak Harbiye Nezareti gösterilerden rahatsız olur ve Mustafa Kemal'e telgrafla durumu sorar. Endişe verici bir durum olmadığı yanıtını alır ama nezaret için verilen cevap tatmin edici değildir. Mustafa Kemal, İstanbul'a geri çağırılır. Bu çağrı Mustafa Kemal için sindirilmesi zor bir durumdur. Ancak o, yaşadığı bu olayları kişiselleştirmeyecek ve Nutuk'ta bu durumu şu sözlerle anlatacaktır:

“Bundan başka ve özellikle uygulamaya karar verdiğim girişim ve yürütümlerin köklü ve sert olacağını tasarlamak güç değildi. Bundan dolayı girişim ve yürütümlerin bir an önce kişisel olmak niteliğinden çıkarılması ve bütün ulusun birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve yansıtacak bir kurul adına yapılması çok gerekli idi.” (Atatürk; 1980: 40).

10 Haziran tarihinde bir genelge daha yayınlayan M. Kemal, “Müdafaa-i Hukuk” ve “Redd-i İlhak” örgütlerinin kendisine ulusal bir hareketin önderliğini önerdiklerini ve kendisinin de bu görevi kabul ettiğini belirtir. Alınan karar ulusal bir kurtuluş gerçekleştirilmesi adına atılan ilk adımdır. Adımı somutlaştıran ise, Amasya’dan yayınladığı genelgedir. “Amasya genelgesi, padişahlık yönetimine karşı devrim eyleminin ve bir anlamda da Türkiye Cumhuriyeti’ne giden yolun başlangıcıdır.” (Çeçen, 1995: 185). Amasya Genelgesi’ni izleyen süreç içerisinde gerçekleşen Erzurum ve Sivas Kongreleri, yaşama geçirdikleri eylemler ve ulusal mücadelenin temelini oluşturan yapıları bakımından önemli kongrelerdir. Her iki kongrede de alınan kararlarda ortak noktayı oluşturan konular, ulusal sınırların bölünmezliği, yabancı işgalinin kabul edilemezliği ve derhal bir ulusal meclisin kurulması gerektiği fikridir. Kongreler, gerekirse yeni bir yönetim kurulabileceği fikrini barındırmaları bakımından önemlidir. Seçimlerin yapılması ve meclisin toplanması düşünceleri de demokrasi fikrini içinde barındıran fikirlere aittir. Aynı zamanda bölgeci savunma planlarından vazgeçilerek, Rumeli ve Anadolu’da bulunan tüm savunma birliklerinin bir araya getirilmesi ve böylelikle ulusal bir örgütlenme oluşturulması fikri ilk kez Sivas Kongresi’nde ortaya atılmıştır. Böylece kendi kaderini tayin edebilme ilkesi “Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında somutluk kazanmıştır. Geriye, tam bağımsızlığı sağlamak amacıyla ulusal bir hükümetin kurulması kalıyordu. İstanbul düşman işgali altında olduğundan, meclisin orada toplanması sakıncalı olabilirdi. Mustafa Kemal İstanbul’a gitmedi ancak oraya daha yakın olan Ankara’ya geçti. İstanbul’da kurulmuş olan Heyet-i Temsiliye’nin dağıtılmasıyla birlikte, seçilen vekiller İstanbul’dan Ankara’ya geliyor ve burada Mustafa Kemal’in önderliğinde birleşiyorlardı.

Birincil sorun meclisin niteliğiyle ilgiliydi. Meclise daha önce olduğu gibi ayanlardan kurulu bir grup gelmeyeceğine göre, bu meclise Mebusan meclisi denemezdi. Söz konusu meclis, “kurucu” bir meclis olmalıydı. Ayrıca Osmanlı adı,

ülkeyi ve ülkenin idaresini hanedanın özel malıymış gibi yansıtmaktaydı. Yabancıların da kullanmış olduğu “Türkiye” ismi daha demokratik bir izlenim veriyordu. “Büyük” sözcüğü de, meclisin büyüklüğünü ve sıradan bir meclis olmadığını ifade ediyordu. “Millet” sözcüğü ise meclisin millete ait olduğunu, ulusu temsil amaçlı çalıştığını simgeliyordu (Akşin, 2008). Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920’de açıldı. Meclis başkanlığına, hükümete de başkanlık edecek olan Mustafa Kemal getirildi.

“BMM’nin niteliği üzerine başlıca üç görüş belirtilmekteydi: Birincisi, bu Meclis ancak savaş süresince kurulmuş geçici bir meclis olabilir görüşü; ikincisi, Meşrutiyet parlamentosunun sürgünde bir devamı ya da geçici olarak onun yerini alan bir meclis olabileceği görüşü [...] ; üçüncüsü, egemenliğin artık ulusa geçtiği, Meclis’in ulus adına yasama ve yürütme yetkileri olan yeni bir meşru devletin meclisi olacağı görüşüdür. Birinci ve ikinci görüşte olanlar için üçüncü görüş meşru olmayan bir rejim kurmak, Mustafa Kemal’in diktatörlüğü altında bir *halk cumhuriyeti* kurmak gibi devrimci bir yol açmak demektir.” (Berkes, 2004: 486).

Mecliste yer alan Müdafaa-i Hukuk kanadı, ilk andan itibaren İttihat ve Terakki’nin uzantısı olmadığını vurgulayan bir politika izlemiştir. İttihatçıların Müdafaa-i Hukuk’a katkısı olacaktır ancak bu katkı yalnızca Müdafaa-i Hukuk’un ilkelerini yaymak doğrultusunda gerçekleşebilir.

“Kemalist eylemin devrimciliğini dışa ve içe karşı kurulan ikili cephe belirler. Program, eylem ve örgütlenme açılarından Jön Türk ve İttihat Terakki akımlarının çok ötesine gidilmiştir. Eylemin askersel gelişmesi ve politik boyutlar kazanması için her şey yapıyordu. Devrimlerin politik yön kazanmaları aynı zamanda demokratik bir nitelik edinmeleri oluyordu [...] Mustafa Kemal önce hükümet sonra da devlet kurarken Jön Türkler ile İttihat Terakki birikimlerinden yararlandı.” (Çeçen, 1995: 194).

Meclisin yetkileri konusu derhal ele alınması gereken bir konuydu. “Hâkimiyet kayıtsız şartsız millettir” kavramı, meclis içinde itirazlara neden olmaktaydı. Karşı çıkılan kavram, sultanın hükümdarlık yetkilerini kısıtlamaktaydı. Hatta ona ait olan egemenliği ondan alıp millete vermekle onu aşağılamaktaydı. Ancak diğer yandan yeni bir diktatörlük kurulmaktaydı. Bakanlar kurulunun bir başkanı olduğu halde, meclis başkanının doğal başkan olarak kabul görmesi resmen bir diktatörlüğe gidişin

işaretçisiydi. “O günün koşulları içerisinde yeni bir Türkiye’nin savaşımının devrimci niteliği gözlerden ırak tutuluyordu. Demokrat görünmek istenirken, demokrasinin temel ilkelerinden biri olan “Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir” kavramı reddedilmekteydi.” (Çavdar, 2004: 217).

Kurucu meclis tarafından çıkarılan ve 23 maddeden oluşan 1921 anayasası, hakimiyeti kayıtsız şartsız millete veren maddeyle başlıyordu. Yürütme ve yasama yetkileri ise ikinci maddede TBMM’ye veriliyordu. Üçüncü madde ise hükümetin adı “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” olarak açıklıyordu. Anayasanın 7. maddesinde vatan savunması ve savaş ilanı, kanun çıkarılması ya da kaldırılması gibi hakların TBMM’ye ait olduğu ve kişiler arası ilişkilerin şeriat hükümleriyle belirlenmesi hükmü yer alıyordu. Yani 1921 anayasası, şeriat hükümleriyle güncel koşullar arasında bir denge kurma çabasındaydı (Tanör, 2006). 1920–1923 yılları arasında TBMM’nin imzaladığı yasaların diğer ikisi ise, ulusal yükümlülük ve temel hak ve özgürlükleri ele alan “Hürriyet-i Şahsiye” yasalarıdır. Bu iki yasanın imzalanmasında, yeni anayasanın hazırlanmış olmasının ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun payı büyüktür. Hürriyet-i Şahsiye’nin ortaya çıkmasında kuşkusuz Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun payı büyüktür. Yargı gücünün meclisin elinde olması, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan herkes hakkında dava açılması imkânını sunmaktadır (Çavdar, 2004).

Hürriyet-i Şahsiye, temel hak ve özgürlüklerin korunması bakımından önemlidir. İlk yasanın önemini oluşturan nokta olarak, yasanın siyasete yaptığı katkıyı vurgulamak gerekir. Her ne kadar yasa hukuki bir boyutu ilgilendiriyormuş gibi görünse de ilk aşamada yasa siyasal yönüyle önem kazanmıştır. Demokratik bir yönetim oluşturmada ülkenin siyasal üst yapısının niteliklerini belirlemesi açısından oynadığı rol, hukuksal açıdan oynadığı rolden daha hayati bir anlam taşımaktadır. Aynı zamanda bu yasa, meclisin demokratik niteliğini yansıtmaya bakımından da önemlidir.

3.2.1. Sevr Antlaşması ve Ulusal Kurtuluş

Anadolu’da iç siyasette yenilik hareketleri yaşanırken, ülkenin dış siyasetinde de önemli gelişmeler yaşanmaktadır. 24 Nisan 1920’de İtalya’da toplanan İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti ile olan barış görüşmelerine son noktayı koyarlar. Ortaya

çıkan antlaşma, Osmanlı padişahı tarafından bile kabul edilemeyecek maddeler içermektedir. Öngörülen anlaşma sonunda Türkiye diye bırakılacak olan alan, Anadolu'nun ortasında kalmış, denize çıkış noktaları yabancı devletler tarafından tutulmuş, sözde bir egemenliğe sahip toprak parçasından ibarettir. Antlaşmanın kabul görmeyeceğini anlayan İtilaf Devletleri, Yunanistan'ın saldırıya geçmesini isterler. 22 Haziran'da Yunan saldırısı resmen başlar. İlk etapta Batı Anadolu'nun büyük bölümü Yunanlıların eline geçer. Bu kadar hızlı toprak kaybı yaşanması, aynı zamanda Yunan ordularının direnişle karşılaşmaması sonucunda, Kuva-i Milliye'nin gücü kafalarda soru işareti bırakmaya başlamıştır.

Batı'daki performansı ile kafalarda soru işareti bırakan düzenli ordu, ilk başarısını Doğu Anadolu'da Ermenilere karşı almıştır. 24 Eylül'de geniş çaplı bir saldırıda bulunan Kazım Karabekir komutasındaki 15. Kolordu, önce Ermeni işgalini durdurmuş, sonra da Ermenilerin işgal ettikleri toprakları kurtarmıştır. 3 Aralık'ta imzalanan Gümrü Antlaşması, Ermenilerin Serv Antlaşması hükümlerini tanımadığını kabul ettirmek zorunda bırakmıştır. Sıradaki hedef, tüm Anadolu'da işgal edilmiş toprakların geri alınması olmuştur.

16 Mart 1921'de Sovyetlerle Moskova Antlaşması imzalanır. Antlaşmaya göre;

“Taraflar, ‘doğuda yaşayan halkların milli kurtuluş hareketleri ile Rus emekçilerinin yeni bir toplum düzeni kurmak uğruna giriştikleri savaş sırasında ortak noktalar bulunduğunu’ göz önünde tutuyor ve ‘milletlerin bağımsızlık ve özgürlük haklarını’ tanıyarak diledikleri hükümet şeklini seçmek konusunda özgür olduklarını kabul ediyorlardı. Her iki taraf da birbirlerinin topraklarında bozguncu çalışmalarda bulunmamaya söz veriyorlardı.” (Kinross, 2007: 292).

Moskova Antlaşması, mecliste birbirinden farklı görüşlerin barındığını gözler önüne seriyordu. Milletvekillerinin bir kısmı İttihat ve Terakki'den geliyordu. Diğer bir kısım milletvekilleri ise Hürriyet ve İtilaf'ın oluşumunda aktif rol üstlenmişlerdi. Bu iki kutbun dışında dinci görüşe sahip milletvekilleri de mecliste yer alıyorlardı. Moskova Antlaşması'nın imza edilmesiyle, mecliste yeni bir grup ortaya çıkmış oluyordu. Daha çok Sovyetlerin eylemlerine ilgi gösteren ve Türkiye'de de Sovyetler benzeri bir sistem kurulması yanlısı olan bu grup, kısa zamanda dikkatleri üzerine çekti (Kili, 1995).

1920 yılının Mayıs ayında kurulan sol eğilimli örgüt, Yeşil Ordu, İstanbul hükümetinin Anadolu hareketini Bolşevik bir hareket olarak göstermesine tepki olarak ortaya çıkmıştır (Atatürk, 1980). Yeşil Ordu, Bolşeviklik ve İslam'ın dünya görüşündeki paralelliğe vurgu yapmıştır. Örgüt, antiemperyalist bir çizgide yer alır. Devletin ekonomik müdahalelerine taraftar olur. Örgüt, aile yaşantısına karşı değildir; aile yaşantısının kurallarına uyar ve her türlü sapkın düşüncüyü ülke topraklarından atmaya çalışır; bu çabayı da hak yolu olarak görür (Çavdar, 2004). Yeşil Ordu 1920 yılının sonlarına doğru etkinliğini yitirmiştir. Yeşil Ordu'dan dağılan milletvekilleri, Ekim 1920'de, Mustafa Kemal'in teşvikiyle kurulan "Türkiye Komünist Fırkası"na üye olmuşlardır.

"Peki böyle bir partiye neden ihtiyaç duyulmuştur. Öncelikle 1920 ortalarında Anadolu'da çeşitli sol düşünce ve eğilimler yaygınlaşmıştı. Mustafa Kemal'in de işaret ettiği gibi bunların denetimi, deyim yerindeyse "Zapt-ı Rapt" altına alınması için böyle bir fırkaya gereksinim duyulmuştu. Bunun yanı sıra 1920'de askeri alanda pek başarılı olunamaması, savunma hatlarının Sovyetlere yakın doğu illerine kayma olasılığı da başka neden olabilir." (Çavdar, 2004: 254–255).

Ulusal mücadeleye katılan kişi ve grupların birbirlerinden çok farklı istemleri vardır ve bu istemler giriştikleri eylemin gerçek boyutunu anlamaktan oldukça uzaktır. Bunun bir sonucu olarak TKF'nin de ömrü uzun olmamıştır; ancak üç ay var olabilmıştır. Ne var ki, partinin kapanışını sindiremeyen bir grup, parti dışında gizli bir komünist parti oluşturma çabasına girer ve kısa sürede örgütlenir. Örgütün adı "Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası" olur. İslam ve köylülüğü bir araya getirme çabasında olan parti, 15 Haziran'da yurt genelinde bir kongre toplanmasını kararlaştırır. Kongre toplanamayınca illegal yollardan bir kongre toplanır ve bu toplantı partinin kapanmasına neden olur (Çavdar, 2004).

10 Temmuz tarihi Yunan ordusunun bir kez daha taarruza geçtiği ve bu kez Eskişehir, Afyon ve Kütahya'yı ele geçirdiği tarihtir. Geri çekilen Türk ordusu, 25 Temmuz'da Sakarya'nın gerisinde mevzilenmiştir. Meclis, Mustafa Kemal'in ordunun başına geçmesini ister. Mustafa Kemal, meclisin tüm yetkilerini elinde bulundurmak şartıyla görevi üstlenir. 7–8 Ağustos tarihinde arasında, "her ailenin birer takım çamaşır, birer çorap ve çarık vermesi, gıda maddelerinin yüzde kırkını orduya ayırması, silah ve

cephanenin tamamını orduya teslim etmesi, taşıtlarının ve binek hayvanlarının yüzde yirmisini (bedeli sonradan ödenmek üzere) orduya teslim etmesi” (Atatürk, 1980) gibi bir takım yükümlülükler yayınlar.

“Kurtuluş Savaşı başlarken hemen her olgu ve olanak değerlendirilmiş ve üç temel saptama yapılmıştır: Bir; Türk toplumu, tarihsel, sosyal ve kültürel yapısı gereği yabancı işgale karşıdır ve bağımsız yaşama geleneğine sahiptir, Türk halkına güven esastır. İki; Rus Devrimi, ulusal kurtuluş savaşları için önemli bir güç yaratmıştır. Bu güçle gerçekleştirilecek dayanışma Türk Kurtuluş Savaşı’na önemli katkı sağlayacaktır. Üç; Büyük Devletler dört yıllık dünya savaşından sonra savaşıyor durumda değildirlen, bu nedenle Anadolu’nun içlerine uzanacak bir silahlı çatışmayı göze alamazlar.” (Aydoğan, 2007: 89).

1922 yılının Haziran ayında Mustafa Kemal ordusuna taarruz emrini verir. Çoğunlukla geceleri hareket eden Türk ordusu 26 Ağustos tarihinde Büyük Taarruz’a başlar. Kuşatma altında kalan Yunan ordusu, 30 Ağustos’ta Dumlupınar’da imha edilir. 9 Eylül’de İzmir, 10 Eylül’de Bursa işgalden kurtarılır. Savaş Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanır. Yunan ordusu, Türk ordusuna oranla daha güçlü, sayıca, silahça ve mühimmatça daha kuvvetlidir; Türk ordusu daha az sayıdadır ancak Türk halkının da savaşa katılması ve orduya cephede yardımcı olması, savaşın kazanılmasında önemli bir etken olmuştur. 1923 yılının ilk üç ayında birinci meclisin ilgilendiği iki önemli konu dikkati çeker. Bunlardan ilki Lozan Konferansı’dır. İkincisi ise, yeni ve demokratik bir seçimin yapılması konusudur.

3.2.2. Birinci Meclisin Feshi ve Mudanya Konferansı

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, 16 Nisan 1923 tarihinde son toplantısını yapar ve dağılır. Ulusal bir direnişin merkezi olan meclis böylelikle görevini tamamlamış olur. Gerektiğinde tüm yetkilerini tek bir kişiye teslim eden birinci meclis, hakimiyetin millette olduğu fikrini son güne kadar uygulamaya çalışmış ve bu uğurda gerekirse yasama, yürütme ve yargı güçlerini devretmeyi bile göze alabilmiştir. Kuşkusuz meclisin bu eylemleri, Mustafa Kemal’i yüceltmek olarak algılanmamalıdır. Amaç Misak-ı Milli hedefine ulaşmak ve ulusal kurtuluşu, bağımsızlığı elde etmektir. Dış dinamiklerden etkilenen fikirler de meclis içinde yer almaktadır. Bir yanda çağın gereklerine uymak adına taraftar olunması gerektiği düşüncesinden hareket ederek

İngiliz emperyalizmini benimsemiye yanlıları, diğery anda da emperyalizme karşı olan Sovyetler yanlıları vardır (Çavdar, 2004). İşte bu ikilem, birinci meclisin sonuna dek devam etmiştir. 20 Kasım 1922’de İsviçre’nin Lozan kentinde başlayan, 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Antlaşması, İtilaf devletleri dahil tüm dünya ülkelerinin yeni Türk devletini tanıdığı tarih olmuştur.

“Barış görüşmeleri sırasında memlekette belli başlı üç akım vardır: 1 – Hükümetin görüşü: Tam bağımsızlığı elde etmek koşuluyla toprak meselelerinde bazı fedakarlıklar yaparak barışı imzalamak; 2 – Meclis içinde İkinci Grup tarafından savunulan görüş: Misak-ı milliden ödün verilerek gerçekleştirilecek bir barışa karşı olmak; 3 – *Tanin* gazetesi aracılığıyla (Hüseyin Cahit’in gazetesi) ortaya çıkan eski İttihat ve Terakkicilerin görüşü: Aşırı ulusçu görüşlere kapılmadan bir an önce barışı imzalamak.” (Sezgin, 2005: 120).

Antlaşmanın en önemli maddelerinden birisi, Türk devletinin adına Misak-ı Milli dedikleri sınırların İtilaf devletlerince tanınıyor olmasıdır. Kapitülasyonlar bir daha geri gelmemek üzere kaldırılmış, ülke içinde yaşayan azınlıklara özgürlükleri verilmiş, istedikleri takdirde Türkiye’de yaşamalarına izin verilmiştir. Yeni bir savaş tehdidine karşı boğazlar silahsızlandırılmıştır. Antlaşma Türkiye açısından oldukça başarılı geçmesine rağmen, mecliste antlaşmanın birçok noktasına eleştiriler getirilmiştir. Eleştirilerden ilki; Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Musul’un Türkiye’ye bırakılmamasıdır. Antlaşmada yer alan, İtilaf devletlerinin Misak-ı Milli sınırlarını kabul ettiği maddesinin gerçeği yansıtmadığı düşüncesi meclisin muhalefet kanalının önemli bir kozu durumuna gelmiştir. Oysa Misak-ı Milli ulusal sınırların kesinlikle belirlendiği bir belge değildir. Misak-ı Milli, o hat ulusal sınırlar dâhilindedir, bu hat ulusal sınırların dışında kalır diyerek, kesin hat çizmemiştir. Sözü edilen hudut, milletin menfaatini gözeten huduttur. Hatay’ın da tarafsız bölge olarak bırakılması bir diğery eleştirilen konu olmuştur. Bir diğery toprak sorunu da Batı Trakya’da yaşanmaktadır. Batı Trakya halen Yunanistan’a bağlıdır, on iki ada İtalya’ya bırakılmıştır ve bu kabul edilemez bir durumdur.

3 Ekim’de toplanan Mudanya Konferansı’nda üç devlet bulunuyordu: İngiltere, Fransa ve İtalya. İlginç olan, konferansa bu üç devletin katılmasıydı. Savaş, Yunanistan-Türkiye savaşıydı ve hiçbir İtilaf devletiyle savaşılmamıştı. Ancak masada Yunanistan dışında üç İtilaf devleti bulunuyordu. Bu, Yunanistan’ın İtilaf devletlerince

kullanıldığıının en büyük göstergesi sayılabilecek bir durumdur. Ve Kurtuluş Savaşı'nın da iddia edildiği gibi salt Türk-Yunan savaşı olmadığıının göstergesidir. Söz konusu antlaşmanın imzalanması durumunda Yunan hükümetinin antlaşmada imzası olmasa bile, antlaşma geçerli sayılacaktır (Akşin, 2008). Türkiye'yi İsmet İnönü'nün temsil ettiği konferansta, amaç bir an önce Trakya'da kaybedilen toprakları geri almaktır. Görüşmelerin sonunda 14–15 Ekim'de silah bırakılması başlamış, Yunanistan Doğu Trakya'dan çekilmiş, İtilaf devletleri aldıkları yerleri TBMM hükümetine devretmiştir. 31 Ekim- 26 Kasım tarihleri arasında Türkler Doğu Trakya'yı tamamen devralmışlardır.

3.2.3. Cumhuriyetin İlanı ve Hilafetin Kaldırılması

Mudanya Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte barış görüşmeleri de başlar. İngiltere barış görüşmelerine Ankara hükümetinin yanı sıra İstanbul hükümetini de çağırır. “Artık bu sorunu kesin bir biçimde çözümlenmenin zamanı gelmişti. Zira Türk Devleti biri Ankara'da biri İstanbul'da olmak üzere iki başlı bir görüntüdeydi ve bu görüntünün büyük zararlar ortaya çıkarabileceği doğaldı.” (Ateş, 2003: 331). Yeni kurulacak devletin dış ülkeler tarafından resmen tanınması gerekiyordu. Bunun için hayali kurulan cumhuriyete dayalı yönetim biçimini somutlaştırmak gerekiyordu. İçeride uygulanacak politikalardan birisi de saltanatı kaldırmak olacaktı. Saltanatın durması, cumhuriyetin ilanını mümkün kılmayan bir durumdu. Ülkenin geri kalmasının nedeni, şu ya da bu padişah değil; onların temsil ettiği siyasal rejimdi. İmparatorluğun merkezinin ulusalcı kadronun eline geçmesinden sonra Ankara hükümeti tüm ülkenin yönetimini eline almış bulunuyordu.

Saltanatın kaldırılması yönünde yapılan ilk girişim, 30 Ekim 1922'de konunun meclise götürülmesi olmuştur. 1 Kasım 1922'de saltanat resmen mecliste kaldırılmıştır. Böylelikle yaklaşık altı yüz yıllık bir yönetim tarihe karışmıştır. Saltanatın kaldırılması, ülkenin bir hanedanın özel mülküne ait olmadığını kanıtlamış ve halkın kendi yönetimini kurmak üzere olduğunun haberini vermiştir. Özellikle dünyada insan hakları üzerine söylemlerin artması, ülkede bu söylemlere uygun yeni bir rejimin uygulanmasını gerekli kılmıştır. Halk Fırkası'nın kuruluş hazırlıklarının yapıldığı bir sırada, 24 Temmuz'da Lozan Barış Antlaşması imzalanmış, 11 Ağustos'ta ikinci meclis çalışmalarına başlamış ve 11 Eylül'de “Halk Fırkası” resmen kurulmuştur. Fırkanın

kuruluşu, hükümetin içte ve dışta daha güçlü bir form kazanmasını sağlamıştır. Aynı zamanda yeni kurulacak olan cumhuriyetin de yönetici kadrosu şekillenmiştir. Her ne kadar saltanat kaldırılmış olsa da devam eden hilafet, Mustafa Kemal'in cumhuriyet üzerine planlarının daha rahat gerçekleşmesini sağlamıştır. Mustafa Kemal, yeni bir halifenin meclis tarafından seçilmesi fikrini ortaya atarak, kendisine ve uyguladığı politikasına karşı yürütülen muhalefeti bir süreliğine yumuşatabilmiştir. Tüm bu yeniliklerden sonra artık tüm iş cumhuriyetin ilan edilmesine kalmaktadır. 29 Ekim 1923 tarihinde devletin hükümet şekli cumhuriyet olarak değiştirilecektir.

“Mustafa Kemal, Türkiye devletinin cumhuriyet olmasını üç nedenle zorunlu görmekte idi. Birinci ve en önemli neden saltanat ve hilafetten yana olanların, boş gibi sandıkları devlet başkanlığı makamı için bunalmalar yaratılmasını önlemektir. İkinci neden, Türkiye'nin dış ilişkilerinde yabancı devletleri Türkiye'de siyasal rejimin düzene kavuşmamış olduğu yolundaki kuşku ve korkularını önleme; üçüncüsü de yeni Türkiye devletinin modernleşmesi yolunda yapılacak devrimlere karşı dinsel bir örgüt olarak yaşamakta olan halifelikten gelebilecek direnmeleri kırmak idi.” (Çeçen, 1995: 225).

Cumhuriyetin kurulması için saltanatın kaldırılması önemli bir noktadır. Gelecek tepkilerin yumuşatılması açısından saltanat ile hilafeti ayırmak (bu ayırma sonucu saltanat ve hilafet yanlıları saltanatın kalkması durumunda bile yerini bir gün halifenin alacağını ve devletin başına geçeceğini düşünüyordu) ve öncelikli olarak saltanatı kaldırmak daha gerçekçi durmaktadır (Kili, 1995). Ancak hilafet sorunu, rejimi etkileyen bir sorun olarak gündemdeki yerini korumaktadır. 3 Mart 1924 tarihi, hilafetin tamamen kaldırıldığı tarih olması açısından önemlidir.

“Cumhuriyetçiler açısından 3 Mart günü iki önemli kazanım sağladı. Öncelikle cumhuriyete karşı siyasal bir seçenek gözü ile bakılan Hilafet ortadan kaldırıldı ve Halife de yurttan uzaklaştırıldı. Böylece Cumhuriyetin en büyük siyasal rakibi tasfiye edilmiş oldu. İkinci olarak, her ne kadar artık hiçbir siyasal gücü kalmamış olsa da, hala ayakta duran Saray, mensuplarıyla birlikte ortadan kaldırıldı.

Artık dinsel otorite kalmamıştı. Din müessesesini temsil eden iki Vekaletin hükümetten çıkarılması ile önemli bir adım daha atıldı. Dini konularla ilgilenmek üzere yeni bir örgüt yaratıldı: Diyanet İşleri Başkanlığı. Bu örgüt,

bağımsız ya da özerk değildi. Hükümete bağımlıydı. Böylece dini kurum tamamen hükümetin denetimine geçmiş oluyordu.” (Koçak, 2008: 136).

“Hilafet makamının kaldırılmasının anayasal açıdan iki derin anlamı vardır. Birincisi, *ulusal devlet* düzeninin temelleri kurulurken, hilafet gibi ulusöncesi (ümme) ve ulusüstü (İslam Enternasyonalı) bir kurumun sürdürülmesinin anlamsızlığıdır. Dolayısıyla bu kurumun kaldırılması, yeni ulusal devletin ulusötesi (İslam birliği) iddialarda da bulunmayacağı anlamına gelmekte, *uluslaşma* sürecinin bir parçası olarak belirlemektedir.

Hilafet makamının kaldırılmasının ikinci anlamı, devletin ve toplumun dinsel-siyasal bir kurumdan arındırılmasıdır. Bunun *laiklik* yolunda bir ilerleme olduğu kuşkusuzdur.” (Tanör, 2006: 287).

3.2.4. 1924 Anayasası

1921’de izlenen geçici meclis hükümeti sistemi, 1923’ün getirdikleriyle de birleşince, 1924 Anayasasının ortaya çıkmasına neden olacaktır. Yeni anayasa, 1923’ün kazanımlarının takipçisi olacak aynı zamanda yürütmenin ayrı bir organ olarak görülmesi yöneliminde bulunacaktır. 1924 Anayasası’nı önemli kılan konuların başında temel hak ve özgürlüklere yer vermesi olmuştur. Meclis üstünlüğünün vurgulandığı anayasada, asıl sorumluluğun cumhurbaşkanında değil, başbakanda ve hükümette olduğu vurgulanmıştır. Yeni anayasa, devlet memuriyeti ile milletvekilliğinin aynı anda bir kişi tarafından yürütülmesine de imkan vermemiştir. Kazım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa, memuriyetle milletvekilliği arasında bir seçim yapmak durumundadırlar. Mustafa Kemal, paşaların milletvekilliğinden ayrılıp orduya geri dönmelerini ister ancak olumsuz yanıt alır. Türk siyaset sahnesi, Mustafa Kemal’e verilen olumsuz yanıtla, asker kökenli milletvekillerinin yasal çatışma alanı haline gelmektedir.

Meclis içindeki muhalefet grubu, Mustafa Kemal’in meclis ve parti içinde bir “tek adam” niteliği kazanması tehlikesinden rahatsız olmaktadır. Bu eğilimi dizginlemek adına 17 Kasım 1924 tarihinde “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”nı kurarlar. Partinin kurucuları arasında Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Adnan Bey ve Rauf Bey yer alır. Partinin programına göre, parti siyasal ve ekonomik açıdan liberal bir kimliği benimsemiştir (Koçak, 2008). 1926 yılının Haziran ayında İzmir’de Mustafa

Kemal'e silahlı suikast girişimi ortaya çıkardığı sonuçlar nedeniyle önemlidir. Suikast sonucunda mecliste yer alan eski İttihatçılar ve Terakkiperver Fırkası'nın milletvekilleri tasfiye edilirler. Tasfiye sonucunda ülkede tek partinin hüküm sürdüğü bir cumhuriyet modeli ortaya çıkar.

3.2.5. Bir Demokrasi Denemesi

Tek partinin hüküm sürdüğü bir cumhuriyet modelinden rahatsızlık duyan Mustafa Kemal, muhalefeti oluşturacak olan ikinci bir parti kurulması yönünde girişimlerde bulunur. Ona göre, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal sorunlar, meclise karşı yürütülen bir muhalefetin yokluğundan ileri gelmektedir (Koçak; 2008). Yeni kurulacak partiyle, dağınık muhalefet bir araya gelebilecek ve muhalefetin gücü hakkında bir yargıda bulunulabilecektir. Muhalefet partisini kurması için Fethi Bey görevlendirilir. Ancak kendisine iki şart sunulur: Birincisi cumhuriyet rejimine dokunulmaması, ikincisi cumhuriyet inkılâplarının korunmasıdır. “Serbest Cumhuriyet Fırkası” adını alan parti 12 Ağustos 1930'da kurulur. Serbest Fırka, devletçilik düşüncesine karşı liberal ekonomi savunusunu yapmaktadır. Partinin kuruluşunda, temelde Cumhuriyet Halk Fırkası tabanlı olanlar ama İsmet Paşa'ya karşı olarak CHF'den ayrılanlar, tüccarlar, sanayiciler, yerel eşraf arasında CHF'ye karşı olanlar, cumhuriyet rejimine karşı olanlar, laik uygulamaya karşı olanlar ve demokratik bir hayata özlem duyan aydınlar rol almıştır.

“Serbest Cumhuriyet Fırkası'na Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan tam 15 milletvekili katıldı. Mustafa Kemal Paşa, muhalif partinin yönetimine kendi tanıdığı ve güvendiği, fakat aynı zamanda İsmet Paşa Hükümeti'nin uygulamalarına da karşı olduğunu bildiği kişileri getirmiş ve böylece partinin siyasal faaliyetlerini denetim altında tutmaya çalışmıştı.” (Koçak, 2008: 148).

Tepeden kurulan parti, ne kadar kökleri tam oluşmamış olsa da, halktan aldığı destekle, kendisinden beklenen hedefin dışına çıkar. Parti zamanla kendisini iktidar ortağı olarak görmeye başlamış ve bunu kanıtlamaya yönelik faaliyetlerde bulunur. Eylül ayında yapılan seçimlerde Serbest Cumhuriyet Fırkası yalnızca Samsun'da başarılı olmuştur ama parti seçimlere hile karıştırıldığı için diğer yerlerde başarılı olamadığını savunur. Mustafa Kemal bu gelişme üzerine Fethi Okyar'la bir görüşme

yaparak partinin kapatılmasına karar verir. Serbest Fırka denemesi 17 Kasım 1930'da sona ermiş olur.⁶ Serbest Fırka denemesini ve bu denemede Mustafa Kemal'in rolünü Kongar şöyle açıklar:

“Birinci gerçek, “Cumhuriyet Halk Fırkası”nın, Mustafa Kemal tarafından yalnızca Mecliste disiplin sağlamak için değil, aynı zamanda devrimleri halka benimsetmek için bir eğitim örgütü olarak da kurulmuş olduğudur.

İkinci gerçek, Mustafa Kemal'in demokrasi inancının çağdaş uygarlık düzeyine olan inancı içinde yer aldığıdır. Onun için demokrasi, bir araç değil, bir amaçtı. Bir başka deyişle, Batı tipi bir toplum yaratma çabası içinde, demokrasi, devrimlerinin bir aracı değil, bir sonucudur.

Üçüncü gerçek, ülkenin 1930'lu yıllarda yeni bir atılım anlayışına gereksinme duyduğudur. Devrimlerin pek çoğu gerçekleştirilmiş, fakat bunların halk kitleleri tarafından benimsenmesi için ne tutarlı bir ideoloji ne de örgütsel çabalar ortaya konulabilmiştir.

Dördüncü gerçek, ülkenin ekonomik durumunun, gerek dünya ekonomik bunalımı, gerekse içteki yetersizlikler sonunda hiç de parlak olmadığıdır.

Beşinci gerçek, değiştirilen toplumsal yapıya yöneltilen eleştirilerin arttığıdır. Fakat devrimi yapan kadrolar henüz iktidarda olduğundan, bu eleştiriler ancak karşı devrimci eylemler olarak yorumlanmaktadır.” (Kongar, 2001: 143).

Yukarıdaki tespitler de gösterir ki Mustafa Kemal CHF dışındaki hiçbir partiye pek sıcak bakmamıştır. Serbest Fırka'yı kurdurmasındaki amaç, meclis içinde ve dışında ortaya çıkan muhalefet hakkında bilgi edinmek ve muhalefeti denetlemek istemesidir.

“Serbest Fırka denemesi yukarıda kısaca belirtilen bu gerçekler çerçevesinde ele alındığında, Atatürk'ün hiçbir zaman “Cumhuriyet Halk Fırkası”nın ilkelerine karşı çıkan bir partiyi desteklemediği bütün açıklığıyla belirginleşir. Öte yandan Meclis içinde ve dışında gelişmekte olan karşıt eğilimleri, en yakın arkadaşlarından birinin liderliğini yaptığı bir partiyle denetlemek istediği de açıktır.” (Kongar, 2001: 143)

⁶ Aslında parti bu tarihte hukuken kapatılmamıştır. Sadece parti yöneticileri partiyi terk etmişlerdir. Partinin hukuken kapatılması 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra gerçekleştirilecektir.

Açıkça gözlenen bir başka durum Serbest Fırka'nın bu kadar kısa sürede muhalefet oluşturabilmedeki başarısıdır. Gündümlü bir partiyle toplumdaki muhalefeti denetlemenin mümkün olmadığı görülmüştür. Serbest Fırka'nın da muhalefet parti kimliğinden uzaklaşması sonucunda, muhalefetin olmadığı bir toplumda, demokratik istemlerle, sınıflar arasında ortak bir cephe yaratılabileceği de yine bu denemeyle görülmüştür. Tek partinin baskısı altında kalan yığınlar, çıkarlarını gözetebileceğine inandıkları bir örgütü ya da lideri destekleyebilmektedirler.

3.2.6. 1929 Bunalımı - Kadro Dergisi ve Halkevleri

Serbest Fırka'nın liberal ekonomi yanlısı tutumuna karşı İsmet İnönü CHF'nin "devletçi" bir ekonomiden yana olduğunu açıklar. Aslında her iki parti de bireylerin sermayelerinin yetmeyeceği alanlarda devletin ekonomiye ve bireylere müdahale etmesi konusunda hemfikirdirler. Geri kalmış bir tarım toplumunu sanayileşme yoluna götürecek bir özel girişim bulunmadığından bu görevi devlet üstlenmek zorundadır. Ancak devletin müdahalesi geçici olacaktır. Devlet müdahalesi var diye özel girişim de tamamen göz ardı edilmeyecektir. Aksine özel girişim devlet kanallarıyla güçlendirilecektir. Özel sermayenin yetişemediği, gücünün yetmediği yerde devlet müdahale edecektir (Koçak, 2008). 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkisiyle tüm dünyada devletin ekonomik hayattaki rolü artar. Böylece ekonomide "kendi kendine yetme" eğilimi ortaya çıkar. Dünyada bunalımdan etkilenmeyen iki ülke vardır: Komünist Rusya ve Faşist İtalya. Ancak Türkiye'nin faşizm ve komünizmden ayrı olarak, kendine özgü bir yol araması gerektiği yönünde fikirler ortaya atılmaktadır. Bu fikirleri ortaya atanlar "Kadro" dergisini kuracak ve "Kadrocular" olarak anılacaktı.

Kadro dergisi rejimi destekleyen bir aydın grubunun oluşturduğu bir dergi değildir. İktidar ile dergi arasındaki farklı yaklaşımların altını çizer. Yeni rejim kurulmuştur ve kurulan bu yeni rejime yeni aydınlar gereklidir. Kadro bu işe taliptir. Ulusal solcu çözüm yolundan hareket eden dergi, uluslar arası arenada kapitalist sistemin yıkılıp bunun yerine ekonomik açıdan bütünleşmiş ulusal birimlerin kurulması gerektiğini vurgular. Özel sektör devletin belirlediği noktalarda ve devlet denetimi altında yatırım yapmalıdır. Devletin sanayide öncülük etmesi ve ithalat ve ihracatı kontrol etmesi gerekmektedir. Sermaye birikimi sağlanabilmesi için de iç kaynaklara

yönelmek gerekmektedir. Sol düşüncenin kalkınmacı söylemleriyle ulusçuluk fikrini birleştirme çabasında olan Kadro dergisi, kapitalizme ve sosyalizme alternatif olabilecek bir üçüncü yol oluşturabilme çabasına girmiş ancak derginin öne sürdüğü düşüncelerin yaşamasına izin verilmemiştir. Ne var ki Kadrocuların ele aldığı konular güncelliğini yitirmemiş görünmektedir.

1932'lere gelindiğinde, halkevlerinin halkın politik ve ideolojik eğitime destek olmak adına kurulduğu düşüncesi ortaya çıkar. Dokuz şubeyle (Dil, Tarih, Edebiyat, Sanat, Tiyatro, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük ve Müze ve Sergi) çalışmalarına başlayan halkevleri, halkın iş hayatından arta kalan zamanlarını değerlendirmelerini sağlamakta ve onlara pratik bilgiler öğretmektedir. Aynı zamanda halkevleri kitlelerin belli bir ideoloji çevresinde birleşmesini sağlamaktadır (Yeşilkaya, 2006). Halkevlerinin, dönemin iktidar partisi olan CHP'ye yakın olması, Demokrat Parti iktidarının halkevlerini kapatması için yeterli bir bahane olacaktır. 1960 yılında halkevleri yeniden örgütlenme şansı bulacaktır ancak 1950'de el konulan mal varlıkları iade edilmeyecektir. 1980 askeri müdahalesinden sonra halkevleri tekrar kapatılacak, 1988'de yeniden kurulacaktır. Bu kez, kamu yararına çalışan kurumlardan sayılarak bütçeden yardım alacaktır. Böylece halkevleri kendisini "Demokratik Kitle Örgütü" olarak tanımlamaya başlar. Halkevlerinin söyleminde de değişiklik yaşanır. 1930-1940'lı yıllardaki olumsuz miras olarak tanımlanan milliyetçi tutum terk edilir; yerine "kültürel çoğulculuk" fikri geliştirilir. "Artık devlet-kurucu misyonun taşıyıcısı değil, muhalif bir yapıdır. Kültür politikası açısından da, ilk dönemdeki gibi "yüksek kültürü" halka benimsetmeye değil, otantik halk kültürünün sol (dayanışmacı, özgürlükçü) öğelerini geliştirmeyi hedefleyen bir yönelim içindedir." (Yeşilkaya, 2006: 118).

3.2.7. Tek Parti Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı

1924 Anayasası'nda eşit ve genel oy ilkesi kabul ediliyor, halk tarafından temsilciliğe seçilen bir meclis ve o meclisin içinden çıkan ve yine o meclise karşı sorumlu olan bir hükümet modeli kabul ediliyor, cumhurbaşkanı da yürütme organında kısmen yer alıyordu. Ancak özellikle son madde, Anayasa'nın güçler ayrılığı ilkesine ters düşmekte, aksine güçler birliği oluşturuyordu. 1924 Anayasası'na göre,

cumhurbaşkanı meclis tarafından seçiliyor ve cumhurbaşkanı seçilen kişinin parti üyeliği ve milletvekilliği devam ediyordu. Yani cumhurbaşkanı, parti üyesi, milletvekili ya da parti genel başkanı olabiliyordu (Koçak, 2008; Tanör, 2006).

“[...] genel başkan, bizzat vekilini ve genel sekreterini seçme imkanına sahipti ve bu üçlünün oluşturacağı organ da, partinin milletvekili adaylarını tayin ediyordu; Dolayısıyla, genel başkan, bütün milletvekillerini tayin etme yetkisine sahipti. Ayrıca, partiyi ilgilendiren bütün kararlar, aynı organ tarafından alınıyordu ve bu kararlara bütün partililerin itaati zorunluuydu. İşte, bu şekilde, anayasa ve yasalar ile verilmeyen geniş yetkiler, CHP'nin tüzüğü ile tanınmış oluyordu. Şeflik sisteminin temel kaynağı buydu.” (Koçak, 2006: 121).

Cumhurbaşkanı sadece görünürde meclis tarafından seçilmekteydi. Gerçekte meclis üyelerini seçen cumhurbaşkanının kendisiydi. Seçimi gerçekleştirirken de cumhurbaşkanı sıfatını kullanmıyor, CHP genel başkanı sıfatını kullanıyordu. Böylece meclis dar bir kadro tarafından alınan kararların uygulandığı bir kurum olmaktan öteye gidememekteydi. Meclis, yönetimin aldığı kararların meşru hale gelmesine yardımcı olmaktadır. 1930'lardan itibaren partide ağırlığını iyice hissettiren Recep Peker, partinin devletle birlik olarak görülmesi fikrine karşı çıkar. Ancak parti devletten ayrı olamaz ve devletten ayrı olamadığı için de devlet mekanizmasının bir parçası konumuna gelir. Bunun en güzel örneği CHP'nin “altı ok”unun 13 Şubat 1937'de anayasaya girmesidir. Böylelikle parti ilkeleri devletin temel ilkeleriyle bir tutulmuştur.

10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal'in ölümünün ardından cumhurbaşkanlığı koltuğuna İsmet İnönü geçer. İnönü'nün cumhurbaşkanlığına seçilmesi ülkede tek parti rejiminin süreceğinin habercisidir. Ülkede “Edebî Şef”likten “Millî Şef”liğe geçiş süreci başlamıştır. Gelgelelim, asıl yanıt bekleyen soru, Mustafa Kemal'in mirasının sürdürülüp sürdürülmeyeceğidir.

“Atatürk'ten sonra cumhuriyetçilik yapı ve nitelik değiştiriyordu. O'nun zamanında kuruculuk ve öncülük içeriğine sahip olan cumhuriyetçilik, O'ndan sonra sürdürücülük, savunuculuk ve tamamlayıcılık anlamlarını kazanıyordu. Mustafa Kemal'in cumhuriyetçi politikası tam bir bilinçlilik ve kararlılık içinde sürdürülecek, antikemalist ve anticumhuriyetçi girişimlere karşı ödünsüz biçimde savunulacak, yapılanlar başarıya ve sonuca ulaştırılacaktı.” (Çeçen, 1995: 299).

İnönü cumhurbaşkanı seçildikten hemen sonra hükümette bazı değişiklikler yaparak otoritesini arttırdı. Sistemin günün şartlarına uygun olarak ortaya koyduğu bürokratik yapıda, parti ile devlet bütünleşince devletin yönetici kadroları da partililerden oluşuyordu. Böylelikle halk için çalışma amacını güderken halktan kopuk bir bürokratik mekanizma ortaya çıkıyordu ve kuşkusuz bu durum “halkçılık” ilkesine aykırı oluyordu. O dönemde dünyanın önemli ülkelerinden İtalya’da faşist rejim gitgide güçleniyor, 1920’li yıllarda Almanya’da kendini göstermeye başlayan Nazi rejimi 1930’lu yılların başında iktidara geliyordu. İspanya’da Franco’nun faşist düzeni ve Portekiz’de onun takipçisi Salazar’ın faşist düzeni kuruldu. 1930’larda kurulan ya da doruğa çıkan faşist rejimler yapıları gereği saldırganlardı. Bu saldırganlık kendisini 1935’te İtalya’nın Habeşistan’a (bugünkü Etiyopya) saldırmasıyla açığa çıktı. Hitler yönetimindeki Nazi Almanya’sı ise Versay Antlaşması’nın hükümlerini yok etme girişimindeydi. 1938’de Avusturya’ya saldıran Nazi orduları bekledikleri ölçüde bir direnişle karşılaşmayınca Çekoslovakya’ya saldırdı. 1939 yılının Mart ayında başkent Prag’a doğru ilerleyen Alman ordusu yine hiçbir direnişle karşılaşmadı. Almanya’nın tutumu, İtalya’nın Habeşistan’ı işgali, Avrupa’nın savaşa doğru sürüklendiğinin göstergeleriydi. 7 Nisan 1939’da İtalya Arnavutluk işgaline başladı. İşgal kısa sürede savaş Balkan Yarımadası’na sıçradı. İşgal Balkan Antantı’na katılmış olan ülkeleri (Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan) telaşlandırdı (Sander, 2007). İşgalin ortaya koyduğu, antantın saldırıya karşı yeterli tepkiyi veremediği gerçeği oldu.

1 Eylül’de Almanlar Polonya sınırını geçince savaş başladı. 3 Eylül’de de İngiltere Almanya’ya savaş ilan etti. 19 Ekim 1939’da Türkiye-Fransa-İngiltere arasında üçlü ittifak anlaşması imzalandı. Anlaşma gereğince savaş Akdeniz’e sıçrarsa Türkiye, İngiltere ve Fransa’ya yardımcı olacaktı. İngiltere ve Fransa Türkiye’ye silah yardımında bulunacaktı. Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğradığı takdirde İngiltere ve Fransa’dan yardım alacaktı. Romanya ve Yunanistan’a yardım durumunda Türkiye de yardımda bulunacaktı (Sander, 2007). Türkiye, İtalya ve Almanya’yı kendilerine tehdit oluşturan ülkeler olarak görmekteydi. Bu tehdide karşı İngiltere ile Sovyetler Birliği’ne dayanmak istiyordu. Türkiye’nin İngiltere ile ittifak imzalaması, Sovyetlerin hoşuna gitmedi. Böylece İngiltere Türkiye için hem İtalya’ya karşı hem de Sovyetlere karşı dayanak haline geliyordu (Sander, 2007). Almanya’nın 1939 yılına kadar izlediği “bir millet, bir devlet” politikası, Türkiye tarafından sıcak bakılan bir

konuydu. Almanya'nın bu politikası Türkiye'nin "Misak-ı Milli"sine benzetiliyor ve Almanya Türkiye tarafından haklı bulunuyordu. Her ne kadar Almanya'nın bu politikası çoğu Avrupa ülkesi tarafından tehlikeli bulunsa da, Türkiye'de herhangi bir Alman azınlığının bulunmaması, böyle bir politikanın izlenmesini Türkiye açısından tehlikeli kılmıyordu. 1939 yılında Almanya'nın Çekoslavakya'yı işgali ve "hayat sahası" politikasına geçişi, Türkiye için endişeli bir durum ortaya çıkarmıştı. Çünkü Almanya'nın hayat sahası dediği alanın Türkiye'yi içine alıp almadığı belli değildi. Bu nedenle Türkiye İngiltere ve Fransa ile anlaşma yoluna gitmişti (Sander, 2007).

7 Aralık 1941 tarihinde Japonya ABD'ye savaş ilan ederek Pearl Harbor üssüne saldırdı. Amerikan donanması bu saldırıda büyük hasar gördü ancak tam anlamıyla bir savaş yenilgisi yaşadığı söylenemez. Saldırı sırasında ABD'nin uçak gemilerinden dördü açık denizde bulunuyordu. Ayrıca Japonlar saldırının verdiği zafer sarhoşluğuyla ABD'nin petrol depolarını yok etmeyi akıl edememişlerdi (Sander, 2007). İşte bu iki neden ABD'nin kısa sürede toparlanmasına neden oldu. Japon saldırısından dört gün sonra Almanya da ABD'ye savaş ilan etti. Bu ilanla birlikte Avrupa'da üstünlük kurma yarışı halinde olan savaş, Avrupa sınırlarını aşip dünyayı etkileyen bir form kazandı. Bu arada Alman saldırılarının da boyutları belli olmuştu. 1942 yılında Almanya Sovyetlere saldırmış ancak başarılı olamamıştı. Mayıs ayında Almanya Kırım'ı ve Kafkasları ele geçirdi. 22 Ağustos'ta iki devlet Stalingrad'da karşılaştı ve üç ay kadar süren savaşta Almanya yenildi.

"Savaş sırasında her iki taraf da yeni ve daha iyi silahlar yapabilmek için bilimsel ve ekonomik kaynaklarını seferber ettiler. Bunlar arasında kuşkusuz en önemlisi atom bombasıdır. Bu bombanın yapılması çabaları ABD'de Almanya'dakinden çok daha ileri düzeydeydi. Ancak Amerikalı uzmanlar bunu bilemediler ve Almanya'nın daha önce bombanın yapımındaki teknik güçlükleri yeneceği korkusu içinde yaşadılar." (Sander, 2007: 178-179).

1945 yılının Şubat ayında Japonya'ya saldırı düzenleyen ABD, Mart ayında Tokyo'yu bombalamaya başlar ve bu saldırıda bir günde 83.000 kişi ölür. Bu rakam İkinci Dünya Savaşı boyunca İngiltere'nin verdiği ölü sayısından (60.000) daha fazladır. Japonya'nın savaşı kaybettiğini asıl kabul ettiren ise atom bombasının kullanılması sonucu ortaya çıkan ağır tahribat olmuştur. 6 Ağustos'ta ilk atom bombası Hiroşima'ya atılır. Ölü sayısı ilk anda 71.000 olarak açıklanır. İkinci atom bombası 9

Ağustos'ta Nagasaki'ye atılır ve burada da ölü sayısı 80.000 olarak açıklanır. Bu rakamlarda yaralanmalardan, yanıklardan ve radyasyondan ölenlerin miktarı yoktur (Sander, 2007). 14 Ağustos'ta Japonya teslim olur. 2 Eylül 1945'te silah bırakışması imzalanır ve İkinci Dünya Savaşı son bulur.

“Faşizmin korkulu tehditleri susmuş, onun yerine demokrasinin umut dolu rüzgârları almıştı. Ne ilginç ve üzüntü verici bir noktadır ki, Türkiye savaş boyunca faşist ve demokrat cepheleleri arasında tahteravalliyi andıran bir denge politikası uygulandıktan sonra demokrasiyi tercih etmesi de dış dinamiklerin dayatmasıyla olmuştur.” (Çavdar, 2004: 416).

Savaş yılları, tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de ağır ekonomik zorlukların yaşanmasına neden olur. Devletçilik uygulaması ön plana çıkar. Tüm dünyada sanayileşme yavaşlamış, dışalım azalırken dışsatım ihtiyacı kendini göstermiştir. Türkiye bu ortamda en çok dışsatım yapan ülkelerden birisi olmuştur. Ülkenin savaş dışı kalması bunun nedenidir. Buna rağmen ülkede ekonomik denge bir türlü sağlanamamıştır. Bir yanda savaşın ortaya çıkardığı yeni yoksulluklar yaşanırken, diğer yanda “savaş zenginleri” ortaya çıkmıştır. Karaborsa mallar piyasaya çıkmış ve yoğun ilgi görmüştür (Timur, 2003).

“İthalatın, dolayısıyla hammadde, ara malı ve yatırım malı biçimindeki üretim girdilerinin daralması ve faal nüfusun önemli bir bölümünün silah altına alınması sonunda 1940–1945 dönemi, tüm üretken sektörlerin ve milli gelirin daraldığı yıllar olarak ortaya çıkmaktadır. İthalat, 1938–1939 ortalaması olarak 110 milyon doların üzerindeyken, bu rakam 1940-1941'de yarı yarıya düşmüştü. 1942–1945 ortalaması 120 milyon dolar civarına yükselmekle birlikte, doların savaş süresince değer kaybı dikkate alınır, ithalatın reel olarak daralmasının tüm savaş dönemini kapsadığı kabul edilmelidir. 1938-1939'da 110 milyon dolara yaklaşan ihracat hacmi ise savaş yıllarında ortalama 125 milyon dolaylarında sürdürülebilmiş ve dış ticaret altı yılda toplam olarak 250 milyon dolara yaklaşan bir fazla vermiştir.” (Boratav, 2005: 86).

Böylece cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ilk kez ülkede özel kişilerin elinde servet birikimi oluşmuştur. Özellikle mal yokluğu ve karaborsaya karşı savaş yürütülmesi adına 1940 yılında “Milli Korunma Yasası” çıkarılır. Ancak hükümetin aldığı bu önlem de fayda etmemiş ve halk arasındaki gelir dağılımı adaletsizliği devam

etmiştir. Vergi sistemindeki aksaklıklar vergi kaçakçılığına neden olmaktadır. Devlet denetimi dışında gerçekleştirilen servet birikimi sonucunda hükümet “Varlık Vergisi” adı altında yeni bir vergilendirme yoluna gider. Varlık vergisi yasası, mülk sahiplerinden, toprak sahiplerinden, büyük çiftçilerden ve iş adamlarından yeni vergiler alınmasını öngörmektedir. Bir ay içinde borçlarını ödeyemeyenler ise Aşkale’ye, Erzurum-Sivas demiryolunun yapımı için gönderilecektir.

Yeni yasanın getirdiği düzenleme öncelikle parti içinde huzursuzluklara yol açar. Parti içinde yer alan toprak ağalarının ağırlıklarını koyması, yasanın tam anlamıyla uygulanmasını engeller. Savaş yıllarında büyük kazançlar elde eden büyük toprak sahiplerinin gelirlerinin vergilendirilmesi adına “Toprak Mahsülleri Vergisi Kanunu” çıkarılır. Bu yasaya göre vergi oranı %8 olacaktır. Ancak bu vergi büyük çiftçilerden çok küçük çiftçileri zor durumda bırakır. Ürünlerini satamayan çiftçiler kazanmadıkları paranın vergisini ödemekle mükellef olmuşlardır. Böylece halkın ekonomik açıdan güçlü kılınabilmesinin yolu olarak topraksız köylüye toprak sağlanıyordu. Köylüyü topraklandırma amacındaki yasayı en çok eleştirenler ise büyük toprak sahipleri idi. Bunlar arasında milletvekilleri de vardı (Adnan Menderes ve Emin Sazak gibi). Bu sefer yönetime karşı halkı tepki göstermeye sevk edenler dinci ya da gerici çevreler değil, savaşın zenginleştirdiği servet sahipleri oluyordu (Çavdar, 2004). Yeni sınıf, siyasal iktidarı zorlamaya başlamıştı. CHP ile büyük toprak sahiplerinin arasını açan bu yasa tasarısı, CHP dışında bir partinin kurulması sonucunu doğuruyordu.

3.2.8. Köy Enstitüleri

Ülkede oluşan iç huzursuzluğun kaynağı ekonomik düzenlemelerin yetersizliğidir. İç huzursuzluğun önüne geçebilmenin yolu toplumsal girişimlerde bulunmaktır. Ekonomik düzenlemelerin yanı sıra eğitimde de bir takım düzenlemeler yapılmalıdır. Ülkenin çağdaşlaşması, Türk Devrimi’nin ve cumhuriyetin kazanımlarının halka indirilmesi için eğitim seferberliği şarttır. Nüfusun yüzde sekseninin köylerde yaşıyor olması, köylerde yapılacak bir eğitimi öncelikli kılmaktadır. Cumhuriyet fikrini ve gerçekleştirilen devrimleri köye taşımak için köylünün temel bir eğitimden geçmesi gerekmektedir. “Millet mektepleri” ve “Halkevleri” denemelerinden sonra, halkın eğitimi için yurdun dört bir yanında etkin olabilecek bir eğitim ağı kurulmalıdır. Çağdaş

dünyadan geri kalmaya neden olan gerici ve fizikötesi düşünceler ancak bu yolla temizlenebilir.

“Enstitülerin oluşturulmasındaki en önemli nedenlerden birisi 1930’lar sonlarında eğitim sisteminin içine girdiği krizdi. Kriz, bir yandan eğitilen iş gücünün üretim sürecinden kopukluğundan kaynaklanıyor, diğer yandan kentli öğretmenlerin köy gerçeğinden kopuk ve yabancılaşmış olmalarından dolayı köylere gitmekte isteksizliğinde kendini gösteriyordu. Köy kökenli olmayanların köylerde öğretmen olarak ciddi, tutarlı ve sürekli bir şekilde kırsal Türkiye’nin aydınlanmasına katkısının olamayacağı düşünülüyordu.” (Karaömerlioğlu, 2006: 286–287).

Köyün ve köylünün uyandırılabilmesi için köylüyü eğitebilecek kişilerin bu köylerin kendi bünyelerinden çıkması düşüncesinden hareketle, 17 Nisan 1940 tarihinde TBMM’ye “Köy Enstitüleri”nin açılması amaçlı bir yasa tasarısı sunulur. Dört öğretmen okulu enstitü haline getirilir ve 1940–41 eğitim-öğretim yılında Köy Enstitüleri 14 yerde eğitime başlar. (1948–49 yılında bu sayı 21’e yükselecektir). Nüfusun büyük çoğunluğuna yönelik eğitim sorununun köylüler üzerinde toptan çözümlenmesine yönelik bir eğitim seferberliği dünyada ilk kez denenen bir yöntem olması bakımından önemlidir. Kısa sürede yayılan enstitülerde geleneksel çalışma koşulları yerine, işlerde bilimsel bir çalışma yöntemi uygulanmış, bölgelerin özelliklerine göre enstitülerde uygulanacak müfredat belirlenmiş, ortaklaşa ve üretime yönelik bir çalışma sistemi esas alınmıştır. Anadolu köylüsü bu ortaklaşa çalışmayı yıllardır “imece” adı altında uyguladığı için, yeni sisteme çok kolay ayak uydurulabilmiştir. Ne var ki, yıllar sonra köylüler enstitülerin yükünü çektikleri düşüncesiyle projeye destek olmamışlardır (Koçak, 2008). Girişimin bu kadar hızlı ve sessiz bir şekilde sona ermesinin ardında, köylünün projeye olan desteğini çekmesinin payı büyüktür. Aradan çok kısa bir süre geçtikten sonra enstitüler muhalefete maruz kalırlar. Yapılan muhalefetin büyük çoğunluğunu, enstitülerin Sovyet sisteminden esinlendiği ve enstitülerde komünist yetiştirildiği yönünde yapılan muhalefet oluşturur. Ancak yapılan muhalefetin yersiz olduğunu belirtmek gerekir. Sanayileşmeyi, kentleşmeyi ve proleterleşmeyi kendisine hedef seçmiş olan Sovyet sisteminin, köycülüğü kendisine hedef seçmiş olan enstitü pratiğine zıt bir sistem olduğunu belirtmek gerekir. Enstitülere getirilen bir başka muhalefet ise sınıfsal güç

merkezlerinden gelmektedir. Köylünün bilinçlenmesinden çekinen büyük toprak sahibi ağalar, eşraf ve komünistlik eleştirisine inanan gerici çevreler enstitülerin kapatılması için harekete geçerler. Köy enstitüleri kapatılana kadar büyük toprak sahiplerine rakip olmamışlardır. Ancak büyük toprak sahiplerinin bu yöndeki kuşkuları enstitülerin kapatılmasında etkili olmuştur. Zaten köy enstitülerinin açıldığı yerlere bakıldığında, kuruldukları yerlerin büyük toprak sahiplerini tehdit edecek yerler olmadığı rahatlıkla görülür.

“Enstitüler sayesinde köy yollarının yapılması, elektrik gelmesi, radyo dinlenmesi gibi faaliyetler muhafazakar birçok kişi tarafından köylülerin ufuklarını zenginleştiren ve köylülüğün toplumsal mobilitesini artırabilecek tehditler olarak algılandı. Oysa projenin gündeme getirilmesinde arzulanan köyleri daha fazla köylerine bağlamak, şehirlere göçmelerini engellemekti.” (Karaömerlioğlu, 2006: 292).

Oysa değişime açık ve dinamik bir toplumda insanları böylesine küçük ve zorlu bir yaşam biçiminde tutmak mümkün görünmemektedir. Yakın dönem çağdaş koşulların ve cumhuriyetimizin, köyden kente göçmüş, orada işçileşmiş köylülerden beklentisi, bir an önce işçi olma/işçileşme bilincine kavuşmak ve siyasal ya da entelektüel eylemlerle bu bilinci hayata geçirmektir (İlhan, 2003). Toplumun bir kısmını yerinde tutmak, değişimden sakınmak, demokratikleşmeyle de tezat oluşturacak bir durumdur. Tek parti yönetiminin bu tarz bir uygulamaya gitmesi, köylünün köyünde tutularak ekonomik ve toplumsal sorumluluklarından kaçınmak olarak anlaşılma tehlikesiyle de karşı karşıyadır.

Köy enstitüleri uygulaması, halkçılığın söylemden sıyrılıp pratiğe dönüşmesine olanak sağlayabilecek ilk işaret olarak görülebilir. Köy enstitüleri pratiğine kadar elitist bir tutum izleyen tek parti yönetimi, bu uygulamasıyla köye inmiş ve hükümetin köylülere saygı göstererek bir uygulama başlatmış olması köylüler için önem arz etmiştir. Sonuç olarak tek parti yönetimi, köy enstitüleri pratiğiyle hedeflerinin tam tersi sonuçlara ulaşmıştır. Köy enstitülerinin kırsal alandaki kuşaklara radikal ve değişimden yana bir tutum sağlama konusunda ne kadar yardımcı olduğu ve bu konuda ne kadar başarılı olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Ancak köy enstitüleri kuruluş amacını aşmıştır ve kırsal alanda yaşayan insanların sorunlarını ortaya koyan, köydeki insanların sorunlarına dikkat çeken bir kuşağın yetişmesini sağlamıştır (Karaömerlioğlu, 2006).

3.2.9. Çok Partili Düzene Geçiş ve Demokrasi Deneyimi

İkinci Dünya Savaşı'nın demokrasi yanlısı olan müttefikler tarafından kazanılması, tüm dünyada tek partili diktatöryal rejimlerin gözden düşmesine neden olmuştur. Devamında serbest seçime dayanan liberal demokrasinin canlandığı gözlenir. Türkiye'de de vicdan, düşünce ve örgütlenme özgürlüklerinin kısıtlanmasına, tek parti düzeninin sürmesine hoşgörülle bakmak olanaksızdır. Gerçi İspanya ve Portekiz gibi Avrupa ülkesi olan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra demokrasi modelini benimsemeyerek dikta rejimine devam etmiş ülkeler de mevcuttur. İki ülkenin rejim değişikliği yapmaması, Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinin zorunlu olmadığını ve tek parti yönetiminde devam edebileceği düşüncesini doğurabildiği gibi, İspanya ve Portekiz de Türkiye için bir örnek olarak sunulabilir (Koçak, 2008). Batı dünyasının Türkiye'yi kabullenebilmesi için Türkiye'nin demokratikleşme sürecine girmesi bir anlamda olmazsa olmazdır. Bu önemli bir neden olsa da kuşkusuz demokratikleşme sürecindeki tek neden de bu değildir. Bir başka nedense, halkın tek parti yönetimine karşı göstermiş olduğu olumsuz tepkidir. Savaş döneminde devletçi politikanın izlenmesi sonucunda kapitalist sınıfın oluşması, demokratikleşme yoluna girilmesinde önemli etkenlerden biridir. Tek parti yönetimi altında kendilerini ifade etme olanağı bulamayan muhalefet, 1945 yılında, savaş yıllarının getirdiği ağır ekonomik sorunları da arkasına alarak geniş bir toplumsal taban oluşturabilmiştir. CHP'nin desteğini aldığı grupların da partiden desteğini çekmesiyle muhalefet hızla gelişmeye başlamıştır. Ayrıca muhalefetin yeni olması, kendisine hızla yayılma şansı vermekle birlikte, değişik toplumsal grupların temsilcisi olabilme olanağını da sunmaktadır (Koçak, 2008).

Cumhuriyet döneminde gelişen ve savaş sonunda da iyice güçlenen özel sektör, kendisini devletin keyfi davranışlarına katlanmak zorunda hissetmiyordu. Ulusal egemenlik ilkesinin hükümet tarafından anayasada belirtildiği şekliyle uygulanmadığını savunan dört siyasetçi (Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan) partinin demokrasinin ilkelerine uygun hareket etmeleri talebinde bulundu. Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, sürekli muhalefette buldukları ve partinin düzenini bozdukları gerekçesiyle partiden uzaklaştırıldılar. 1945'te de Celal Bayar partiden istifa etti. 7 Ocak 1946 tarihine gelindiğinde dört siyaset adamı tarafından "Demokrat Parti" resmen kuruldu. Partinin siyasal amacı ülkede demokrasinin gerçekleşmesini sağlamaktı. Bu nedenle temel hak ve özgürlüklere geniş yer verilmişti.

Ekonomik amaç olarak da özel girişimin esas olduğu noktasına vurgu yapılıyordu. Aynı zamanda parti, din özgürlüğü konusunda da hassas bir tutum sergiliyordu. Laiklik, partiye göre, dinsizlik demek değildi ve din özgürlüğü de diğer özgürlükler kadar önemliydi (Koçak, 2008). Parti maddi desteğini kent burjuvazisinden ve büyük toprak sahiplerinden elde edecekti. Zaten Celal Bayar partinin kurulmasına kadar geçen sürede düşünce ve eylemleriyle burjuvazinin güvenini kazanmıştı. Adnan Menderes de parti içinde büyük toprak sahiplerinin temsilcisi konumundaydı. “CHP, yeni partiyi hükümet ve yönetimi denetleyecek yeni bir denetim organı olarak görmek eğilimindeydi. DP’nin ilk zamanlarda karşılaştığı en büyük güçlük, kendisinin “muvazaa” partisi (danışıklı parti) olmadığını ve CHP’den farklı bir parti olduğunu anlatmak ve toplumu buna inandırmak oldu.” (Koçak, 2008: 181).⁷

Demokratlar, sürekli kendilerine danışmadan karar alan ve kendi iradesini dayatan devletten hoşnut değillerdi. Kısa sürede liberal politika izleyerek özel girişimin sesi olmayı başardılar. Parti BM tarafından kabul edilmiş olan birçok temel hak ve özgürlükleri tanıyordu. Ancak bunların uygulanması konusunda sıkıntı vardı. Buna rağmen Demokrat Parti geniş halk yığınlarının desteğini kısa sürede almayı başardı.

“21 Temmuz 1946’daki seçimler oldukça durgun bir hava içinde geçti. Meclis’teki toplam 465 iskemle için Demokrat Parti ancak 273 aday gösterebilmişti. Seçimler çoğunluk sistemine göre yapılmıştı. Tek dereceli seçim düzeni de ilk kez uygulanıyordu. Daha önceleri, seçmenler “ikinci seçmenleri” seçerler, ikinci seçmenler de milletvekillerine oy verirdi.” (Kongar, 2001: 147).

Ülkede demokrasinin yerleşmesi için başından beri kararlı tutum takınan iki parti lideri, İnönü ve Bayar, seçimlerden sonra bir süre görüşmelere başladılar. Görüşmeler sonunda 12 Temmuz 1946’da “12 Temmuz Beyannamesi” olarak tarihe geçecek olan bir bildiri yayınlandı. Bildirinin amacı, Bayar yönetimindeki DP’nin istediği güvenceleri sağlamaktı. Cumhurbaşkanı olması nedeniyle İnönü, her iki partiye de eşit mesafede olduğunu bildirdi. Aslen bildiri, Türkiye’nin demokrasisinin gelişmesi adına önemli bir rol üstlenmişti. Şayet bildiri yayınlanmasa ve İnönü DP’nin istemlerine önem vermese DP kapatılabilir ve demokrasi çabaları yine boşa çıkabilirdi.

⁷ Demokrat Parti’nin de Serbest Fırka gibi bir “muvazaa patisi” görülmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Taner Timur, (2003), *Türkiye’de Partili Hayata Geçiş*, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s:11–21.

14 Mayıs 1950’de gerçekleşen genel seçimlerde Türkiye’de iktidar değişimi gerçekleşiyordu. Böylelikle çok partili rejime geçiş süreci de sona ermiş oluyordu. DP %53,3’lük oy oranıyla 408 milletvekili çıkarıyor, 22 Mayıs’ta yeni meclis toplanıyor ve Meclis Başkanlığı’na Refik Koraltan, cumhurbaşkanlığına Celal Bayar geçiyordu. Adnan Menderes başbakan olarak kabineyi kuruyordu. Devletçi ve seçkinci yapının görevi sona eriyor ve yerini liberal ve gelenekçi bir iktidara bırakıyordu. Bir zamanların devletçi ve seçkinci kadrosunda yer alanlar, şimdi liberal ve gelenekçi bir parti çatısı altında toplanıyorlardı (Kongar, 2001).

Demokrat partinin iktidara gelmesi, tek parti yönetiminden bunalmış bir halkın tepkisi olarak görülebilir. Gelişen ticaret burjuvazisi ile büyük toprak ağalarının oluşturduğu birlik, DP iktidarını yurt içinde destekliyordu. Yurt dışından DP iktidarına destek, ABD ve Batı dünyasından geliyordu. DP hükümetinin başlaması, emperyalizme karşı takınılan tutumun da sonuna gelindiğinin göstergesi oluyordu. DP hükümeti, Türkiye’de demokrasinin gelişmesi için büyük bir umut olmuştu. Menderes, demokrasinin karşısında olan tüm yasaların kaldırılacağını belirtmişti. Ancak kısa süre sonra gerçek ortaya çıkmaya başladı. Menderes iktidarı karşıt grupları yok etmek yönünde bir eğilim sergilemeye başladı. Öncelikli olarak CHP’nin taşınmaz mallarına el kondu. Basına baskılar da gecikmedi. Sol eğilimli yazarlar ve gazeteciler hapse atıldı (Kongar, 2001). Siyasal alanda rahatlama yaşandığına olan inancın ekonomik ve toplumsal alanlara da yansması beklenirken, DP’nin bu uygulamaları akıllarda soru işaretlerinin oluşmasına neden oluyordu. Yeni iktidarın uygulamaları pek de halkın istemlerini karşılayacak gibi görünmüyordu.

“İçpolitikada ekonomik girişimler, halka verilen sözler nedeniyle öncelik kazanıyordu. Plansız ekonomi politikasını, iktidar her ne pahasına olursa olsun bırakmamak üzere başvuru baskı yöntemleri ile Atatürk devrimleri ve cumhuriyetin ana ilkelerinden siyasal amaçlı ödünler verilmesi izlemiştir. Bellibaşlı bu üç politikanın odak noktasını da seçimle gelen iktidarın her seçimde daha fazla oy sağlama çabası oluşturmaktadır.” (Çeçen, 1995: 319–320).

Demokrat parti sivil ve asker bürokrasi ile aydınlara karşı olumsuz bir tutum sergilemişti. Başta hükümet DP öncesi dönemin destekçisiydi. Ancak bu kadro, CHP’nin demokrasiye olan inancı konusunda kuşkuya düşmüştü. İnönü, demokrasiye karşı ortada duran bir tehlikeydi. Bu nedenle CHP ve yandaşları (hatta onu

destekleyenler bile) demokrasi düşmanlarıydı. DP, halktan başka egemenlik kaynağını kabul etmiyordu. Oysa sivil ve asker bürokratlar ve aydınlar senelerce ülkenin yönetimini üstlenmişlerdi. DP'nin yönetici kadrosu, tek parti yönetiminden türemiştir ve tek parti dönemi uygulamalarından kendilerine pay çıkarmışlar, siyasi tecrübelerini burada edinmişlerdi. Tek parti düzenine kurulmuş olan partinin deneyimli sayılan yönetici kadrosu, tek parti döneminin baskıcı tutumundan kurtulamamışlardı (Çeçen, 1995). Bir zamanlar kendilerinin de şikayetçi olduğu karşıt grupların düşüncelerinin dikkate alınmaması durumunu şimdi kendileri uyguluyordu. Zamanla bu önemsemeyiş baskı altına alma durumuna dönüştü. Bu davranışıyla DP, kendisini iktidara taşımış olan demokrasinin karşıt grup ve görüşlerin yaşama ve gelişme hakkını en başından yaralıyordu.

DP, Batı ile bütünleşen bir politika izleyerek ülkenin sorunlarını çözeceğini düşünüyordu. Emperyalizme karşı mücadele bir kenara bırakılıyor ve Batı ile bütünleşebilmek adına her türlü teklife sıcak bakılıyordu. Hükümetin Batı'yla bütünleşmek istemesinin en önemli nedeni ekonomik kalkınmada dış borçlanmaya gitmek ve kalkınmayı bu sayede gerçekleştirmek düşüncesiydi. Bu uygulama liberal ekonomik politikayla da uyumaktaydı. Ekonomi ve özel girişim yeni bir canlılık yaşıyordu. Devlet eliyle özel kesim destekleniyor ve böylelikle yeni zenginler yaratılmakla birlikte burjuvazinin gelişimi hızlanıyordu. DP de bu girişimlerden kendisine destek olacak yeni bir taban oluşturuyordu (Kongar, 2001). Yüksek enflasyon uygulaması sınıfsal oluşumları hızlandırıyor. Kırsal alanlara traktör giriyordu ve nüfusun hareketliliği özendirilerek hızlandırılıyordu (Boratav, 2005).

Gecekondu kesiminin oluşması da bu nüfus hareketliliğinin bir sonucuydu. Gecekondu halkı da kısa sürede kendi içinde farklılaşacak ve esnaf, işçi, tüccar, toprak sahibi gibi farklı sınıflara ayrılacaktı. Gecekondulaşmayla birlikte, kentsel planlama göz ardı ediliyor, kent içindeki toprakların yağmalanması sorunu ortaya çıkıyordu. Böylelikle, topraktan rant sağlayan yasadışı örgütlenmeler oluşuyordu. Kente gelen nüfusun kentlileşmesi, yani kente ait olan değerleri benimseyebilmesi de bambaşka bir sorun olarak ortaya çıktı. İçinde yaşadıkları toplumla bütünleşebilmek adına, hemşerilik bağlarının geliştirilmesinin yanı sıra, siyasi partilerin il ve ilçe teşkilatları bu sorunu çözüme kavuşturmak adına öncülük etti. Öncülük edenler arasında tarikatlar ve cemaatler de yer alıyordu. Böylece İslam siyasallaşıyor, siyasete giriyordu. İslam'ın

siyasal bir etkinlik kazanması, kültüre de yansıyor ve “İslami Değerler” adı altında şeriat uygulamaları baş gösteriyordu (Kongar, 2001). Akıldan çok duyguya, kentten çok köye ve kırsal alana özlemi dile getiren bir “arabesk kültür” de yine bu dönemde kendisini gösterme olanağı buldu. Arabesk kültür, feodal yaşam içinden endüstriyel yaşama gelenlere “özgü” oluyordu. Köylülükten çıkmış ancak henüz kentlileşmemiş, kentleşmeyi ya benimsememiş ya da becerememiş olan bu nüfus, var olan endüstriler için de ucuz iş gücü oluyordu. Hizmet sektörü genişliyor, “marjinal sektör” olan işportacılık ve vergisiz her türlü iş yaygınlaşan birer sektör haline geliyordu (Kongar, 2001).

DP iktidarının en önemli niteliklerinden birisi de halkla bütünleşmesindeki becerisiydi. Cumhuriyet tarihinde ilk kez halk (özellikle de kırsal kesim) siyasette söz hakkı olduğunun, iktidarı etkileyebildiğinin farkına vardı. Bu farkındalık, halkın kendisini hükümetle özdeşleştirmesine neden oluyordu. CHP dönemindeki hükümet halk için vergi toplayan ya da söylediklerinin uygulanmasını talep eden bir güçten ibaretti (Kongar, 2001). CHP’nin bu tutumu, halkın seçkin tutuma karşı olumsuz bir yaklaşım takınmasına neden oluyordu. 1954 seçimleriyle birlikte DP hükümeti, özellikle de parti lideri, kendisine verilen desteği, halkı baskılamak boyutuna vardırma başladı. Baskılardan bunalan Kırşehir halkı Millet Partisi’ni desteklemeye yönelince Kırşehir ili ilçe yapıldı. Yine aynı dönemde siyasal partilerin radyo yayını engellendi. Radyodan yayın yapabilen tek parti Demokrat Parti’ydi. Üniversiteler Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlandı. Bu uygulama üniversiteleri kontrol altında tutmak amacını taşıyordu ve üniversitelerin özerkliğine engel oluyordu. Ardından da hükümeti eleştiren gazeteciler tutuklanmaya başladı. Hatta parti içinden eleştirel seslerin yükseldiği dönemler geldi ve parti içinde ayrılan bir grup 1955’te “Hürriyet Partisi”ni kurdu. 1957’de partinin kurucularından olan Fuat Köprülü partiden ayrıldı.

Aynı yıl yapılan seçimlerde DP bir kez daha seçimlerden galip ayrılıyordu; ancak bu kez oy oranı bir önceki seçimlere oranla düşmüştü. Hükümet eleştirilere karşı bir “Vatan Cephesi” oluşturmuştu. 28 Nisan 1960’da DP tarafından mecliste bir “Tahkikat Komisyonu” oluşturuldu. Komisyon partilerin (özellikle de CHP’nin) tüm etkinliklerini, komisyonla ilgili basında yayın yapılmasını ve komisyonla ilgili mecliste görüşmeler düzenlenip yayınlar yapılmasını yasaklıyordu. Komisyonun aldığı kararlar kesindi ve hiçbir güç komisyonun aldığı kararlara karşı koyamazdı. Yargının tüm

güçleri CHP'nin kapatılması amacıyla komisyonun eline verilmişti. Bu demokrasinin sonu demektir. Sıkıyönetim ilanı gecikmedi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KEMALİZM'DE DEMOKRASİ AÇILIMI

4.1. KEMALİST POLİTİK FELSEFENİN DEMOKRASİ ANLAYIŞI

4.1.1. Kemalizmin Osmanlı Kaynakları

Osmanlı döneminde başlatılan reform politikalarının son aşamasını Kemalizm olarak görmek, pek de yanlış sayılabilecek bir tutum değildir. Ancak asıl yanıtlanması gereken soru, Kemalizmin Osmanlı entelektüel mirasından nasıl etkilendiği ve nerede bu entelektüel mirastan ayrıldığıdır. Kuşkusuz her ideoloji, bulunduğu toplumun koşullarından ve evrensel teorilerden etkilenir. Türk devrimi de Osmanlı döneminin ıslahat hareketlerinden etkilenmiştir ancak onu bu ıslahatların doğal bir sonucu olarak görmek de yanlış olacaktır. Türk Devrimi, toplumu siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan tümüyle değiştirmeyi, bir anlamda yenileştirmeyi amaç edinmiş ve bu amaçlar doğrultusunda devrimin sürekliliğini hedeflemiştir. Osmanlı'nın devlet düzeni, din kuralları ve geçmiş yönetimlerin deneyimine dayalıdır (Kili, 1995). İmparatorluk içindeki insanları yönetecek gücün Tanrısal olduğu, dolayısıyla Tanrı emirlerinin uygulamada esas alınması gerektiği düşüncesi yaygındır. Sultan ve halife, Tanrı'nın adına düzen kurmakta ve yönetim sağlamaktadırlar; onlara karşı koymak, Tanrı'ya karşı koymak demektir. İslamiyet, din olduğu kadar, devlet yönetimini sağlayan yönetim biçimi konumundadır. Zürcher'e göre, erken dönem Osmanlı İmparatorluğu, kendisini Selçuklulardan kalan mirasın varisi sayarak, din ve devlet ayrımı yapmış, fakat dini ve devleti birbirine bağımlı görmüştür. Devlet denetiminde eğitim kurumlarının oluşturulması, bu kurumların yasal yollardan desteklenmesi, ulemanın eğitim ve yasama konusundaki etkinliğine son vermiştir. Şeyhülislamın kabineden ihracı, medreselerin kontrolünde bulunan eğitim sisteminin bakanlıklara devredilmesi, Osmanlı dönemindeki laikleşme sürecinin son adımlarıdır (Zürcher, 2006).

İslamiyet'te Tanrı ile kul arasında herhangi bir aracının rolü olmadığını vurgulayan Mustafa Kemal, bu söylemiyle şeyhülislamı ve halifeyi karşısına almıştır (Atatürk, 1952). Ortada yeni kurulan bir devlet vardır ve Mustafa Kemal, devletin resmi kadroları içinde yer almayan din adamlarıyla mücadele içine girmiştir. Halifeliğin kaldırılması, eğitimin laik bir sisteme göre düzenlenmesi, Osmanlı'dan itibaren hedeflenen laikleşme çabalarının mantıksal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. "Türkiye'nin Cumhuriyet idaresi ile birlikte tanıştığı 'laiklik', Osmanlı'nın son

dönemde ortaya çıkan ülkeyi kurtarma, Batı karşısındaki yenilgiye son verme, kısaca selamete kavuşma tasarısının bir parçası veya bir sonucuydu.” (Mert, 2006: 198).

Din, dönemin Osmanlı kurumsal yapısını belirlediği gibi, Osmanlıların Hıristiyan Batı dünyasına karşı, İslamiyet’in temsilci olma sorumluluğunu da vermiştir. Cumhuriyet devrimi, laiklikle birlikte uyguladığı sekülerleşme politikasını, Batı’yla özdeşleşmiş medenileşme tasarısının temeli yapmıştır. Söz konusu medenileşme tasarısı, Batıcılık fikri ile milliyetçilik fikrinin bir uzlaşımı olup, seküler bir ulus-devlet yaratma imkanını sunmuştur. II. Meşrutiyet döneminde Türkçüler olarak bilinenler, milli kimliğin tanımlanması söz konusu olduğunda, İslami içerikli bir tanımlamada bulunmaktadır. Bu nedenle Meşrutiyet dönemi Türkçülük fikrinin yeterince seküler nitelikte olmadığını söyleyebiliriz.

“Örneğin ana yönelişiyle İslamcı olan bir kişi, bir ölçüde Garpcı, bir ölçüde Türkçü de olabiliyordu. [...] Çağdaş-İslamcı olanların aynı zamanda ve önemli ölçüde Garpcı sayılabilecekleri açıktır. Garpcıların Batı’da ulusçuluğu gördükleri için bir ölçüde Türkçü olmaları, ya da en azından Türkçülüğü ‘doğal’ saymaları beklenebilir. Garpcıların birçoğu kişilik ya da din yitiminden ürktükleri için ‘ambargolu’, kısmi Batılılaşmadan yana olmuşlardır. Böylece Batı bir çeşit gümrük kapısından geçiriliyor, ‘iyi’ şeyler (teknoloji, bilim gibi) kabul ediliyor, ‘kötü’ şeyler (aşırı bireycilik, gevşek aile bağları gibi) geri çevriliyordu.” (Akşin, 2008, 49).

Osmanlı’da kurulan birçok cemiyet adında “milli” sözcüğünü taşısa bile, Müslümanlığın etkisinde kalıyor ve din milliyetçilik fikrinden baskın oluyordu (Zürcher, 2006). Osmanlı’nın son dönemlerinde, ortaya çıkan her türlü siyasal akımın dinsel etkinin altında kaldığı dönemlerde, 1923’ten sonra, Kemalist cumhuriyetin kendisini laik ve Türk milliyetçisi olarak tanımlaması önemli bir atılımdır. Osmanlı’nın Batı dünyasından ve onun düşünce tarzından uzak kalması, Batı’da hakim olan pozitivist düşünce akımı, metafizik düşüncenin yerini bilimsel düşüncenin aldığı bir yaşantı, Osmanlı’nın Batı’ya oranla geri kaldığını öngörmüştür. Batı’daki gelişme Osmanlı’da yaşanmadığından, vazifeyi yerine getirmek seçkinlere bırakılmıştır. Pozitivizmin etkileri sivil ve asker bürokratların tarihsel rolleriyle birlikte toplumda gözükmeye başlar (Kongar, 2003).

“Aydın-bürokrat seçkinlerin topluma önderlik etme iddiaları pozitivist tarih anlayışı ile uyum içindeydi. Nasıl toplumlar dinsel düşünceye dayandıkları dönemde çocukluk devrini yaşıyor sayılıyorsa, toplumun dine bağlı geniş kesimleri henüz çocukluk devrinde sayıldığından, bilimsel düşünceyi özümseyerek olgunluğa erişmiş seçkinleri onlara vasi tayin etmek doğal kabul ediliyordu.” (Mert, 2006, 201).

Gerek Kongar’ın, gerekse Mert’in belirttiği pozitivist düşüncenin sivil-asker bürokratlar tarafından topluma yayıldığı düşüncesinin yanlış olmadığını belirtmemiz gerekir. Seçkinler, toplumun dönüştürülmesi görevini üstlendikleri ölçüde, kendilerini toplumu dönüştürmekte vasi tayin ettikleri düşüncesini savunmak yanlış olacaktır. Elbette ki, seçkinlerin toplumun geniş yığınlarına oranla bilgiye daha kolay ulaştıkları düşüncesine ilk etapta ulaşabiliriz. Ancak toplumu dönüştürme konusunda kendilerini vasi ilan etmeleri, yani toplumun devlet yönetimine akli ermeyecek kişilerden oluştuğu gibi bir önyargıya ulaşmalarına neden olacak ve kendilerini bir yanılığa -topluma bilimsel düşünceyi yerleştirme çabasında bulunmalarına karşın bilimsel düşünceyi yerleştirmeye çalıştıkları insanları devlet yönetimi gibi konulardan anlayacak kapasitede görmeme gibi bir yanılığa- düşürecektir. Bu noktada Kongar’ın belirttiği gibi, seçkinlerin tarihsel rollerinin etkisinde kalarak böyle bir vazifeyi üstlendikleri düşüncesine ulaşmak yanlış olmasa gerektir. Artık, seçkinlerin ülkenin selameti adına dinsel düşüncenin etkisi altındaki halk kitlelerini, ileri toplumlara ayak uydurabilecek bir biçimde dönüştürmeleri gerekmektedir.

4.1.2. Kemalist İdeoloji

Her şeyden önce, Kemalizmin bir ideoloji olarak görüp görülemeyeceğine bakmamız gerekmektedir. İdeoloji, en basit anlamıyla, bireylerin kafalarındaki sistemleşmiş düşünceler bütünüdür (Ateş, 2006). Ahmet Taner Kışlalı, ideolojinin tanımını yaparken, ideolojinin toplumun gereksinmelerini karşılayabilmesi gerektiğini, o gereksinmeyi duyan kesimlerce benimsenmesi gerektiğini ve ideolojilerin kendi içlerinde tutarlı inanç sistemleri olması gerektiğini belirtir. Toplumsal sorunlara çözüm getirme amacındaki ideolojiler, değişen koşullara uyarak sürekli kendini yenileyebilmelidir (Kışlalı, 2007). İdeoloji, insanın içinde yaşadığı evren ve toplum hakkında derli toplu bilgi ve birikim edinmesini sağlayan, insanın topluma bağlanmasını

sağlayan, yaşamına anlam kazandıran inanç ve düşünce sistemidir (Kongar, 2003). Ele aldığımız tanımların ışığında Kemalist devrimlerin bir anda uygulamaya konmayarak aşama aşama uygulandığını, dolayısıyla düzenli bir yol izlediğini, tüm uygulamaların toplumun istencine ve ihtiyacına göre ortaya çıktığını (özellikle eğitim, hukuk ve kültür alanındaki devrimler) belirtebilir; Kemalizmin sistemli bir şekilde yürütülen bir ideoloji olduğunu söyleyebiliriz. Kemalist ideolojinin tanımını yaparken, dogmatiklik yanlısı (İran’da gözlemlediğimiz İslami ideoloji) ve toplumların ekonomiden eğitime kadar tüm sosyal alana dair ilişkilerini düzenleme çabasında (İtalya ve Almanya’da karşımıza çıkan faşizan ideolojiler) bulunma girişimlerini saf dışı etmemiz gerekmektedir. Bu bağlamda Kemalist ideolojinin kalıplaşmış bir inanç sistemi olmaktan çok, insanların düşüncelerine seslenen, ilerlemeci bir ideoloji olduğu sonucuna rahatlıkla ulaşabiliriz. “Bu anlamda Kemalizm, başarılı uygulamaya dayanan (pragmatik) bir ideoloji niteliği taşır. Kemalist ideolojinin altında yatan temel neden, Atatürk İhtilalinin (Bağımsızlık Savaşı ve Devrimler), siyasal zorunluktan doğmuş ve dış dünya ögelerinden etkilenmiş bir devrim oluşudur.” (Kongar, 2001: 109).

Bu noktada Kemalist ideolojinin kaynağı üzerinde kısaca durmakta fayda görüyorum. Batı toplumlarındaki gelişmelere paralel olarak, gelişmekte olan ülkelerin de gelişmiş ülkelerin dünlerini yaşadıkları sonucuna, bir başka deyişle, gelişmiş ülkelerin bugünlerinin gelişmekte olan ülkeler için geleceği kurgulamada yardımcı olacak bir model olduğu sonucuna varabiliriz. Kemalist ideolojinin kaynağının, Batı kaynaklı bir kuram olan pozitivizm olduğu yönünde görüşler (Kongar, 2003; Timur, 2001; Çeçen, 2007; Köker, 2005), Kadro dergisi tarafından Marksizme dayandıran görüşler (Ertan, 1994) ve hatta Yön dergisi tarafından Marksizmi açıklamada bir araç olarak gören çözümler olmuştur (Ertan, 1994).

Kemalizme bu yaklaşımların yanı sıra bir diğer yaklaşım da, kendilerini Aydınlanma 1923 Devrimi savunucuları olarak tanımlayan grup tarafından getirilmiştir. Gruba göre, pozitivizm, diyalektik materyalizm, determinizm gibi kuramı sınıma yoluna giden yaklaşımlar (Işınduran, 2004) Kemalizmi anlamada ve açıklamada yetersiz kalmaktadırlar. Kemalizmi anlamada kuramı sınamaktan ziyade, kuramı çürütme yoluna giderek bir açıklamada bulunmak daha elverişli olacaktır. Pozitivizme göre, “modern topluma” ulaşmak önceden planlanmıştır; kaçınılmazdır.

“[...] modern toplum” ideal tipi, ekonomik bakımdan sanayileşmiş, sosyal yapı bakımından kentleşmenin gerçekleştiği, okuryazarlık düzeyinin ve dolayısıyla eğitilmiş nüfus oranının yüksek olduğu, insanların kendi yerel yaşam çevrelerini ve bu çevreyle sınırlı kültürlerini aşarak evrenselliğe yöneldikleri, hayatlarını kendi özgür iradeleriyle planlama ve yönlendirme imkânına (bireysel özgürlüğe ve rasyonaliteye) sahip oldukları, bu ekonomik, sosyal ve kültürel yapı özelliklerine ek olarak, politik örgütlenmenin de temsili demokratik ilkelere uygun olarak gerçekleştiği bir toplumu anlamaktadır.” (Köker, 2006: 105–106).

Yukarıdaki alıntıdan anladığımız kadarıyla, pozitivist teorinin iddiasına göre “olan” açıklanmakta ancak “olması gereken”e dair içerik taşınmamaktadır. Kemalizmin ilerlemeden anladığı ise, pozitivist yöntemleri izlemek demek değildir.⁸ Mustafa Kemal’in bilim anlayışı, açıkça “eleştirel akılcılık” sonucuna ulaşmaktadır (Yaltrak, 2004).

“[...] doğa bilimlerinin kuralları ile sosyal bilimin kurallarının farklı olduğunu söylemek iki ayrı bilim olduğunu söylemeye yönelir ki, bu postmodernite ve irrasyonelizm ile aynı çizgidir. Yani herkese göre bilim, herkese göre hukuk ve herkese göre vb. kısacası atomizasyon ve mağara devrine geri dönüştür. Yaşamda tek yol gösterici bilim olduğuna göre beklentimiz, çabamız doğa bilimleriyle, sosyal bilimleri arasında Anadolu yarımadasında somut ilk bağlantıyı kuran M. Kemal Atatürk’ün mirasını evrensel değerler arasına taşımaktır.” (Yaltrak, 2004: 63).

Mustafa Kemal’in mirasını evrensel değerler arasına taşıma çabasındaki bu düşünce, ilerleme konusunda takındığı titiz tutumu ne yazık ki doğa bilimleriyle sosyal bilimleri birbirinden ayırma konusunda takınmamaktadır. Bir kez sosyal bilimleri, doğa bilimleri gibi incelemek mümkün değildir. Doğa bilimlerinde temel araştırma araçları içerisinde “deney” söz konusudur. Deneyin sonuçları araştırmayı hipoteze sonra da yasalara dönüştürecektir (Duverger, 2002). Bundan dolayı her dönem için geçerli olabilecek bir tek sosyal bilimden bahsetmek mümkün değildir. Tıpkı bir tek insan niteliğinden, bir tek toplum niteliğinden söz edilemeyeceği gibi (Ozankaya, 2007). “Bir

⁸ Yazar bu noktada Comte’un pozitivism anlayışını ele almakta ve Comte pozitivisminin “gerçeğin ta kendisine ulaşabilme/ulaşma” düşüncesinin Kemalizme uygun olmadığını öne sürmektedir. Çünkü Kemalizm, bilimi “gerçeğin ta kendisi” olarak görmekten ziyade “gerçeğe ulaşmada yol gösterici” olarak algılamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cenk Yaltrak vd., (2004), *Kemalizmin Kuramsal Çerçevesi Aydınlanma 1923 Devrimi*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, s: 47.

kere artık anlaşılmalıdır ki, sosyoloji, yalnız pozitif bir bilim değildir. Çünkü sosyoloji, yalnız gözlenebilen ve deneyi yapılabilen toplumsal olay ve olguların bilimi değildir; ya da sosyoloji, toplumsal olay ve olguların yalnız maddesel yanlarını incelemekle, açıklamakla yetinmez.” (Ergun, 1993: 24).

“Doğa ile toplum arasında diyalektik ilişkiler vardır; bu, bilimsel bir gerçek ve genel bir yasadır. Bundan hareket ederek, doğa diyalektiği olan diyalektik maddeciliğin ilkelerini, toplum diyalektiği olan tarihsel maddecilikle toplumlara aynen uygulamak yerine, tarihsel maddeciliği “tarihsel özgüllük ilkesine” göre uygulamak hem dogmalardan kurtulmak hem de bilimsel anlayışı geliştirmek demek olacaktır.” (Ergun, 2005: 28).

Tarihsel maddeciliği tarihsel özgüllüğe göre ele almak gerektiği ortadadır. Tarihsel özgüllüğe yapılan vurgu, bilimsel anlayışı geliştirmenin ve dogmalardan kurtulmanın yanı sıra, Türk Devrimi'nin önemini ve biricikliğini ortaya koyması bakımından da faydalı olacaktır. Emperyalizme karşı verilen mücadele devrimin biricikliğini gösterirken, gerçekleştirilen devrimler de zaferin taçlandırıcısı olmuştur.

Kemalist devrimlerin önemli bir niteliği, zaman içinde gelişmeleri, bir anda toplumun karşısına çıkartılmamış oluşudur. Bu sayede devrimi amaçlayan her düşünce toplumda biçimlenme olanağı bulmuştur. Meclisin açılmasıyla birlikte, saltanatın ve hilafetin kaldırılması, Mustafa Kemal'in en büyük destekçisi olarak gördüğü halkın, Mustafa Kemal'e ve kadrosuna olan inancını yitirmesine neden olabileceği tehlikesi taşımıştır. Bu nedenle hukuki alanda başlayan Kemalist devrimler, eğitimde, kültürde, ekonomide ve sosyal alanda aşama aşama yaşama geçirilmiştir. Meclisin kuruluşundan sonraki süreç, meclisin halk egemenliğine dayandırılmasına yönelik girişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla başlayan siyasal devrim süreci, 1923'te cumhuriyet rejiminin ilanı ile devam etmiş ve son olarak da 1924'te halifelik kaldırılmıştır. Halifeliğin kaldırıldığı gün çıkarılan “Tevhid-i Tedrisat Yasası” ile eğitim kurumları tek ilke altında toplanmıştır. Eğitim alanında gerçekleştirilen bu devrimi, askerler ve din adamlarını siyasetin dışında tutmaya yönelik “Erkan-ı Harbiye” ve “Şeriye ve Evkaf” bakanlıklarının kaldırılması uygulaması izlemiştir. Saltanat ve hilafetin kaldırılmasına tepkili olan dinci kesimlerin, eğitimde yaşanan devrime sert tepkilerini yumuşatmak adına askeri kanadın da siyasetten uzak tutulması uygulaması, topluma dine karşı savaş açılması gibi bir tutum içine

girilmediğinin gösterilmesi amacını taşımıştır. Aynı zamanda eğitim ve devletin laik bir forma bürünmesi bir hamlede gerçekleştirilmiştir (Kongar, 2001).

Anayasal düzenlemeler 1926 yılında İsviçre'den alınan Medeni Yasa ile uygulamaya konmuştur. Yeni yasayla birlikte meclis “şeriat uygulamalarının kaynağı olma” görünümünden kurtulmuştur (Kongar, 2001). Aynı zamanda kabul edilen yasa ile kadınların toplumsal ve siyasal hayatta aktif rol oynamalarına olanak sağlanmıştır. Üstelik tüm bunlar anayasal güvenceyle, birçok Avrupa ülkesinden önce Türk kadınına sunulmuştur.

“Özgün bir modernlik projesi olan Kemalizm, “kadın sorununa” ilişkin olarak “orijinal” Batı modernliğinden ayrı tutulmalıdır. Başlangıcından itibaren Kemalizmde kadınlar modernliğe ulaşacak yolun inşasında temel aktörler olarak değer bulmuşlardır, çünkü kadınların geleneksel İslam’la tarihsel kopuşu sağlamada ve sosyal yaşamı aydınlatmada merkezi ajanlar olacaklarına inanılmıştır.” (Kaya, 2006: 229).

Toplumsal hayatı düzenleme yolunda atılan tek adım kuşkusuz kadınlara sağlanan haklarla sınırlı değildir. 1925 yılında gerçekleştirilen “Şapka Kanunu” toplumun kültürel gelişimini hedeflediği gibi, dış görünüşünü de düzenlemeyi hedeflemiştir. Yine aynı yıl Miladi Takvim kabul edilmiş, Batı’nın kullandığı saat düzenine geçilmiş ve “Soyadı Kanunu” kabul edilmiştir. Latin harflerinin kabulünü, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu’nun oluşturulması süreci izlemiştir. Tüm bu devrimlerin gerçekleştirilmesinin amacı, Batı öykünmeciliğinden çok, ulusal kültürün oluşturulmasıdır. “Toplum hızlı bir değişimin içine girmiştir; yönetim, siyasal kurumlar, bu işleyiş içinde görev alan tüm kadrolar bu hızlı değişmeye ayak uyduramamış, değişimin arkasında kalmışlardır. Toplumsal ve ekonomik değişme, yeni üretim ilişkileri, yeni siyasal kurumları, yeni örgütlemeleri, yeni çözümleri zorunlu kılar.” (Kili, 1995: 125–126).

4.1.3. Devrimi Yönlendiren İlkeler

Osmanlı’da ortaya çıkmış olan yönetici seçkin sınıfın bir üyesi olan Mustafa Kemal, Türkiye’nin düşünsel ve siyasal yaşamında etkili olacak atılımlara imza atmıştır. “Atatürk İlkeleri” olarak adlandırılan ve gelecekte Türk toplumunun temellerini

oluşturması hedeflenen ilkeler, bünyesinde toplum için bir takım yenilikler barındırmaktadır. Bir kez bu ilkeler, devrimci-seçkin bir grup tarafından halka tepeden inme biçimde uygulanmıştır. Osmanlı geleneğinin ürünü olan bu grup, cumhuriyetin ilk yıllarında da göze çarpan tek toplumsal ve siyasal güçtür (Kongar, 2001). Kemalist ideolojinin biçimlenmesi sürecinin, CHP'nin 1931'deki üçüncü kurultayında tamamlandığını söyleyebiliriz. Daha önce parti kurultaylarınca kabul edilen cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık ilkelerine, laiklik, devletçilik ve devrimcilik ilkeleri de eklenmiştir (Kongar, 2001). Cumhuriyet Halk Partisi'nin simgesi olan "altı ok", daha sonra partinin dördüncü kurultayında Kemalizmin ilkeleri olarak ilan edilmiştir. Kemalizmin altı ilke içinde her alanda vurguladığı ilke olarak laikliği görebiliriz.

"Laiklik, *devletçilik* dışındaki diğer ilkelerin hepsinin de ön koşulları içinde yer alır: Demokrasinin ön koşuludur; çünkü laiklik olmadan gerçek bir düşünce özgürlüğü de olamaz, gerçek bir özgür seçim de. Milliyetçiliğin ön koşuludur; çünkü laiklik olmayan yerde önem taşıyan öge ulus değil, inananların oluşturduğu *ümmettir*. Devrimciliğin ön koşuludur; çünkü laikliği kabul etmiş bir toplumda, bilimin ve çağın gereklerinin gerisinde kalmış kurumları değiştirmenin tartışması bile genellikle yapılamaz. Halkçılığın ön koşuludur; çünkü bir din devletinde halkın istekleri değil, dinsel *seçkin*lerin düşünceleri önemlidir." (Kışlalı, 2007).

4.1.3.1. Laiklik

Devralınan toplumda dinsel dogmalar, toplumun hemen tümünü egemenliği altına almış durumdadır. Öyle ki siyasal iktidar bile dine dayalı bir yönetim sergilemektedir. Din, yozlaşmış uygulamalar yüzünden siyasal bir ideolojiye bürünmüştür. Suçlu din ya da dini kurallar değil, kuralların uygulayıcısı/uygulatıcısı olan din adamları ve onların işlevleridir. Mustafa Kemal'in dini amacından saptıranlara karşı takındığı tutum, kendisinin "din düşmanı" hatta "dinsiz" suçlamalarına maruz kalmasına neden olacaktır. "[...] tüm Osmanlı İmparatorluğu ve onun geleneksel düzeni, İslam dininin kurallarından çok etkilenmişti. İşte bu yaklaşımdan dolayı, Atatürkçülük, toplum içindeki yerini ve gücünü yitiren din adamlarının gözünde dinsiz bir öğreti niteliği kazandı." (Kongar, 2001).

Laikliği, tek başına dinin karşısında yer alan bir ilke olarak görmek yanlış bir tutum olacaktır. Dinsel etkinliklerin toplumsal, kültürel, hukuksal ve siyasal yaşamdan ayrılmasını ve kişinin din konusunda özgür kılınmasını sağlayan laiklik, bu niteliğiyle dine karşı çıkan bir ilke olmaktan çok, dini bireyselleştiren bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Laikliğin ikinci yönü ise “geleneksel toplumdan, modern bir topluma dönüşümü” bir başka deyişle, “toplumun modern uygarlıkların dayandığı bilimsel ilkeler ve kurallara göre örgütlenmesini kapsamaktadır.” (Çelik, 2006: 85). “Dolayısıyla, toplumun özerkliği için insanlar “öteki dünyaya yönelik düşünmekten ziyade “bu dünya” ile ilgili olmak zorundadırlar. Açıktır ki Kemalizm laikliği vurgulamıştır; çünkü laiklik olmadan modernliğin anahtar anlamları –özgürlük, rasyonalite, özerklik- hiçbir anlam ifade edemez.” (Kaya, 2006: 154).

4.1.3.2. Cumhuriyetçilik

Devrimin daha çok siyasal yönüne vurgu yapan cumhuriyetçilik, dinsel-geleneksel otoritenin yerine halkın otoritesinin geçtiği yeni siyasal düzenin somutlaşmış halidir. Cumhuriyetçiliğin kurulması, dolayısıyla siyasal mekanizmanın el değiştirmesiyle, toplumda planlanan değişim ve dönüşümlerin uygulamaya konması daha kolay olur.

Mustafa Kemal, cumhuriyetçiliğin temelini ulusal egemenlik ve özgürlük ilkeleriyle bütünleştirebilmiştir (Kongar, 2003). Bu noktada cumhuriyetçilik fikrinin demokrasi ideali ile yakın ilişkide bulunduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki Ahmet Taner Kışlalı, cumhuriyetçilik ile demokrasi fikrinin ayrı şeyler olmadığını söyler (Kışlalı, 2007). Cumhuriyetçilik, devlet yaşamında ve yönetimde halkın istencini sağlamakla görevlendirilmiştir. Toplumun özerkliği meselesini aklın özerkleşmesi yönünde ele alan Kaya, cumhuriyet fikrinin toplumsal yönüne vurgu yaparken, Tanrı'nın insan hayatındaki yerinin belirlenmesinde cumhuriyetçilik fikrinin önemini şöyle vurgulamıştır: “Keskin bir karşıtlık içinde, cumhuriyetçi devlet, insanları bu dünyada mutlu kılmak için kendisinin insan aklı üstünde olduğunu iddia etmiştir. Kemalist politik felsefe, cumhuriyeti en arzu edilir politik sistem olarak anlamıştır; çünkü insanların kendilerini yönetebilecek kapasiteye sahip olduklarına inanmıştır.” (Kaya, 2006: 144).

4.1.3.3. Milliyetçilik

Milliyetçilik ilkesiyle birlikte, toplum “ümme” aşamasından “millet” aşamasına doğru bir geçiş yaşamıştır. Milliyetçilik, aynı topraklar üzerinde benzer koşulları paylaşan insanların, içte bütünlük oluştururken, dışa karşı da korunma gereksinimlerini karşılamıştır. Devlet ve ulus birbirleri içinde erimiş, birbirlerinin var oluş nedeni olmuş ve türdeş toplum miti ortaya çıkmıştır (Çelik, 2006). Kemalist milliyetçilik anlayışı, hanedanlık düşüncesine karşı çıkan, her eylemi hanedan adına değil de vatan için gerçekleştiren, etnik imaları içinde barındıran (yeni devletin adının Türkiye olması gibi) ve mülki açıdan sınırlandırılmış bir anlayıştır (Yıldız, 2006: 211).

Ahmet Yıldız, Kemalist milliyetçiliğin üç aşamadan geçtiğini belirtir: birinci aşamayı, “Milli Mücadele Dönemi (1919–1923)” olarak adlandırır. Türk milli kimliğinin baskın bir dini karaktere sahip olduğu bu dönemde, milliyetçilik fikri daha çok Müslümanlıkla tanımlanırken, etnik çoğulculuk resmi politik söylem olarak kalmıştır. İkinci aşamayı oluşturan dönemi “Cumhuriyetçi Dönem (1923–1929)” olarak adlandıran Yıldız, bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ve Türkçe konuşan, Türk kültürüyle yetişmiş ve Türk ülkesüne sadakat gösteren herkesin Türk kabul edildiği bir dönem olduğunu vurgular. Üçüncü ve son dönemde (1929–1938) Kemalist milliyetçilik, etnik bir tanıma doğru kaymaya başlamıştır. Etniklik ekseninde bir milli topluluk yaratma ve ortak köken oluşturma çabalarının ağır bastığı dönemde, asıl hedef ırka ve soya dayalı farklı motiflerin cumhuriyetçi tanıma eklenmesi sürecinin oluşturulması olmuştur (Yıldız, 2006).

Yıldız’ın tanımlamaları, Kemalist milliyetçiliğin ırka dayalı bir form oluşturduğu yönünde yanlış okumalara maruz kalmak tehlikesiyle karşı karşıyadır. Toplum içindeki farklı etnik kökenlerin, bütün bir ulusla eklenmesi çabası, Kemalist milliyetçiliğin ayrımcılığına değil bütünleştirici yönüne vurgu yapmaktadır. Bu noktada Kemalist milliyetçiliğin nihai hedefini belirlememiz gereklidir ve bu belirlemeyi yaparken Kemalist milliyetçiliğin özellikle tam bağımsızlık ve çağdaşlaşmak konularına vurgu yaptığını söyleyebiliriz. Tam bağımsızlık düşüncesi, toplumun kendi iç dinamikleriyle gelişebilmesi için olmazsa olmaz koşuldur. Bu sayede toplum kendi ulusunun varlığı ve mutluluğu için çalışabilecek; aynı zamanda diğer ulusların da barış içinde yaşamalarından yana olacaktır (Kışlalı, 2007). Dışa yönelik hedeflerinde evrensel

bir barışı kendisine kılavuz edinen Kemalist milliyetçilik anlayışı, içte de çağdaş bir toplum yaratma çabasında olmuştur. Mustafa Kemal'in milliyetçilik anlayışında, ırk, renk, dil, kültür ve din ayrımı yoktur. Çağdaş bir toplum olabilmek adına ayrımcılığa karşı olan bir ulus formunu oturtmak gereklidir. Ulus olma, aynı zamanda demokrasiye geçebilmenin de ön koşuludur. Aşiret, boy, kabile yaşantısını geride bırakmadan çağdaşlaşabilmek, demokratik bir toplum oluşturabilmek olanaksızdır (Kışlalı, 2007).

4.1.3.4.Halkçılık

Saray yönetimi yerine halkın kendi kendini yönetimini içeren halkçılık düşüncesi, uluslar arasında eşitliğe inandığı kadar, toplum içinde de eşitliğe inanmıştır. Ayrıcalık ve seçkincilik, halkçılık ilkesine düpedüz karşıdır. Toplumun içinde bulunduğu cehalet ve sefaletle karşı çıkılmalı, halk yasalar önünde eşit kılınmalıdır. Osmanlı'da görünen halk-seçkin ikilemi, halkçılık ilkesiyle aşılmaya çalışılacaktır. İkilemin en çok görüldüğü alan ise kültürdür (Kışlalı, 2007). Kültürde yaşanan ikilemi çözümlenmenin yolu da halk ile seçkinler arasında ortaya çıkmış olan kültürel farklılıkları asgari düzeye indirmektir. Seçkinlerin kullandığı dil halktan kopuktur. Kültürel farklılığın temelini de bu kopukluk oluşturmaktadır. Halkın Arapça-Farsça dil boyunduruğundan kurtulmasını (Kışlalı, 2007) hedefleyen “dil devrimi” ile halkın okuma-yazma oranının artması da sağlanmıştır. Kuşkusuz buradaki amaç da Osmanlı'dan kalan halk-seçkin ikilemini ortadan kaldırmaktır.

Cumhuriyetle beraber gündeme gelen halkçılık anlayışında “hakimiyet-i milliye” düşüncesinin yoğun etkileri göze çarpmaktadır. Cumhuriyetçilik ilkesinin altyapısını oluşturan düşünce, aynı zamanda kurulan yeni rejimde siyasal iktidarın kaynağının halkta olduğunu vurguluyordu (Karaömerlioğlu, 2006). Halk ortak amaçlar etrafında birleşmiş, birbirine benzer, birbirini tamamlayan bir toplumsal bütünlüğü vurgulamalıdır. Halkın egemenliğin kaynağı olduğunun vurgulanmasının yanında, önemli olan bir başka konu da, gerek dinsel (şeyhülislam gibi), gerekse siyasal (sultan gibi) araçlara gerek duyulmamasının vurgulanması olmuştur.⁹ “Atatürk “ayrıcalıksız,

⁹ Kemalizmin gerçekleştirdiği devrimde araçlara ihtiyaç duymadığını ve Köy Enstitüleri'nin de bunun tipik bir örneğini oluşturacağı düşüncesi için bkz: İbrahim Kaya, (2006), *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler – Türk Deneyimi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s: 153.

sınıfsız bir ulusuz” derken halkçılık anlayışını yansıtmıştır. Atatürkçülük, herhangi bir sınıfın egemenliğini reddeden, ılımlı toplumculuğu öngören, her türlü sömürüye karşı bir dünya görüşüdür. Atatürkçü düşünce bölücü değil, birleştirici, bütünleştiricidir. (Kili, 1995, 249)

4.1.3.5. Devletçilik

Devletçilik düşüncesi, devletin ekonomik yaşama müdahale etmesini ve devletin ekonomik yaşamda bizzat girişimci olarak yer almasını öngörmektedir (Kışlalı, 2007). Batılı ülkeler, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşırken, bilime ve tekniğe önem verdikleri gibi, sömürgecilikle geri kalmış ülkelerin halklarını kendi çıkarları için çalıştırmışlardır. Geri kalmış bir ülke olan Türkiye'nin böyle bir imkanı bulunmadığı gibi, halkın emeğini sömürme yoluyla gerçekleştirilecek bir kalkınma modeli Kemalizmin halkçılık ilkesine uygun düşmediği için mümkün değildir.

1929 yılında yaşanan küresel ekonomik bunalım, liberal ekonomik politikanın başarısızlığını gözler önüne seriyor, Türkiye ise birçok gelişmiş ülkenin ekonomik bunalıma girdiği bu ortamda devletçilik ilkesiyle yere sağlam basabiliyordu. Devlet eliyle kurulan altyapı ve sanayi yatırımları, ekonomik bunalımın yaşandığı bir dönemde gelişme çizgisi oluştururken, eşit ve hakça bir paylaşım yapılmasını sağlıyor; halkı ezebilecek, ekonomik yönden güçlü bir sınıfın oluşmasına imkan vermiyordu. Devletçilik bu noktada, bu tür çatışmaların ortaya çıkmasını engellemeye yönelik bir ilke olarak formüle edilmiştir (Çelik, 2006). “Kemalist Türkiye, devletçiliğin iki büyük yararını gördü: Bir yandan, özellikle altyapı ve sanayi yatırımları sayesinde, oldukça hızlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirildi. Öte yandan, sanayileşmenin devlet eliyle oluşumu sayesinde, Türk işçisi Batı'daki örnekleri gibi, birkaç kuşak boyu harcanmadı (Kışlalı, 2007: 56).

4.1.3.6. Devrimcilik

Kemalizmin devrimcilik anlayışı Emre Kongar'a göre, hem ihtilal anlayışını, hem de inkılap anlayışını kapsar (Kongar, 2003). Yine Kongar'a göre, ihtilal düşüncesi, “siyasal iktidarın kaynağının değiştirilmesi” fikrini içerirken; inkılap düşüncesi, “geniş

kapsamlı toplumsal, ekonomik ve siyasal bir ihtilal” anlamını içermektedir (Kongar, 2003). Bu bağlamda Atatürkçülük, “çağdaştırıcı bir ideoloji olarak yeniliğe açık olmuş”tur (Kili, 1995: 273). İlkenin ileriye yönelik bu girişimci yapısı, toplumun kendi geleceğinin savunucusu ve bekçisi olması gerektiği fikrini içinde barındırmaktadır. Ortaya çıkan devrimlerin benimsenme sürecinin sürekliliğini sağlamak amacı ve gerçekleştirilmiş olan devrimlere yenilerinin de eklenmesi gerekliliği Kemalizmin devrimcilik anlayışının özünü oluşturur.

Türk Devrimi’nin esin kaynağı olan Fransız Devrimi’nin ortaya çıkmasındaki en büyük nedenlerden birisi, toplumdaki güç dengesinin değişmesine karşın, toplumsal ve siyasal kurumların değişime karşı direnmesi sonucunda ekonomik ve toplumsal gelişimin zorlaşmaya başlamış olmasıdır. Eskilemiş olan kurumları, yeni koşullara uydurmak çabası söz konusudur.

“Evrime sonucu doğan devrimlerde, ideoloji evrime koşut olarak doğar, devrimci eylem içinde gelişir. Böyle bir devrimde ideolojinin ağırlığı, nesnel koşulların çok gerisinde kalır. Oysa geri kalmış ülkelerde nesnel koşullar henüz oluşmamış olduğu için, ideolojinin önemi artar. İdeoloji, devrimi olanaklı kılan ortamdaki eksikliği giderme, boşluğu doldurma işlevini üstlenir.” (Kışlalı; 2007: 59)

Bu noktada Kemalist ideolojiye temel teşkil edecek, devrimcilik ilkesinden hareketle, iki ögeden bahsedebiliriz. Bunlardan ilki, ülkede var olan eskimiş kurumların yenilenmesi, çağa uygun hale getirilmesi gereğidir. Diğer ise, sürekli bir devrime sürekli hazır olmak, açık olmaktır. Bu nedenle Kemalist devrimcilik, her şeyden önce bir “Aydınlanma” düşüncesini içinde barındırmaktadır (Kışlalı, 2007). İnsana yönelik bir aydınlanma düşüncesini harekete geçiren Mustafa Kemal, insanın çağın koşullarına uyum sağlamasını olanaklı kılmak adına, insanın düşünüş ve davranış biçimlerini değiştiren bir kültür devrimi oluşturma yoluna gitmiştir. Düşün alanında yaşadığı aydınlanmayla birlikte insanlar kurumların yenileşmesini sağlayabilecekleri gibi, aydınlanmanın kendilerine sunduğu öğrenme hevesiyle de sürekli bir devrimi gerçekleştirmiş olacaktırlar.

“Bu reformlar öncelikle, modern bir toplum inşasına temel teşkil eden kurumsal ve toplumsal dönüşümlerin tümüne zemin hazırlamayı hedefliyordu; dinsel kurum ve hiyerarşilerin yanı sıra, geleneksel topluma özgü tüm kurum ve

hierarchyleri ortadan kaldırıyordu. İnsanların evrensel eşitliği ilkesinin benimsenmesiyle, sadece dini değil, geleneksel topluma özgü tüm unvan ve ayrıcalıklara son veriliyordu.” (Mert, 2006: 204).

Padişah ve halifenin emperyalist Batı ülkeleriyle işbirliği içinde olduğu bir dönemde ortaya çıkan Milli Mücadele, emperyalizme karşı verilen savaşla birlikte ulusallık bilincini ön plana çıkarmıştır. Padişah ve halifenin işbirlikçi konumu, Milli Mücadele'nin demokratikleşmesini sağlayan önemli faktörlerden biridir. Mustafa Kemal İstanbul hükümetine başkaldırdığı zaman “ihtilalci”, yeni oluşturduğu toplumu yönetmeye başladığı zaman “inkılapçı” olmuştur (İlhan, 2006). Meşrutiyeti yetersiz bulan Mustafa Kemal Şunları söyler:

“10 Temmuz inkılâbı, bir hükümdar-ı müstebidle millet arasında, en nihayet, kuyûd ve şurût ile muvazene arayan, bir zihniyeti istihsâle mâtuf idi; halbuki son inkılâb usûl-ü meşrutiyeti dahi hürriyet ve istiklâl-i millet için, kâfi göremez ve bilâkaydüşart hâkimiyeti milletin uhdesinde tutan esaslı bir umdeye istinad eder. Bu umdenin teallûk şekli, hiçbir vakitte eski eşkâl ile mukayese kabul edemez.” (Atatürk, 1954: 53).

“Bu iki inkılâb arasındaki fark, tarif olunamıyacak derecede büyüktür, zannederim. Birincisi milletin tabiaten aradığı, hava-yi hürriyeti teneffüs ettiğini zannettiren bir harekettir. Fakat ikincisi, milletin hürriyet ve hâkimiyetini filen ve maddeten tesbit ve ilân eden bir inkılâb-ı mes'uddur ve şüphe yok, yalnız Türkiye'de değil, bütün cihanda nazar-ı ehemmiyete alınmaya lâıyk bir teceddüddür.” (Atatürk, 1954: 52).

23 Nisan ile birlikte, padişahın bir takım hakları insanlara sunmasının önüne geçilmiş, bu tarihten sonra halk kendi hakkının savunucusu konumuna geçmiştir. Böylelikle her eylem halk tarafından denetlenebildiği gibi, halkın onayına da sunulmuştur. Meclisin kaynağını oluşturan bu düşünce olmuştur. Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak demek, sürekli değişim içinde olan seviyeyi kovalamak hatta o seviyeye ulaşmak demektir. O seviyeye ulaştığını varsayıp, kendi uygarlık düzeyini ulaşılan noktada asılı bırakmak, devrimcilik ilkesinin anlaşılmadığının göstergesi olacaktır. Dolayısıyla değişimin takipçisi olmak, devrimcilik ilkesinin zorunluluğudur.

“A) Mustafa Kemal ‘devrimciliği’, en azından Fransa Devrimi türünden bir devrimin kesin sonuçlarına kadar gelişmeyi gerektirir; yani demokrasinin bütün

genişliği ve açıklığıyla tam tamına kurulması şarttır. B) Çağlarla koşullar değiştikçe, gelişmenin tek yolu yenileşmek olduğuna göre, kurulacak demokrasinin de geliştirilmesi, değiştirilmesi, ‘çağdaş uygarlık düzeyi’ne ulaştırılması gerekir.” (İlhan, 2006: 521).

Mustafa Kemal döneminde çağdaş uygarlık düzeyini temsil eden ülkeler sanayisi tamamlanmış, bilimsel ve teknolojik alanda öncü olan Batı ülkeleridir. Çağdaş uygarlığa ulaşmanın koşulu da Batılı ülkeler gibi öncü olabilmektir. Türkiye’nin hedefi de, öncelikle ekonomik gelişimi sağlamaktır. Nihai hedef ise, ekonomik gelişmeye paralel olarak gerçekleştirilmesi öngörülen toplumsal dönüşümü sağlamaktır.

Kemalist devrimlerin analizinde öncelikli olarak göze çarpan iki hedef vardır. İlki ulusal bütünlük oluşturulmasıdır; yani toprak bütünlüğünün sağlanması öncelikli hedefdir (Kaya, 2006). İkincisi, oluşturulan toprak bütünlüğünü tamamlayıcı etkide yurttaş oluşturma girişimidir. Yurttaş oluşturma öncelikli koşulunu oluşturan ise eğitimde birlik (Tevhid-i Tedrisat) ilkesinin uygulamaya konmasıdır. Bir yanda mahalle mekteplerinde, tekkelerde ümmet aydınının yetiştirildiği, diğer yanda yabancı dilde eğitim yapan misyoner okullarının bulunduğu Osmanlı’da, birinci grupta yer alanlar ülkeyi geri çekmeye çabalarken, ikinci gruptakiler, geçmişi tamamen redderek, Batılı ülkelere benzemeyi özendirilmektedirler (İlhan, 2006). Eğitimde birliğin oluşturulmasıyla bu ikilik ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Ulusal, demokratik ve laik eğitim sistemi hayata geçirilmiş; din adamı yetiştirmek amacıyla imam-hatip okulları açılmıştır. “Erken Cumhuriyet’in yönetici seçkinleri, kendi doğrularından çok emindiler. Bunları topluma kabul ettirmek için, geleneklerle uzlaşmayı düşünmüyorlar, halk yığınlarını *laik eğitim* yoluyla “irşad” ve “ikna” etmeyi amaçlıyorlardı.” (Tunçay, 2006: 96).

Kemalizm ulusal kurtuluşu, mümkün kılan bir devrim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusal kurtuluşun amacı, salt siyasal bağımsızlığı elde etmek demek değildir. Tam bağımsızlığa ulaşabilmek için, sömürge düzeninin ülkeden tasfiyesi ve ulusal bir sanayinin oluşturulması öncelikli hedefdir. Kemalizm, amaçladığı hedeflere, çağın gerekleri çerçevesinde, henüz ulaşamamış bir devrimdir. İlkelerin yapıcı ve itici işlevini hafızalarda sürekli tutmayı, devlet ve toplum yaşamını yönlendirmeyi ve bu sayede çağdaş uygarlık düzeyine çıkabilmeyi; toplumun hedeflerine ulaşmasını öngörür. Kemalizm, sürekli değişimi hedefleyen devrimci bir formu içinde barındırmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'NİN SANCILI DÖNEMİ

5.1. DEMOKRASİNİN KESİNTİYE UĞRAMASI: DARBELER

1930 yılında Mustafa Kemal, siyasal katılımın oluşması ve eleştirel ortamın gerçekleştirilebilmesi amacıyla, Fethi Okyar'ın siyasal parti kurmasını teşvik etmiştir. Kısa süre sonra halkın şiddete yönelik tutumu gözlenince, yeni çok partili rejimin henüz tam anlamıyla kabullenilmediği ortaya çıkmıştır. Bu durum, halkın Atatürk sevgisiyle beraber, eski rejim özlemini taşımasını göstermesi bakımından ilginçtir. 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasına kadar geçen süre, CHP'nin parti-devlet anlayışıyla yönetimini sürdürdüğü dönemdir. DP'nin kurulmasıyla birlikte mecliste CHP iktidarı son bulmuş, DP ilk girdiği seçimlerde mecliste yüzde yetmişlik bir sandalye sayısı kazanmış, 1950 seçimlerinde de yüzde elli üçlük bir oy oranı elde etmiştir. Asker-bürokratların oluşturduğu elit kesim ise, toplumun dine dayalı ve maddeci bir söylemle ele geçirildiğini düşüncesini taşır. Tedirginlik sonucunda, asker hoşnutsuzluğa kapılır ve siyasete atılır.

Askerin yönetime geçmesiyle birlikte DP'nin yönetici kadrosu idam ediliyor, hazırlanan yeni anayasayla da "hükümetler kontrol ediliyor ve sistem dengeye sokuluyor"du (Yılmaz, 2006: 390). Burada ileri sürülen "hükümetlerin kontrol edildiği ve sistemin dengeye sokulduğu" savına katılmak olanaksızdır. Kuşkusuz bir demokratik toplum düşüncesinin bulunduğu yerde askeri müdahaleden söz edilemez. Atina'da ortaya çıkan doğrudan demokrasi anlayışından tutun, günümüzün ideal görünümdeki demokrasi anlayışı olan liberal demokrasi anlayışına kadar, birçok demokrasi modelinin temel prensiplerinden biri halk oyununun yönetimidir ve kışlalardan gelenlerin yönetimiyle demokratik bir ortam sağlanmaya kalkışıldığında, demokratik bir yönetim beklemek mümkün olmayacaktır. Ancak, 27 Mayıs'a bakıldığında, askeri hareketin arkasında toplumdaki baskısını artıran bir DP yönetiminden bahsetmek yanlış olmayacaktır. Muhalefetin tüm yetkilerini askıya alan DP, mecliste de çoğunluk olmanın verdiği güvenle baskı rejimi oluşturmuştur. Gençlik ayaklanmış, halk tepkilidir. Ancak hükümet, kendisine karşı gösterilen dirence askerle karşılık vermiştir; yani orduyu kendi politikasının bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Tüm bu olan bitenlerde DP'nin yönetici kadrolarının demokrasi kültürlerindeki sığılmanın etkisi büyüktür. Sonuç tam bir otoriterlik denemesi şeklinde gerçekleşmiştir.

Halbuki 1924 Anayasası gibi “milli irade”yi ön plana çıkaran bir anayasadan, demokrasiyi ön plana çıkaran harekete öncülük eden yeni bir anayasaya geçilmiştir ve o demokrasi, 1961 Anayasası ile kurumlaştırılacaktır. Özgürlükler, sosyal adalet, muhalefetin hakları ve iktidarın keyfiliği önlenecektir. Ancak DP’nin, başta laiklik olmak üzere, cumhuriyetin kazanımlarından ödünler vermeye başlaması, 1961 Anayasası ve demokrasinin yerine gericiliğin kurumlaşmasını gerçekleştirir. Bugünkü sosyal adaletsizliğin, karşı devrimciliğin ve gericiliğin (hukuksal alanda bile) kökenlerini DP iktidarında aramak yanlış olmayacaktır. Kısacası, 1961 Anayasası’nı çıkaran bir hareket, ileriye dönüktür. Hareketin sonuçları, sosyal devlet kuramının anayasallaşması, özgürlüklerin güvence altına alınması gibi konuları 1961 Anayasası’nın temel hedefleri haline getirebilmiştir.

1950’li yıllarda DP’nin hükümet ettiği süreç, halk arasında kutuplaşmanın oluşmasına neden oluyordu. AP’nin iktidar olduğu süreç, halk arasındaki kutuplaşmanın had safhada olduğu döneme rastlıyor; üniversitelerde sağ-sol gruplar ortaya çıkıyordu. Gruplaşmaların ortaya çıkmasında 1968 öğrenci hareketlerinin sol gruba yaptığı esine karşı, AP’nin hiç tükenmeyecekmişçesine yürüttüğü iktidar da sağ esini ortaya çıkartıyordu. 1971 darbesi büyük umutları da beraberinde getiriyordu. Darbe, toplumun –ancak özellikle halkın- beklentilerinin boşa çıkmasına neden olmuş; özgürlüklerin sağlanması, ekonomik gelişme ve egemen sınıfların üstündeki baskının sona ermesi gibi sorunları çözüme kavuşturmak için toplumu daha bir disiplin altına almıştır. Türk demokrasisinde düzeltme çalışmaları yapmak hedefiyle başlamış olan askeri müdahale, kısa sürede siyasetin sivilleşmesini sağlamış; siyasetin sivilleşmesiyle birlikte, ülke tam bir istikrarsızlık ortamı yaşamıştır. 1970’lerin istikrarsız ortamını sona erdirmek amacıyla 12 Eylül 1980 askeri darbesi yapılır. Sosyal devlet anlayışının sona ermeye başladığı, devletin “şirket”ten başka bir niteliğinin bulunmadığı bir dönem yaşanmaya başlar (Tanilli, 2007a: 81). Yeni anayasa kabul edilir. Birçok tartışmaya neden olan 1980 Anayasası, 1980’lerin ikinci yarısından başlayan süreçte tartışıldığı gibi, halen de tartışılmaya devam etmektedir.

5.1.1. 27 Mayıs 1960

Tanzimat'tan sonra Türkiye'de birbirine karşı iki zümre belirmiştir. Bir yanda yenileşme ve Batılılaşma çabası içindeki aydınlar yer alırken, diğer yanda eşraf, toprak sahipleri ve onların destekçisi olan din adamları yer almaktadır (Özdemir, 2008). Kuşkusuz ikinci grupta yer alan zümre halka birinci gruptan daha yakındır ve halkı etkileyebilme yönünden birinci gruptakilerden daha başarılıdır. Başta, birinci grupta yer alan zümrenin elinde halkı kendilerini desteklemeye teşvik edecek maddi imkan bulunmaktadır. Maddi imkan dışında, bu zümrenin bir diğer etkileme yöntemi de, insanların manevi yönüne, inançlarına yaptıkları vurgudur. “Dinin elden gittiği” söyleminin yaygınlaştırılması, halkın bağlı oldukları dinlerini koruma güdüsüyle pekişmektedir. Çok partili hayata geçişle birlikte ortaya çıkan Demokrat Parti'nin temellerini atan, onu iktidara taşıyan da bu eşraf ve toprak sahipleri olmuştur.

DP çoğunluğunun, muhalefete ve basına karşı zor yöntemlerine başvurması ve onları susturmaya çalışması, 1960 yılının Nisan ve Mayıs aylarında şiddetli olayların yaşanmasına yol açmıştır. Öğrencilerin ve polislerin baş aktörü oldukları çatışmaların sonucu, 27 Mayıs günü bir grup genç subayın ülke yönetimine el koymalarıyla sonuçlanmıştır (Özdemir, 2008; Ahmad, 1994).¹⁰

“Büyük kentlerdeki ticaret burjuvazisi, yeni yeni palazlanan sanayiciler, eşraf, büyük toprak sahipleri, hatta bir yerde feodal ağalar bu tabanın sınıf yapısını meydana getirmekteydi. Öte yandan 1950–1960 döneminde nisbi bir rahatlığa kavuşan, üretim araçlarının gelişmesi, ulaşım imkanlarının artması vb. nedenlerle dinamizmi ve gelişme hızı büyüyen toplumun küçük üretici, küçük memur ve işçilerden oluşan yığınlarının DP'ye yönelik oylarının kalıcılığından söz etmek mümkün değildir.” (Çavdar, 2004: 111).

Darbeyi gerçekleştiren subayların yayımladıkları ilk bildiriye yer alan gerekçelerden birisi, DP'nin kendi yandaşlarına ayrıcalıklı davranışlarda bulunarak, haksız kazanç sağlama yoluna gitmeleri eğilimidir. Bu tutumuyla DP, demokrasinin ilkelerine karşı gelmekte, ülkeyi demokratiksizleştirme eğilimine girmektedir. Bildiriye yer alan ikinci madde de, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyma gerekçesinin

¹⁰ 1960 darbesinin nedenleri ve demokrasiyi rafa kaldırma çabaları bir üst başlıkta ele alındığından, burada ayrıntılı bir açıklamaya girilmemiştir.

ülkede kardeş kavgasının başlaması olarak açıklanmıştır (Çavdar, 2004). En kısa zamanda seçimlerin gerçekleştirilmesi ve parlamenter sisteme dönülmesi, bu süreç içerisinde askeri yönetimin partiler üstü bir yönetim sergilemesi ve silahlı kuvvetlerin seçimleri kazanan partiye siyasal iktidarı devretmesi amaç olarak gösterilmiştir. Hükümete el koyma işlemi, baskıcı bir yönetim gerçekleştirmekten çok, “demokrasiyi kurtarmak” amacıyla gerçekleştirilen bir eylemdir (Kongar, 2001: 156). Ülke yönetimine el koyan askeri eylem, önder olarak kendisine eski Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel’i seçmiştir. Kendilerine “Milli Birlik Komitesi” adını veren askerler, ilk iş olarak geçici bir anayasa hazırlamışlardır.

“12 Haziran’da, Anayasa Komiyonu’nun MBK’nin yetkilerini tanımlayan Geçici Anayasası kamuoyuna açıklandı ve iki gün sonra yürürlüğe girdi. Bu belgeye göre, bir genel seçim yapıldıktan ve yeni anayasa yürürlüğe girdikten sonra Büyük Millet Meclisinin tekrar yönetimi devralmasına kadar MBK, Türk milleti adına egemenlik hakkını kullanacaktır.” (Ahmad, 1994: 197).

Kısa süre içerisinde komite içinde anlaşmazlıklar başlamıştır. Anlaşmazlıklar sonucu iki farklı grup ortaya çıkmıştır. Birinci grup, darbenin başarılı olmasından sonraki süreçte, ülkenin yönetimini askerin kontrolünde tutmayı arzulamıştır. Buna karşın ikinci grupta yer alan askerler ise, hukuki ve sosyal düzenlenmelerin gerçekleştirilmesinden hemen sonra, seçimlerin yapılmasını ve yeni kurulacak hükümete iktidarın teslim edilmesini tercih etmiştir (Özdemir, 2008). İhtilalin meşru bir zemine oturtulması için kapsamlı bir yargılama sürecinin başlatılmasını öne süren anayasanın hazırlayıcısı profesörler, böylelikle kendi içinde kararsız olan komite için bir anlamda yol gösterici bir tutum takınmıştır (Çavdar, 2004).

14 Ekim 1960’ta başlanan davaların ana konusunu “anayasanın ihlali” oluşturuyordu. Tutukluların yargılanmasını gerçekleştiren, Yassıada’da kurulan Yüksek Adalet Divanı, on beş kişi hakkında idam, otuz bir kişi hakkında müebbet hapis ve dört yüzden fazla kişi hakkında da çeşitli cezalar veriyordu (Çavdar, 2004). Cezaların onayından sonra, Demokrat Parti’nin lider kadrosunu oluşturan Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 16 Eylül’de idam edildi. Adnan Menderes’in infazı ise 17 Eylül’de gerçekleştirildi. Demokrat Parti’nin asılan liderleri dışında kalanlar ise, değişik zamanlarda bağışlandılar ve 1974’te siyasal haklarına kavuştular (Kongar, 2001). DP sorununu özel bir mahkeme oluşturarak ve onun aldığı karara uyarak gerçekleştiren

komite için, sıradaki hedef ordu içinde ve üniversitelerde reform gerçekleştirmek olmuştur. Ordu içinde gençleştirme hareketinin ardından on beş subay emekli olmuş; üniversitelerden de 147 öğretim üyesi emekli edilmiştir (Kongar, 2001).

Darbenin her ne kadar demokrasinin kurtarılması için gerçekleştirildiği söylene de, DP yöneticilerine yapılan uygulama, toplumda ikiliğin artmasına neden olmuştur. Bir yanda DP yöneticileri dolayısıyla DP yandaşlarının oluşturduğu kesim, diğer yanda CHP, üniversiteler ve aydın kesim. DP kanadı zaten MBK'ya hoş gözle bakmamaktadır. MBK'nın üniversitelere ve silahlı kuvvetlere karşı yaptığı girişim, bu kanadın da MBK'ya karşı tavır takınmasına neden olmuştur. Bu durumda MBK'nın önünde iki yol kalmıştır: En kısa sürede demokratik düzene dönmek ya da askeri diktatörlük oluşturmak (Ahmad, 1994).

Yeni bir anayasanın hazırlanması için görevlendirilen meclisin çalışmalarına başlamasından bir ay kadar sonra siyasi parti faaliyetlerine izin verilmiştir. Siyasi partilerin kurulmasında MBK'nın de payı olduğunu söyleyebiliriz. Bir kez komite, yansızlığını korumak niyetindedir. Aynı zamanda, komite ülkenin içine düştüğü durumun sorumlusu olarak siyasileri görmektedir. Komitenin yönetimi Halk Partisi'ne bırakmayarak, yeni partilerin kurulmasına olanak sağlamasının ardında bu nedenlerin olduğunu düşünebiliriz (Kongar, 2001). Bu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyet Köylü Millet Partisi'nin yanı sıra çok sayıda yeni parti kurulur. Bunların içinde siyasal anlamda önemli dalgalanmalar yaratan iki parti vardır: Adalet Partisi (AP) ve Türkiye İşçi Partisi (TİP).

Adalet Partisi 11 Şubat 1961'de kurulmuştur. Parti programının ana hatlarını DP'nin parti programının yeni anayasaya uyarlanmış hali oluşturmaktadır. AP'nin kurucuları ve yetkilileri sürekli olarak DP'nin devamı olduklarını, DP'nin parti programını benimsediklerini belirtmişlerdir (Çavdar, 2004).

“1961 seçimlerinde AP'nin DP çizgisinde olduğu daha bir açıklıkla ortaya çıktı. Yapılan konuşmalarda sürekli olarak “gözlerimize bakarsanız anlarsınız” teması işlenerek Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idamlarından duyulan keder ve isyan vurgulandığı gibi, birçok DP'linin yakınlarının aday ilan edilmesi de bu durumu pekiştirmekteydi.” (Çavdar, 2004: 112).

Parlamentar rejime geçişle birlikte ülkede kurulan siyasi partilerden birisi, Türkiye İşçi Partisi, 13 Şubat 1961’de, AP ve YTP gibi sağ eğilimli partilere karşı kurulmuş sol eğilimli bir partidir. Parti sendikacılar tarafından kurulmuş olmasına karşın, tam bir sosyalist parti hüviyetinde olduğu söylenemez. “[...] partinin amacının işçi sınıfı partisi olmaktan daha çok sağda örneklerine çok rastlanan bir yığın partisi özelliğine sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.” (Çavdar, 2004: 136).

Partinin programında kapitalist olmayan bir kalkınma programı kabul edilmiştir. Parti başlangıçta sadece sekiz ilde örgütlenebilmiştir. Bunda parti yöneticilerinin işlerinden dolayı partiye zaman ayıramamalarının payı büyüktür. Partinin başına parti işleriyle ilgilenebilecek ve saygın bir ismin getirilmesi için girişimler başlamıştır. Partinin teklifini kabul eden Mehmet Ali Aybar, parti kadrosuna birçok sol düşüncede yer alan aydının girmesine neden olmuştur.

1961 yılındaki seçimlerden Adalet Partisi %35 oy oranıyla 158 milletvekili çıkarıyor, Cumhuriyet Senatosu’nda ise, 71 senatörlük kazanıyordu (Özdemir, 2008). Aynı yılın Temmuz ayında onay alan 1961 Anayasası’nın beraberinde getirdiği yeni kurumların içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin iki organa ayrılmasını sağlayan “meclis” ve “senato” da yer almıştır. Aynı zamanda “yasama meclisi üzerinde anayasa egemenliğini sürdürmek” amacıyla Anayasa Mahkemesi de kurulmuştur (Kongar, 2001: 160).

1961 Anayasası, meclis ve hükümetin yetkilerine ortak olacak kurumları da beraberinde getirmiştir. Oysa 1924 anayasasında bütün güçler ulusal egemenlik ilkesinden esinlenerek ulusa devredilmişti. Ancak kararların uygulatıcısı ve öğreticisi rolündeki Mustafa Kemal, söz konusu egemenliği, uygulamada kendisi kullanmaktaydı. Çok partili düzene geçildikten sonra Demokrat Parti’nin uygulamaları da aynı şekilde devam edince, 1961 Anayasası’nda egemenliğin kullanılmasına yönelik yeni uygulamalar yer alıyor; bir anlamda meclisin ve hükümetin yetkileri denetlenebilir, kontrol edilebilir ve paylaşılabilir bir form kazanıyordu.

“27 Mayıs’ın liberal içerikli bir anayasa getirmesi, yasamayı yürütmenin tiranlığını önleyecek biçimde düzenlemesi, güçler ayrılığı ilkesiyle yargı erkini bağımsızlaştırması, siyasal partiler yasasını nispi temsil sistemine dönüştürerek siyasal yelpazenin bütün unsurlarının görüşlerinin TBMM’ye yansımını sağlaması, Anayasa Mahkemesi kurması vb. toplumu çağdaşlaştırıcı yapılar gibi

görünmekle beraber; aynı anayasanın askeri darbeleri meşrulaştırdığı, ordunun devlet aygıtı içindeki yerini genişlettiği, askerlerin iktidarı her an ve sürekli etkilemelerinin yolunu açtığı, Cumhuriyet döneminde darbe geleneği başlattığı göz ardı edilemez.” (Mazıcı, 2006: 569).

5.1.2. 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Darbe Girişimleri

Ülkedeki askeri yönetimden sivil yönetime geçiş sürecinde yaşanan en önemli sorun, 1961 yılında yapılan seçimler sonrası oluşan parlamentonun dağıtılarak, yerini askerlerden oluşan bir iktidarın almasına yönelik subay eylemleri olmuştur. Silahlı kuvvetlerin meclisi fesh edip yönetime el koyma kararı, ordunun üst kademeleri tarafından engellenmeye çalışıldığı gibi, AP ve diğer sağ partiler tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Askerlerin siyasal yaşamda yer edinme girişimleri rejim krizinin derinleşmesine neden olmuştur. Kurmay Albay Talat Aydemir, askeri hareketin öncülüğünü üstlenmiş; Harp Okulu da bu hareketin çekirdeği olmuştur (Çavdar, 2004).

22 Şubat 1962 tarihinde Harp Okulu'na ait tanklar Ankara caddelerinde yerlerini alır. Hava Kuvvetleri önünde oluşturulan karargahta ise, Talat Aydemir'in hareketine karşı İsmet İnönü öncülüğünde hareket yönetilir. Kazanan İsmet İnönü'nün yönettiği kuvvetler olur. Ancak çok geçmeden Talat Aydemir ikinci bir silahlı eyleme kalkışır. 21 Mayıs gecesi başlayan harekatta, hükümet kanadını bu kez Cevdet Sunay yönetmektedir. Talat Aydemir'in bu ikinci girişiminden sonra kendisi hakkında idam kararı çıkmış, harekete katılan diğer subaylar hakkında çeşitli cezai uygulamalara başvurulmuştur.

“27 Mayıs 1960'tan sonraki gelişmeler, aydınları ve sivil asker bürokratları bir ikilemin içine düşürdü. Bu ikilemi şöyle belirtebiliriz: Türkiye'nin gelişmesi ve ilerlemesi parlamentarizmin klasik yapısı içinde mi yoksa tüm reformları yapabilecek güçte bir devrimci yapı ile mi çözümlenir. Bu devrimci yapıya ulaşabilmek ise zinde güçlerin öncülüğünde gerçekleştirilecek bir süreçle, başka bir söylemle darbeci bir tutumla mümkündür.” (Çavdar, 2004: 174).

1965 seçimlerinden sonra AP hükümetinin baskıcı politikalara yönelmesi, öğrencilerin tepkisine yol açmıştır. Öğrencilere destek, aydınlardan, işçilerden ve askerlerden gelmiştir. Siyasal alanda yaşanan gerilim, üniversitelere, orduya ve

fabrikalara girmiş, tepki olarak da sokaklarda açığa çıkmıştır. 1967'den sonra güçlenen bu eğilimin öncülüğünü özellikle iki grup üstleniyordu; öğrenciler ve askerler. Kendilerine “zinde güçler” adını veren gruplar, işçilerden, öğrencilerden, toprağı olmayan köylülerden ve küçük üreticilerden oluşmaktaydı. Böylelikle meclis dışında bir muhalefet oluşuyordu (Çavdar, 2004).

“Türk üniversiteleri, kuşkusuz dünya ölçeğindeki eğilimden, özellikle Mayıs 1968'de Paris'teki öğrenci ayaklanmasından etkilendi. Üniversite öğrencileri, çağdışı eğitim sisteminin ve hem adaletsiz hem de verimsiz olan toprak mülkiyeti sisteminin ıslah edilmesini, ülkelerinin hareket özgürlüğünü sınırladığına inandıkları Batı ile ittifaka son verilmesini istiyordu.” (Ahmad, 1994: 236).

Fikir Kulüpleri Federasyonu'ndan (FKF) başlayıp, Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu'na (Dev-Genç) kadar geçen dönem içerisinde birçok öğrenci birlikleri kurulmuştur. FKF ile Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde toplanmaya başlayan öğrenci kulüpleri, 1967 yılından itibaren İstanbul'da ve diğer illerde sosyalist örgütlenme içerisine girmişlerdir. 1967'den sonra ise, Milli Demokratik Devrim (MDD) fikri öne çıkmıştır.¹¹ 1960'lı yılların sonlarına gelindiğinde öne çıkan sol grupları Çavdar şöyle açıklar:

i. Mihri Belli ile Hikmet Kıvılcımlı'nın bir anlamda yol göstericiliğindeki Türk Solu ve Aydınlik çevresinde toplanan eski tüfekler,

ii. Mehmet Ali Aybar, Kemal Nebioğlu, Tarık Ziya Ekinci'nin bulunduğu “Parlamentarist” solcular.

iii. Behice Boran ve Sadun Aren'in başını çektiği “Emek” dergisi çevresi.

iv. Ant dergisi çevresindeki Fethi Naci, Doğan Özgüden ve diğerleri.” (Çavdar, 2004: 185).

Gençlerin esin kaynakları da şöyledir:

i. Filistin bağımsızlık hareketini yürüten FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü).

ii. Güney Amerika'daki bağımsızlık ve demokrasi savaşımını sürdürürken öldürülen Che Guevera.

iii. Mao tarafından başlatılan kültür devrimi.

¹¹ Bu görüşe göre, emperyalizmin etkisi altında kalan ülkelerin sosyalist devrime geçmesi olanaksızdır.

Gençlik hareketleri şu ya da bu biçimde yukarıdaki örnekleri benimsemişler, hatta bir bölümü FKÖ'nün eğitim kamplarına katılmışlardır. Che ise yurtiçinde yaratılmaya çalışılan gerilla hareketlerinin bir anlamda yol göstericisi olmuştur.” (Çavdar, 2004: 186).

Gençlerin sol girişimlerde bulunduğu açıkça gözler önündedir. Ancak bölünmüşler ve ayrı ayrı güç öbekleri oluşturmuşlardır. Sol eğilimli öğrenci gruplarının ortaya çıkması, sağ görüşlü öğrencilerin de örgütlenmesiyle; Ahmad'a göre “solculardan daha iyi örgütlenmesiyle” sonuçlanmıştır (Ahmad, 1994: 237).

“İşgaller, boykotlar, şûralar vb. eylemler kısa süre içinde olumlu bir sonuç vermiyordu. Üniversite reformu rafa kaldırılmıştı, toprak reformunu yapmaya iktidardaki sağ parti yanaşmıyordu, sağlıkta, eğitimde en küçük bir olumlu adım atılmıyordu. Bütün bunların yanı sıra faşist güçler her zamankinden daha atılgan hale gelmişti. MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) adını alan Alpaslan Türkeş'in partisi, gençleri kamplarda eğitiyor, demokrat ilerici gençlerin üzerine saldırtıyordu. Dündar Taşer, Rifat Baykal gibi eski Milli Birlikçiler, komando adı verilen, ülkücü gençleri tam bir savaşçı gibi yetiştiriyordu.” (Çavdar, 2004: 187).

AP karşıt seslere ve öğrenci hareketlerine karşı baskıcı bir tutum sergilememiştir. Çünkü önlerinde Menderes örneği vardır. Bunun yerine “gerici”, “dinci” ve “gelenekçi-liberal” grupların tepkilerini desteklemiştir (Kongar, 2001: 167). İşçiler ise ekonomik ve sendikal haklarını elde etmek ve 1961 Anayasası'nın sunduğu hakları korumak, toplumdaki yerlerinin bilincine varmak ve yönetimde söz sahibi olmak için sendikalar oluşturmak amacıyla toplumun her alanında etkili bir baskı grubu oluşturmak gayesindeirler. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kuruluşu da yine bu döneme rastlar. Burjuvazinin gelişmesi, güçlü bir işçi sınıfının ortaya çıkmasına yol açmış, cumhuriyetin kuruluşundan elli yıl sonra Batı tipi sınıflı bir toplum ortaya çıkmıştır (Kongar, 2001).

Türkiye'nin siyasi ortamı bu kutuplaşmalarla birlikte iyice geriliyordu. Dönemin başbakanı Demirel ise yaşanan ortamı, “gereğinden fazla özgürlük sunulması” olarak anlatıyordu (Ahmad, 1994: 237). Kuşkusuz bu özgürlüğü sunan da 1961 Anayasası'ydı! 1950–1960 arasında iktidar olan DP'nin demokrasi kültürü oluşturmadaki sığ yönetim biçimi partinin otoriterliğiyle sonuçlanmıştır. Antikomünizm düşüncesinin egemenliğini yaşayan parti, kısa sürede ülkenin emperyalizme

yönlenebilirliğine neden olmuştur. Bu, açıkça cumhuriyet düşüncesinin tarihsel mirasına karşı çıkmak anlamına gelmektedir. Laiklikten verilen ödünler, DP'nin karşı-devrimci/geriletici bir kaynak oluşturmasına neden olmuştur.

“1969 seçimlerinden sonra Türkiye, her yandan kuşatma altında bulunan zayıf bir hükümet tarafından yönetildi. Çoğunluk partisi iç hizipçilikle bölünmüş ve lideri itibar kaybetmişti. Bu kadar kötü performans gösteren ve sistemden umduğunu bulamayan muhalefet partileri, hükümetle uzlaşacak halde değildi – istikrarsızlığı ağırlaştırıcı bir tutum. Genel ekonomik durum hızla kötüleşmeye devam ediyordu ve oldukça kurak geçen bir önceki yıl ile birlikte 1970, kriz yılı olarak ilan edildi. Üniversiteler öğrenci ajitasyonu ve şiddet nedeniyle, fabrikalar işçi militanlığı ve grevlerle felç oldu. Geleneksel “uyuşuk köylü” bile uyanıp, yasal olarak kendisinin olmayan toprakları işgal etti. Kitle iletişim araçları, özellikle Türkiye Radyo Televizyonu, hükümetin ve iktidar partisinin yetersizliklerini sürekli belirtip durdu. Seçim zaferinden dört ay sonra, 11 Şubat 1970'te, AP içindeki muhalifler bütçeye karşı oy kullanıp hükümetin düşmesine neden olduklarında Demirel istifa etmek zorunda kaldı.” (Ahmad, 1994: 239–240).

5.1.3. 12 Mart Dönemi

1960'ın sonlarına doğru toplumda artan toplumsal, ekonomik ve siyasal bunalımın yaşanması, ülkede üniversite öğrencilerinin başını çektiği şiddet eylemlerinin doğmasına neden olmuştur. Çok partili hayata geçişten sonra, ülkede yaşananlar, cumhuriyetin kuruluşunda başat rol oynayan devletçi-seçkinci grubun tepeden inme tutumuna karşı hoşgörünün kalmadığını göstermektedir. Ülkenin içinde bulunduğu ortamı değerlendiremeyen şiddet yanlıları, devletçi-seçkincilerin tarihsel rolünü, devrim için halk desteğine ihtiyaç duymayan bir grup olarak yorumlamışlardır (Kongar, 2001). Şiddete başvuran eylemcilere göre, devletçi-seçkinciler teoride sık sık halk desteğinden bahsetmektedirler ancak uygulamada halktan kopuk bir tavır takınmaktadırlar. Kendileri de toplumun geniş bir kesimi gibi devletçi-seçkinci grubunun dışında kaldıklarından, şiddet yoluyla problemin çözüleceği kanaatinde dirler. Devletçi-seçkinci grubun dışında kalmak, zaten başlı başına gelir dağılımında adaletsizliği vurguladığından, ya da bu grubun dışında kalanlar tarafından bu şekilde yorumlandığından, sınıflar arasında baş gösteren eşitsizliğin çözümü olarak şiddete başvurmak yeterli bir neden olmuştur. Bu

iki neden, şiddete başvuranları çözümsüzlüğe iter. Şiddete başvuran sadece sol görüşlü öğrenciler değildir. Sağ görüşlü öğrencilerin de yurdun çeşitli yerlerinde oluşturulan “Komando Kampları”nda eğitilirler. Burada ilgi çekici olan, çok sayıda sol görüşlü öğrencinin tutuklanmadan idama kadar çeşitli cezalar almasına karşın, sağ görüşlü eylemlerin bireysel ve kitlesel terör niteliğine dönüşmüş olmasıdır.¹² “1971’de verilen 12 Mart “Muhtıra”sı, şiddet eylemlerinin somut sonucuydu” (Kongar, 2001: 174).

“1971 yılına girildiğinde iki temel darbe isteği ortaya çıktı. Bunlar:

i. Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk vb. kişilerin başını çektiği ilerici gençlik gruplarından da destek bulan istekler. Bunların Silahlı Kuvvetler içinde uzantıları vardı.

ii. Türkiye’de işçi ve gençlik hareketlerinin yükselmesinin yarattığı ortamı kendileri açısından tehlikeli bulan ABD ve onun Türkiye’deki uzantıları, büyük sanayici ve tüccarlar, toprak ağası diye nitelenen büyük toprak sahipleri de ülkedeki ilerici, hatta devrimci nitelikteki gelişmeleri engelleyecek sert (!) iktidarın özlemini taşıyorlardı. Böyle bir iktidar da, ancak ordunun duruma el koymasıyla mümkün olabilecekti.” (Çavdar, 2004: 191–192).

“12 Mart Rejimi” olarak da adlandırılan bu dönem, 12 Mart 1971’de gerçekleştirilen muhtıra ile başlıyordu. Silahlı Kuvvetler, toplumda oluşan anarşi ortamından ve ekonomik koşulların kötülüğünden hükümeti sorumlu tutuyordu. Meclis içinden demokratik ve güçlü bir hükümet oluşturulacağı fikrinde olan Silahlı Kuvvetler, Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve kollamak görevini bir kez daha üstleniyordu. “27 Mayıs sonrası rejimin işlemez olduğu sonucuna ulaşan komutanların kendilerini sorumlu gördükleri aracı değiştirmek istemeleri” akla yatkın geliyordu (Ahmad; 1994: 340). Demirel hükümetine karşı üniversite gençliğinin ve işçilerin başını çektiği gösteriler, halkın beklentilerinin artmasına neden oluyordu. Toplumsal sınıflar arasındaki gelir dağılımındaki eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin gitgide artması, halk

¹² Bu noktada kastedilen, Abdi İpekçi cinayetinde, hatta ilerleyen dönemlerde Uğur Mumcu, A. Taner Kışlalı cinayetleri ve “Sivas Katliamı” olarak kayıtlara geçen olaylarda, komando kamplarında yetişen sağcı grupların ve bunların dışında kalan dinci grupların izlerinin olmasıdır. Kongar, komando kamplarında yetişen gençlerle, dinci grupların ideolojik ve organik ilişkilerinin bulunmadığını belirtir. Komando kamplarının kökü Turancı eyleme yani 1940’lara kadar uzanırken, dinci eylemler 1980’lerden sonra ortaya çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Emre Kongar, (2001), *21. Yüzyılda Türkiye*, 28. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, s:174.

içinde devrimin gerçekleştirilmesi için yeter sebep olarak görülüyor; kuşkusuz halk büyük bir yanılığa düşüyordu.

“Yetkililer işçilerle işverenler arasında hakem olma sözü verdiler; fakat hakemlik, bir anlaşmazlıkta her iki tarafın da hakkını gözetmeyi ve her iki taraf açısından ilişkiler dengesizleştğinde hakemlik tarafından düzeltilecek mevcut ilişkilerin istikrarını ima eder. Grevi yasal bir suç yapmakla yetkililer, sadece işverenlerin yararına olan eşitsiz bir ilişki kurdular.” (Ahmad, 1994: 342).

Toplumun artık tepeden inmeciliğe tahammül edecek hali yoktur. 1908’den beri Türk toplumundaki her yenilik, halkın desteğinden yoksun olan devrimci-seçkinci grup tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonraları yaşanan toplumsal ve ekonomik değişimler sonunda devletçi-seçkincilerin toplumdaki rolü de değişmiştir (Kongar; 2001). Tepeden inmece anlayışa karşı çıkmış, halihazırda var olan düzenin şiddete başvurularak değiştirileceği düşünülmüştür. Gelgelelim şiddete yönelen eylemler de halktan kopuk bir seyir halindedir. Eylemin öncülerine göre tüm gerçekleştirilen eylemler halk adına yapılmaktadır. İyi eğitim görmüş bir gençlik, cumhuriyetin koruyucusu olabilecektir. Böylelikle toplumdaki birbirinden farklı grupların birbirlerine yönelik eleştirileri kapanmış; yanlışlar da, doğrular da grup içinde kalarak eleştirel görünümünden uzaklaşmıştır.

“Askerlerin duruma el koymasından 2,5 yıl sonra serbest seçimler yapılabilir ve seçim sonuçları sol eğilimli olduğunu öne süren bir partinin başarısını gösterdi. *12 Mart’tan sonraki dönüşümün bu denli hızlı olmasının altında yatan neden, gerek şiddet eylemlerinin, gerekse onlara karşı gösterilen tepkinin, yani 12 Mart “Muhtıra”nının, doğrudan doğruya Türk toplumsal-ekonomik değişiminin doğal ürünleri olmayışındır.* Her iki olay da, büyük ölçüde bireyler ve örgütler düzeyinde iç ve dış güçler tarafından yapılan yapay güdümlerle ortaya çıkmış olan sonuçlardı.” (Kongar, 2001: 175).

1973 seçimlerini CHP kazanıyordu. Yeterli çoğunluğu sağlayamadığı için, Milli Selamet Partisi ile koalisyon hükümeti kurdu. Milli Selamet Partisi, dinsel ilkelere göre belirlenecek bir toplum düzenini savunmaktaydı. Bu nedenle Atatürk karşıtı olarak görülmekteydi. CHP-MSP koalisyonuna eleştiriler gecikmedi.

“Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi, siyasal desteğini dinci çevrelerden sağlayan bir parti ile ortak hükümete girmişti. *Bir başka deyişle, egemenlik kaynağı olma niteliği, Atatürk tarafından elinden alınan din, Atatürk İhtilali tarafından biçimlendirilen toplumda yeni bir siyasal güç kaynağı olarak ortaya çıkıyor ve Atatürk’ün partisi ile ortaklık kuruyordu[...]* Bu olayın anlamı, İslam dininin, siyasal olarak örgütlenmiş olsa bile, (belki de yeterli gücü olmadığından) artık laik cumhuriyet ilkesine karşı bir tehlike biçiminde kabul edilmediğiydi.” (Kongar, 2001: 182).

CHP-MSP koalisyonu üç konuda dikkat çekicidir. Bunlardan ilki haşhaş ekimi konusunda gösterdikleri tutumdur. ABD’nin kendi toplumunda uyuşturucu kullanımının artması ve bunun sorumlusu olarak da Türkiye’de yetiştirilen haşhaş göstermesi, Türkiye’de geçimini haşhaş ekimiyle kazanan kesimlerin yoksullaşmasına neden olmuştur. Koalisyon hükümetinin dikkat çeken diğer faaliyeti ise genel af konusuna eğilmesidir. Cumhuriyetin 50. yıldönümü nedeniyle gerçekleştirilmesi öngörülen af tasarısı, 15 Mayıs 1974’te kabul edilince 5000’e yakın kişi serbest kalmıştır. Koalisyon hükümetinin belki de adından en çok söz ettiren faaliyeti Kıbrıs Harekâtı’dır.

“[...] Türkiye, ilki 20–22 Temmuz (1974) ve ikincisi 14–16 Ağustos (1974) günlerinde olmak üzere Ada’nın kuzeyinde havadan ve denizden büyük çapta iki askeri harekât gerçekleştirmiştir. Amacı aşırı sağcı Rum milislerinin Ada Türkleri’ne yönelik saldırılarını önlemek ve Türkiye’nin güney kıyılarında güvenliği sağlamakla sınırlı olan askeri operasyonlar sırasında hükümetin MSP kanadı Ada’nın tamamen ele geçirilmesi yolunda ‘fetihçi’ önerilerde bulununca koalisyon dağılma sürecine girmiştir.” (Özdemir, 2008: 272).

Aralık 1973’te CHP-MSP hükümeti görevine kendi isteğiyle son verir. 1973’ün son günlerinden 1975’e kadar Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ün atadığı Sadi Irmak başbakanlık yapar. 1975’te başbakanlık görevi yeniden Sadi Irmak’a verilse de Irmak görevi kabul etmez ve yeniden seçimlere gidilir. Ancak bu sefer koalisyon hükümeti bile kurulamaz. Belirsizlik ortamı, CHP’nin olanlardan sorumlu tutulması sonucunu beraberinde getirir. Yaşanan siyasal karmaşa ortamının, ekonomik ve toplumsal gerilimlerin tüm sorumlusu CHP olarak gösterilir. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarını engellemek üzere sağ partilerin birleşmesi de bu dönemde gerçekleşir. Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve bazı bağımsız vekiller arasında “Milliyetçi Cephe” kurulur. Cephenin kurucusu Demirel’dir

ve cephenin kuruculuğunu üstlenmesi kendisine başbakanlık koltuğunu kazandıracaktır. Ancak cephe hükümeti uzun soluklu bir görüntü sergilememektedir. Çünkü partilerin seçmen profillerine bakıldığında, aynı gruplardan ve sınıflardan gelen kişilerden oluştuğu, bu durumun da partiler arasında rekabete yol açtığı görülmektedir. Aynı zamanda cephe içinde yer alan partilerin de “milliyetçi”likten farklı şeyler anladıkları sezilmektedir.

“CGP’li Prof. Turhan Feyzioğlu’nun Atatürk milliyetçiliği dediği şey ile, MSP’li Prof. Necmettin Erbakan’ın Milli Görüş’ü birbirinden çok uzaktır. İkincisinde İslam ve dolayısıyla ümmet düşüncesi ön plana geçer. Aynı şekilde AP lideri Süleyman Demirel ile MHP’li Alpaslan Türkeş’in milliyetçilik anlayışları uyuşmaz. Demirel, milliyetçiliği kalkınma coşkusu ve onun yarattığı milli heyecan olarak almıştır. Barajlar, yollar yapıldıkça, fabrika bacaları yükseldikçe milli heyecan gelişecektir[...] Üstelik Adalet Partisi’nin milliyetçiliğinde yabancı düşmanlığı, gayri Müslim ticaret ve sanayi kesimine karşı burukluk, toplum adına devleti öne çıkarma eğilimi yoktur. Ama bütün bunlar, Türkeş’in ve Milliyetçi Hareket Partisi’nin milliyetçiliğinde fazlasıyla vardır. Coşku ülke sınırlarını aşar, uzaklardaki “Turan” hayaline ulaşır.” (Özdemir, 2008: 274–275).

Milliyetçi Cephe hükümeti süresince MHP’nin ve MSP’nin radikal kadroları kamu hizmetlerinde görev almaya başlamışlardır. Özellikle o dönemde “komando” adını kullanan ülkücü gençlik, üniversitelerin yanı sıra, MSP’nin gençlik örgütü olan “akıncılar”la sürekli çatışma halindedir (Çavdar, 2004). Milliyetçi Cephe hükümeti solun ilk kez bu kadar ciddi iktidara gelme tehdidine karşı, sağın verdiği yanıtıdır (Kongar, 2001: 184).

1977 seçimlerine gelindiğinde ise, CHP 213 milletvekili çıkarmasına karşın meclis içinde hükümet oluşturmak için yeterli çoğunluğu yine elde edememiştir. Azınlık hükümeti kurmasına ve cumhurbaşkanının onayını almasına rağmen, parlamentodan güvenoyu alamaz ve hükümeti kurma görevi Adalet Partisi’ne verilir. “İkinci Milliyetçi Cephe” hükümeti kurulur ancak bu hükümet, ilk kurulmuş olan Milliyetçi Cephe hükümetinin tüm sakıncalarını “hem de daha belirginleşmiş ve şiddetlenmiş olarak” bünyesinde taşır (Kongar, 2001: 185). Bu dönemde MHP’nin kadrolaşmaları arttığı gibi, yüz elli beş kişi öldürülür (Çavdar, 2004). İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti 1977 yılının Aralık ayında düşürülür. CHP; CGP, DP ve bağımsızlardan oluşan bir koalisyon

hükümeti kurulur. CHP'nin iktidara geçmesiyle birlikte ülkücü ve tutucu grupların Alevilere ve CHP'lilere yönelik saldırıları başlar (Çavdar, 2004). Malatya'da başlayan saldırılar, Tokat, Muş, Elazığ, Erzurum ve Iğdır'da devam eder; Sivas'ta ramazan ayında oruç tutmadıkları gerekçesiyle Alevilere ve CHP'lilere yönelik saldırılar düzenlenir. Kahramanmaraş'ta yine Alevileri ve CHP'yi hedef alan saldırılar, Ecevit hükümetinin on üç ilde sıkıyönetim ilanıyla sonuçlanır. "Artık günlük öldürme ve saldırı sayısı ona yaklaşmıştı. Hemen her gün kahveler taranıyor, çeşitli saldırılar meydana geliyordu. İnsanlar hava karardıktan sonra sokağa çıkamıyor, evlerinde bile güvenle yaşayamıyorlardı. Katliamlar peş peşe geliyordu." (Çavdar, 2004: 250).

Kısa süre sonra CGP hükümetten ayrılır ve 14 Ekim'de ara seçimlere gidilir. Seçim sonuçları halkın CHP hükümetini desteklemediğini gösterir. Ecevit'in istifası sonrasında, başbakanlık koltuğunu yine Süleyman Demirel alır. "Demirel, kabinesini kurduktan kısa bir süre sonra, Türk siyasal ve ekonomi tarihine "24 Ocak Kararları" diye geçen, bir dizi radikal önlemleri cesur bir biçimde uygulamaya koyuyordu. Bu kararlar 1980'li ve 1990'lı yıllara egemen olacak bir politikacıyı da kamuoyuna tanıttı: Turgut Özal." (Kongar, 2001: 187).

Ülkenin içinde bulunduğu bunalım ortamını yeni bir ekonomik modelle çözeceğini ilan eden Demirel, kısa süre sonra yanıldığını anlayacaktı. Cinayetlerin, şiddet eylemlerinin ve kitlesel çatışmaların yoğunlaşması, sorunun ekonomik olmaktan ziyade siyasal iktidarla alakalı olduğunu gösteriyordu. Yine ordu müdahalesi kaçınılmazlaşıyordu.

5.1.4. 12 Eylül 1980

1980 yılına girildiğinde ülkede ekonomik bunalım iyice kendini göstermekteydi. Enerji üretiminin yetersizliği, mal kıtlığı, paranın değerinin düşmesi, petrol ithal edilememesi gibi olaylar, bunalımı somutlaştırıyordu. Aynı zamanda görev süresi sona eren cumhurbaşkanının yerine yeni bir cumhurbaşkanı seçilemiyordu. Her parti kendi bünyesinden aday çıkarıyordu. Ekonominin yanı sıra siyasette de yaşanan bunalım 12 Eylül günü (yirmi yılda üçüncü askeri darbeye) son buluyordu. Darbe ABD'den izinli olarak gerçekleştirilmiş; CIA şeflerinden biri olan Paul Henze darbe haberini Beyaz Saray'a "Bizim çocuklar başardı" şeklinde duyurmuştu (Çavdar, 2004:

263). Meclis kapatılmış, siyasi parti liderleri, milletvekilleri, sivil toplum örgütü ve meslek örgütü başkanları, sendikacılar gözaltına alınmıştır. Gençlik örgütlerinin liderleri, üyeleri hatta sempatanları cezaevine konulmuştur. Ülkede tam bir gözaltına alma furyası başlamıştır.

“Bu faşist baskı düzeni içerisinde tek egemen güç, beş kişilik cunta olmuştur. Bu cunta, bir önceki Deniz Kuvvetleri kumandanı Bülent Ulusu’yu Başbakan olarak atamış, 24 Ocak’ın mimarı Turgut Özal da ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olmuştur. Böylece 12 Eylül darbesinin 24 Ocak kararlarının doğal bir türevi olduğu da meydana çıkmıştır.” (Çavdar, 2004: 264).

İşkence ve baskı dönemin temel özelliği olduğu gibi, diğer yanda yüksek faizle iş gören bankerler furyası ortaya çıkar. İnsanlar emekli ikramiyesine varıncaya kadar bütün paralarını yüksek faiz almak amacıyla bankerlere yatırmaktadır. Gelgelelim furya kısa sürer ve birçok banker ya batır ya da kayıplara karışır (Tanilli, 2007a). Dönemin bir başka özelliği de yeni anayasa hazırlıklarının başlamasıdır. 12 Eylül’ü gerçekleştirenlerin hedefleri, kendi görüş ve anlayışlarında bir toplum yapısı oluşturmaktır. Öyle ki, 12 Eylül’ün gerçekleşme nedeninin 1961 Anayasası’nın uygulamaları olduğunu belirtmişlerdir. Yeni oluşturulacak anayasa, 1961’in mekanizmalarını düzenleyecektir (Kongar, 2001). Böylelikle devlet, toplumsal, siyasal ve ekonomik bakımdan, kişilerin ve örgütlerin karşısında güçlü duruma getirilecektir.

12 Eylül döneminden sonra kurulan ilk siyasi parti, 12 Eylül’ü gerçekleştiren cuntanın denetiminde olan Milliyetçi Demokrasi Partisi olur. Cuntanın izin verdiği bir diğer parti de ortanın solunda yer aldığı belirtilen Halkçı Parti’dir. Dönemin son kurulan partisi ise, Turgut Özal’ın başkanlığını üstlendiği Anavatan Partisi’dir. Partinin siyasal programı tutucu ilkeleri benimserken, ekonomide liberal ilkeleri benimser. 1983 seçimlerine bu üç partiyle girilir. Belirtmek gerekir ki 1983 seçimlerine giren üç parti de 12 Eylül’ü gerçekleştirenlerin denetiminde yer alan partilerdir. Seçimin galibi %45 oy oranı ve 211 milletvekiliyle Anavatan Partisi olur. Askeri cuntanın doğrudan desteklediği MDP, seçimlerde en az oyu (%22) alan parti olmuştur. Anavatan Partisi, 1987’deki seçimlere kadar, rakiplerinin yasaklı olduğu bir ortamda “dikensiz gül bahçesinde” iktidar oluyordu (Kongar, 2001: 219).

1987 tarihinde 15 yıl süreyle yasaklı olan siyasi parti liderleri yapılan halkoylamasıyla yeniden siyasete dönerler. Böylece 12 Eylül askeri rejiminin getirdiği

bir kısım yasaklamalar “anlamsız ve demagojik bir halkoylamasına götürülmüş”, yasakların kalkmasının kabulü de Türkiye’de demokrasinin büyük bir utançtan kıl payı dönmesini sağlamıştır (Tanör, 2008: 73). Halkoylamasından sonra bütün eski liderler, partilerindeki yerlerini, genel başkanlıkları geri almışlardır.

Türkiye’nin yaşadığı darbeler dönemini özetleyecek olursak;

“Tek parti diktası yıllarında, baskının ve kılığın sıkıntısını fazlasıyla çeken zümrelerden birisi aydınlar zümresiydi. Bu baskı iki yönlü hissettirdi kendisini: Bir yandan, ana özgürlükler dediğimiz özgürlüklerin yokluğu ile, bir yandan herhangi bir özgürlükçü davranışa karşı, sıkı ve amansız takip ve ceza ile.” (İlhan, 2005: 181).

Ülkede özgürlük isteğinin yoğunluğu, DP’nin açılmasıyla birlikte en büyük desteği aydınlardan, işçilerden ve köylülerden görmüştür. DP’nin kısa sürede gelişmesinde aldığı bu desteğin etkisini görmemezlikten gelemeyiz. DP ile gelen, sadece gösterilen desteğin niteliği değildir. Ülke ilk kez bankacılıkla, krediyle, mevzuatla; özetle sanayici ve tüccarla tanışmıştır. 1950’de, 1923 Devrimi’nin nihai hedefi olarak gösterilen “demokratik” topluma geçiliyordu (Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi, kadınlara seçme ve seçilme hakkının sağlanması, eğitimde yapılan düzenlemeler, demokratik toplum fikrinin nihai hedef olduğuna yönelik somut örneklerdir). Fakat 1960 yılı, demokratik toplum görüşünün güdük kaldığını, toplumun aslında bir otoriterliğe götürüldüğünü kanıtladı. 1924 Anayasası’nın “milli irade” söylemi içinde girilen bu dönemde, sosyal adaletten, muhalefetin haklarından ve siyasal iktidarın keyfiliğini engellemekten söz etmek olanaksızlaştı. Böylelikle DP, 27 Mayıs’ı kendi elleriyle hazırladı. “Bir demokraside, askerî müdahaleden yana olunamaz kuşkusuz: Çünkü demokraside oyunun kuralları arasında, temelde halkın oyun vardır; toplumu yönetecek olanlar halkın oyundan gelirler, kışlalardan değil; siyasal iktidarın kapısı silahların gücüyle değil, oyların gücüyle açılır.” (Tanilli, 2007a: 66).

Muhalefetin baskı altına alındığı, gençliğin ve halkın yoğun galeyana hali; bunun üstüne DP’nin “Tahkikat Komisyonu” oluşturarak kendi faaliyetlerini bile basına kapatması, “Milli Birlik Komitesi”nin yönetime el koymasıyla sonuçlanmıştır. Her ne kadar sıradan askeri bir darbe gibi görünse de, 27 Mayıs aslında on yıllık bir muhalefeti içinde barındıran bir harekettir. Gençlerin ve halkın hareketleriyle birleşmiş, aşağıdan yukarıya doğru düzenlenmiş, 1961 Anayasası ile de ileriye dönük bir girişim olduğunu

kanıtlayabilmiştir. Anayasa, kimi ordu mensuplarının, üniversite gençlerinin ve basın katılımıyla “demokrasiyi devrimci temellere oturtma girişimidir.” (Tanilli, 2007a: 67).

1970'lere gelindiğinde işçi sınıfı gözle görülür bir ekonomik mücadeleye girişir. Kısa sürede mücadeleye bürokratlar ve kamu hizmetlileri de katılır. Mücadelenin hedefi ekonomik tekelleşmeye son vermektir. Ancak gelişen sosyalist hareketlere egemen sınıfın yanıtı kanlı sonuçlar doğurur. Şiddet eylemleri bu dönemde yoğunlaşır. Ve kapıda yine askeri müdahale görünür. 12 Mart böyle bir ortamda doğmuş, 1973 seçimlerine kadar yönetimi elinde tutmuştur. 1973 seçimleri, halkın tekelci kapitalist anlayışa karşı olduğunun net bir göstergesidir. İşçi sınıfı güçlenmiş, siyasal bilinç kazanmaya başlamıştır. Ne var ki dönemin belki de tek eksiği işçi sınıfının çıkarlarını savunacak siyasal bir oluşumunun olmayışıdır. Nitekim seçimleri kazanmasına rağmen CHP'nin hükümet kuramayışı ve yerini (iki kez) “Milliyetçi Cephe”nin alması, işçilerin emeklerini boşa çıkarttığı gibi, halk arasında da, bireysel kıyımdan kitlesel kıyımlara varan cinayetlere, yaşam pahalılığına ve “24 Ocak Kararları”na yol açmıştır.

“1960'larda 'sosyal adaleti' önemseyen; yurttaşları Refah Devleti'ne özgü 'makul' haklarla donatarak planlı kalkınmayı; sosyalist ve kapitalist çizgiye alternatif bir 'üçüncü yol' geleneğine yakın bir 'karma ekonomi' modelini savunan ve dinamik reformculuğa ilham vermesi açısından 'Kemalizm' kavramını öne çıkaran çizgi, zamanla Kemalizmin sağ yorumunun 'Atatürkçülük' anlayışına hegemonize etmeye çalıştığı Soğuk Savaş muhafazakarlığının gölgesinde kaldı.” (Taşkın, 2006: 571).

12 Mart dönemi, Kemalist kadroların devlet kurumlarından ve yönetiminden tasfiyesinin arttığı bir dönemdir. Kemalizmin içte ve dışta bağımsızlık düşüncesine karşın, sağ değerlerin artış göstermesinin de etkisiyle, anti-komünist söylemlerin yoğunlaştığı; serbest piyasa uygulamalarıyla dışa açılma ve tüketim toplumu yaratma eğiliminin ve tüketimin cazibesinin arttırıldığı bir dönemdir. Sol düşüncenin başat aktörleri kırılmış, hareketi gerçekleştirenlerin bile önceden hesaplayamadığı aktörler ortaya çıkmıştır. İslami alanda faaliyet gösteren hareketlerin, Kürt haklarının savunulmasına yönelik hareketlerin ve liberalizmin öncüsü konumunda yer alan, popüler kültür kaynağından beslenen hareketlerin aktörleridir söz konusu olan.

ALTINCI BÖLÜM

MEVCUT DURUMUN ANALİZİ: ULAŞILAN DEMOKRASİ DÜZEYİ

6.1. LIBERALİZM-DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Liberalizm ile demokrasi terimleri ilk kez kullanılmaya başladıkları sıralarda, siyasal mesele muhafazakarlarla liberaller arasında patlak vermiştir. Muhafazakarlar, Fransız Devrimi'nin bütün kazanımlarına karşı çıkanlardır. Liberaller ise, devrimin getirilerini olumlu görenlerdir. 1815 ile 1848 yılları arasında, muhafazakarlarla liberaller dışında kendilerine cumhuriyetçiler diyen insanlar ortaya çıkmıştır (Wallerstein, 2003). “Ancak bu insanlar, liberallerin küçük bir sol eklentisinden öte bir şeyi temsil etmiyorlar, bazen liberalizmin canlı unsurları rolünü oynuyor, çoğu zamansa liberallerin ana gövdesini oluşturan insanlar tarafından mahcubiyet kaynağı olarak görülüyorlardı.” (Wallerstein, 2003: 102). 19. ve 20. yüzyılların siyasi çerçevesinde üçlü siyasi çerçeve ortaya çıkıyordu: Kendilerini siyaset sahnesinin sağında gören muhafazakarlar, sahnenin solunu yer edinen ve muhafazakar sağa karşıt olan solcu sosyalistler ve her iki siyasal kesimin ortasında yani merkezde yer aldıklarını savunan liberaller.

Liberalizm, bireye öncelik verir. Birey, toplumsal eylemde ilk sırada yer alan özne konumundadır. Dünyada ortak iyiye ulaşmak adına ortak bağlar oluşturmuş olan çok sayıda birey, bir anlaşma yoluna girmişlerdir ve tüm gayeleri ortak iyiye ulaşmaktır. Ancak bu anlaşmanın, liberal görüşe göre, sınırı vardır. Sınırı çizen bireylerin sahip oldukları ehliyetlerdir. Ehliyet sahibi kişiler, kendileri kadar ehil olmayan kişilerin yönetiminde olan kurumların keyfi denetimine karşı çıkacaklardır (Wallerstein, 2003). Buradaki temel mesele, ehliyet sahibi insanlarla “halk” arasında çizilen sınırdır. Liberal anlayışın benimsediği sınırlar dışında kalan halkın sınırının belirlenmesi kuşkusuz liberallerin belirlediği sınırdan daha zor olacaktır.

“Eğer “halk”ı gerçekten herkes olarak tanımlamaya hazır olmuş olsaydık, sorun olmazdı tabii ki. Ama siyasi bir kavram olarak “halk” öncelikle, bir devlet içindeki halklara atıfta bulunmak için kullanılır ve böylelikle tartışmaya açık hale gelir. Şurası açıktır ki neredeyse hiç kimse, “halk”ın herkes olduğunu, yani gerçekten herkesin bütün siyasi haklara sahip olduğunu söylemeye hazır durumda değildir, hala da değildir.” (Wallerstein, 2003: 105).

Sınırlarını korumaya yönelik liberallere karşı demokratların talepleri, liberal sınırları zorlamak olmuştur. Aralarındaki temel ayırım, liberallerin geçmişe, demokratların geleceğe yönelik vurgularındadır. Liberaller geçmişte yapılan işlerin

niteliğiyle övünürken, demokratlar gelecekte yapılacak çok iş olduğu söylemini güçlendirmişlerdir. Bütün insanların eğitimle elde edilen bir rasyonaliteye sahip olduklarına inanan liberaller, rasyonel olanlara haklar tanınması gerektiğine inanmaktadırlar. İrrasyonel olanlar dışlanır ancak dışlananlar, gelecekte, liberallerin istediklerini gerçekleştirdikleri takdirde liberal sisteme dahil olacaklardır. Ön koşul, şu anda sisteme dahil olanların seviyesine ulaşabilmektir. Yani liberallerin istedikleri rasyonaliteye sahip olup sisteme dahil olabilme yolu, koşullar yerine getirildiğinde herkese açıktır. Liberaller bilmeyenlerden korkmaktadır. “Liberal, çoğunluğa karşı, sürekli olarak azınlığı savunmaktadır. Ama liberalin savunduğu grup azınlığı değil, simgesel azınlıktır; kalabalığa karşı kahraman rasyonel bireydir, yani kendisidir.” (Wallerstein, 2003: 107).

Liberallerin kendilerine yaptıkları övgüye karşıt olarak halk adına, dışlanmışlar adına konuşan ise demokratlar olmuştur. Halkın duygularını açığa çıkarmaya çalışan ve bu duyguları siyasal baskı olarak kullananlar da demokratlardır (Wallerstein, 2003). Demokratların birincil amacı, liberallerin rasyonel görmediği kişileri, dışlanmışları topluma dahil etmektir. Bu bağlamda demokrasi, ehliyet sahibi olmaktan kuşkulananı bünyesinde barındırır. Demokratlar, eşit koşullar altında yaşamayan/yaşayamayan insanların eşit yeteneklere sahip olamayacaklarını kabul etmiş ve sırf bu nedenle eşitliğe dayanmayan bir sistemde özgürlüğün olamayacağını vurgulamışlardır.

6.2. MUHAFAZAKARLIK

18. ve 19. yüzyıl, Avrupa’da feodalizmin yıkılıp yerini burjuvaziye bıraktığı dönemdir. Bu dönemde 1789 Fransız Devrimi, feodalitenin kökünden sökülüp atılmasına yönelik yaşanan en belirgin gelişmedir. Yine bu dönemde eski feodal düzenin tüm kurumlarına son verildiği gibi, kutsal olan dine karşı da eleştirel bir tutum izlenmiştir. Dinin eleştiriye tutulduğu dönemde, eski düzenin, dinin belirleyiciliğinin devamını arzulayan muhafazakar düşünce ortaya çıkmıştır. Belirli toplumsal zümre ve sınıfların bazı toplumsal kurumları muhafaza etme çabalarıyla ortaya çıkan muhafazakarlık, bu yönüyle “hıyerarşik toplumu” koruma girişimindedir (Kaya, 2008: 68).

Muhafazakarlık için asıl önemli olan, bireyin yol göstericiliğinden çok, toplumsal gelenekleridir. Modern dünyada muhafazakarlık, gelenek, düzen ve otorite gibi değerlere vurgu yapan, böylelikle toplumu bir bütün olarak gören bir düşünce sistemidir (Özipek, 2004). Bir kere bireyin geleneklere ve otoriteye bağlı olmasını arzulayan bir düşüncenin, bireylerin rasyonelliklerine güvenmediği ortadadır. Muhafazakarlara göre birey, hiçbir zaman mükemmel değildir ve olamayacaktır. İnsanın mükemmelliğini ancak dinden, gelenekten ve tarihten gelen kurumlar verebilir. Bu nedenle muhafazakar düşünce içinde insan, dünyayı anlayabilecek ve onu akıl ve mantık çerçevesinde değiştirebilecek özelliklere sahip bir özne değildir. Oysa liberal düşüncede, rasyonel bireye değer verildiğini daha önce belirtmiştik. Bu noktada muhafazakarlıkla liberalizmin birbirine karşıt düşünceler olduğunu söyleyebileceğimiz gibi, muhafazakarlık ile demokrasinin de karşıtlıklar içerdiğini söyleyebiliriz.

“Yani, demokratikleşme ile muhafazakârlaşma aynı anda mümkün değildir ve muhafazakârlaşan bir toplumda toplulukçu kimlikler bireyi öldürür. Bireyin sonu ise demokratik toplum kurmayı ya da işletmeyi engeller. Cumhuriyetçiliğin bireylerin ortak yaşama özgürce katılımları anlayışı muhafazakârlığın anti-tezidir, çünkü toplulukları değil bireyleri muhatap olarak kabul eder. Hâlbuki muhafazakârlık için bireyin değil topluluğun önceliği vardır. Topluluğun önceliğinde ise, demokrasi mümkün değildir.” (Kaya, 2008: 68).

6.3. DÜŞÜK YOĞUNLUKLU DEMOKRASI

Düşük yoğunluklu demokrasi rejimlerinde dikkat çeken, bu rejimlerin toplumsal ve ekonomik iyileştirmeyi gerçekleştirememiş olmalarıdır. Otoriter/askeri rejimler sonrası oluşan sivil yönetimlerin klasik burjuva demokrasisinden farklı, özgül rejimleri olduğunu öne süren bir yaklaşımdır. Oluşturulan yeni düzende ekonomik istikrar sağlanamaz; çünkü düşük yoğunluklu demokrasilerde karşılaşılan herhangi bir istikrarsızlık durumunda otoriter ve baskıcı bir yönetim modeli el altında durmaktadır (Gills, 1994).

“ABD, geniş halk güçlerinin daha radikal değişim taleplerini kırmak için onları seçimlere katabilen ve bununla birlikte askeri seleflerinin anti-reformist geleneklerinin sürekliliğini garanti edebilen istikrarlı, yaşayabilir "demokratik" rejimler istiyordu. Bu demokratikleşme süreci kontrolden çıkar ve "sol" gereğinden

fazla toplumsal güç elde ederse, "demokratik yönetilmezlik"e alternatif olarak ordu her zaman hazır bekleyecekti. Böylece, Düşük Yoğunluklu Demokrasi, Üçüncü Dünya'nın önceki "istikrarsız" temsili demokratik sistemleri ile çoğunlukla ABD desteğiyle kurulan ve sürdürülen, 1960 ve 1970'lerin ölmekte olan askeri diktatörlükleri arasında bir "ara konak" olarak tasarlandı." (Gills, 1994: 15).

Düşük yoğunluklu demokrasi iki yönlü kırılmalığa sahip bir siyasal ve toplumsal sistemdir. Bir yanda; toplumsal istikrarsızlığın artmasına sebep olacak düzenlemelerle, halk hareketleri ve düzeni tehdit eden radikal talepler yaratırken, diğer yanda; ordunun, toplum denetiminin azalmasından ve yerleşik kazanımların tehlikeye düşmesinden kuşkulananarak, sistemi gözetim altında tutmayı istediği tepkiler yaratır. Sivil siyasetçiler, ordudan gelecek tepkileri dikkatle takip ederler. Bu noktada demokratik düzen sürekli bir istikrarsızlık tehdidi altındadır. İstikrarsızlığın sona erdirilmesi sonucunda ortaya çıkan yeni siyasal rejim, kendisini sürekli ılımlı ya da merkeze yakın olarak sunma eğilimindedir. Ancak eğilimleri açıkça sağda ve orduyla koalisyonundan yanadır (Gills, 1994). Bunun en büyük nedeni, istikrarsızlıktan yeni çıkmış bir ortamı daha fazla germemek ve istikrarsızlığa bir son vermektir. Oluşan yeni hükümet, iş dünyasının elitleriyle ve orduyla bir blok oluşturma gayesindedir (Gills, 1994). Bu durumda muhalefeti oluşturan, çoğunlukla orta sınıfın, işçi sınıfının, kentli yoksulların ve köylülerin geniş bir koalisyonudur. Biçimsel bir demokrasiye geçildiğinde, yani istikrarsızlık ortamı dağılıp düzen sağlandığında, orta sınıf bu muhalefet bloğundan çekilir. Çünkü orta sınıf, biçimsel demokrasiyle yetinir ve siyasal desteğini merkezci ve muhafazakar parti ve politikacılara yöneltir. Ancak emekçiler ve diğer halk kesimi üzerindeki baskılar, demokrasi adı altında devam eder. Bu baskılar, halkın seçtiği parlamenterlerin kullandığı, güçlendirilmiş bir devlet başkanlığı biçimini alır. Gerçek iktidar ve yönetim yetkisi, devlet başkanında ve ordu ve polis teşkilatının takviyesini destek edinen idari yapıda kalmaya devam eder.

Muhafazakarlar her zaman seçimlerde sol partilerden daha avantajlıdır; çünkü iş dünyası, devlet ve ekonomik elite yakın ilişkileri, onları mali açıdan rakiplerinden daha güçlü hale getirir (Gills, 1994). Aytaç, Ülker, Yimpaş ve bir dönem Kombassan gibi şirketlerin mali açıdan kısa sürede güçlenmeleri bu durumun en büyük somut örneğini oluşturmaktadır. Öyle ki bu şirketlerin güçlenmesinin, 1990'lı yılların ortalarında muhafazakarların iktidar deneyimi yaşamalarındaki etkisi yadsınamaz.

Muhafazakarların bu hegemonik konumu, siyasal katılım etkinliklerinin azalmasına yol açar. Çünkü insanlar, topluma muhafazakarların hakim olduğu koşullarda, seçimin bir şeyi değiştirmedeği düşüncesine kapılmaya başlar ve seçim sandığından uzaklaşırlar. Seçimler zamanla, halk katılımının az olduğu bir süreç olur. Buna rağmen, özellikle uzun süren otoriter rejimler sonrası yapılan her yeni seçim, kendi başına yeni rejimin büyük başarısı (darbeye tercih) olarak değerlendirilir.

Düşük yoğunluklu demokrasi rejimlerinde asıl mesele, bir ülkenin toplumsal ve ekonomik iyileştirmesini gerçekleştirmektir. Bunu yaparken de öncelikli olarak o ülkede istikrar ortamının sağlanması gerekir. Gills'in açıklamalarından anladığımıza göre, istikrarı sağlayacak olan ortamı oluşturacak hükümet, iş dünyasının elitleriyle yakın olmaya ve orduyla bir blok oluşturmaya çalışan, merkezi bir hükümettir. Yani, ülkede istikrar sağlanana kadar ülkeye hükümet edecek olan siyasal rejim, merkezde (daha doğru ifadeyle merkez sağda) yer alacaktır. Bu açıklama, sol partilerin istikrar sağlayacak yeterlikte olmadıkları düşüncesini ortaya çıkarabileceği gibi, yine sol partilerin hükümet kuramayacaklarını peşinen kabul etmektedir. Seçim sürecinde muhafazakar partilerle sol partilerin arasındaki eşitsiz ortamın varlığını kabul etmek de, yine oluşturulacak bir demokrasinin niteliğini sorgulamaya açmaktadır. Daha seçim aşamasında siyasal partiler arasında ortaya çıkan eşitsizlik ortamının, seçimler sonunda oluşan rejimde devam etmeyeceğini kim düşünmemizi isteyebilir?

Sırf ülkedeki istikrarı sağlamak adına oluşturulan bu “ara konağın”, “demokrasi” adını alması pek uygun görünmemektedir. Türkiye’de 12 Eylül’den sonraki süreci ifade etmek için kullanıldığını düşündüğüm bu kavram, “ara konak” kavramı, bugün itibariyle bitmiş midir; bitmediyse ne zaman sona erecek ve sürecin sonuna kim karar verecektir? Sürecin sonunu istikrar ortamının sağlanması olgusu olarak kabul edersek, ekonomik kalkınmasını gelişmiş ülkelerden birisinin düzelineceği bir üçüncü dünya ülkesinin ya da geliştirmekte olan ülkenin özgürlüğü de tartışmaya açılacaktır. Kabul etmek gerekir ki, Türkiye’de 12 Eylül müdahalesi sonrası yaşanan süreçte Gills’in anlattıklarına paralel gelişmeler yaşanmıştır. İşçi-öğrenci hareketlerinin başları ezilmiş, seçimlerin çekiciliğine dikkat çekilmiş, siyasal partiler ve liderleri sahnenin önüne konmuştur. Sahnenin arkasında ise, askeri gücü tutmaktadır düşük yoğunluklu demokrasi modeli. Kısacası, zaten eşitsizliğe, haksızlığa karşı olan grupların susturulmasının nedeni eşitsizliğe son vermek olarak gösterilmiştir. Susturulanın da

hedefi aynıdır, susturanın da ama sonuçta kazanan susturandır; çünkü ilk hamlede düzene itiraz eden, müdahale sonunda sistemin parçası yapılmaktadır. Bir anlamda kontrollü bir şekilde yumuşatılmaktadır. Oysa bizim anladığımız demokrasi modelinde temel olan, mutlak güçlerin sınırlandırılmasıdır. Bireyler bu sayede birer özne olabilir, kendi tarihlerinin baş aktörleri olabilirler. “Burjuvazi, düşük yoğunluklu demokrasi alanında kimi adımlar atsa bile, sınıfsal muhalefetin temsilcileri karşısında kendi geleneksel temsilcilerinin sahip olduğu eşitsiz olanakların kuşkusuz farkındadır.” Ayrıca, “sınıf muhalefetinin burjuva partilerini etkisizleştirilmesi durumunda, devletin baskı aygıtlarının her halükarda düzeni yeniden sağlayacağına güvenmektedir” (Öngen, 1997: 47–48).

Devletin baskı araçlarını kullanmasının sonucunun her zaman burjuvazi lehine işlemeyeceğini kanıtlamak açısından Şaylan’dan aşağıdaki alıntıyı yapmak isabetli olacaktır:

“Siyasal sistemde ortaya çıkan demokratikleşmeye karşın devletin baskısı ve kovalaması hala sürdüğünden, İslama dönüş çağrısı bir taraftan din ve vicdan özgürlüğü gereği olarak İslamı anlatma, diğer taraftan da laiklik ile toplumun nasıl bir moral çöküntü içine girdiğini vurgulamak biçiminde yürütülmüş, İslamcı akımlar bu hususları öne çıkarmışlardır.” (Şaylan, 1992: 97).

Türkiye’deki İslamcı hareket, neo-liberal kapitalizmin de etkisi altında kalarak, kültürel kimliklerin önemini ön plana çıkarmış ve böylelikle ulus-devlet olgusunun ortak çıkarlara dayalı gelişme düşüncesini, toplumdaki çatışmacı güçlerin engellenmesi politikasıyla durdurmaya çalışmıştır. Hedefi İslamcı bir kimlik tanıtmaktan çok, hegemonya kurmaktır. “Hegemonya kurmak, salt kültürel bağlamda kalarak işlemeyeceği için de ekonomik ve politik güç ilişkilerinden bağımsız bir İslamcı hareket düşünmek olanaksızdır.” (Kaya, 2009a: 141).

6.4. DEMOKRASİDE YER EDİNEBİLME ÇABASI

Modern sivil hareketler içinde yer alan İslamcı hareketler, modern dönemin ortaya çıkardığı bir olgudur. Günümüzde İslamcılar siyasetle yakından ilgilidir. Hatta önemli bir kısmı, devlet kademelerinde önemli mevkiler yer edinmiş durumdadır. Muhafazakarların demokrasiyi kendilerine kalkan edinip siyasetle ilgilenmeleri modern

dönemin imkanlarından yararlanmaları şeklinde okunabilir. Kimlik temelli politikaların yoğunluk kazandığı bu dönemde, farklı kültürlerin farklılıklarını yaşayabilmeleri, demokrasinin bir gereği gibi sunulmuştur (Göle, 2008). Oysa ele aldığımız muhafazakar politikaların amacı, tanınma talebinden çok, kendi anlayışlarını topluma empoze etmeye çalışmak şeklinde anlaşılmalıdır. Türkiye’deki İslamcı hareketler, Türkiye’nin kazanımlarıyla, modern değerleriyle bir çatışma halindedir. Batı karşıtı bir tutum izleyen İslamcı hareketler, sözü edilen değerlerin de Batı’dan alıntılandığını söyler ve bu değerlerin reddine yönelirler. İslamcılar, daha önce de değindiğimiz gibi, din-devlet birliğinden hareket etmekte ve bu tür bir devlet sistemini yeniden kurmayı arzu etmektedirler. Din eksenli devlet oluşturma özlemi de tarikatların ve cemaat örgütlenmelerinin temelinde yer almaktadır. Cemaat ve tarikatlar 1950 yılının getirdiği demokrasi ortamından da faydalanarak hızla örgütlenmiş ve ekonomik bir güç birikimine başlamışlardır. 1980’lerden sonra iyice güçlenen cemaat ve tarikatlar, siyasetle de ilgilenerek özellikle devlet kademelerinde, önemli mevkiler elde etmişlerdir. Cemaat ve tarikatların, demokrasi ve özgürlük ortamının kazanımlarını da arkasına alarak, siyasete girmesi, dine dayalı bir siyasal söylemi beraberinde getirmiştir. “Dinselleşme-İslamlaşma olarak nitelenen bu dönemde tarikatlar, Abdülhamit dönemine nazire yaparcasına gelişen ve kabul gören bir ortam buldular. Siyasal meşruluk kazanan her türlü dini örgütlenme ve yayın 1980’ler ve 1990’lar Türkiye’sinin temel kültürel ve siyasal söylemine egemen oldu.” (Tosun, 2001: 318).

Modern dünyada yaşanan değişimlerin sonucu olarak artan kültürler arası etkileşim, çok-kültürlülük olgusunun yaygınlaşmasına ve kimlik temelli politikaların yoğunlaşmasına neden olurken, farklı olan kültürlerin farklılıklarını yaşayabilmeleri, demokrasinin gereklerinden birisi olarak görülmüştür (Touraine, 2002). Farklılıklar dışlanmış, birleştirici öğelere vurgu artmıştır. Özellikle 1980’lerden sonra Türkiye’de çok-kültürlülük fikri yayılmaya başlamış ve İslami gruplar da bu akımdan faydalanmışlardır (Göle, 2008). Ancak hemen belirtmeliyiz ki, İslami grupların bu dönemde kendilerini tanıtmak gayelerinin olduğunu söylemek yanlış olacaktır. O dönemdeki gayeleri olsa olsa ideolojilerini topluma empoze ettirmekten öteye gitmeyecek bir hareketlenmedir. Kısacası, Türkiye’deki İslamcı hareketlerin modernliğin ürünü olduğunu ve siyasete yönelen bir hareketle toplumda hegemonya kurma hedefinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sözü ettiğimiz hegemonya,

şeriata dayalı bir devlet oluşturmak adına devleti ele geçirmekten çok, devletin laik ve Kemalist formunu zedelemek amacıyla açığa çıkmaktadır. “İslamcıların iktidar deneyimi devlet kaynaklarını kültürel bir grup olarak kendilerinin kullanmasını amaçladıklarını göstermektedir.” (Bayramoğlu, 2001: 105).

Günümüzde Türkiye içerisinde birbirinden çok farklı cemaatlerin yer alması (Nurcular, Nakşibendîler, Süleymancılar, Fettullahçılar bunların en bilinenleridir), İslamiyet’in birbirinden farklı yorumları olduğu ve bu farklı yorumların da, İslamiyet’in demokratik yönüne işaret ettiği savunulabilir. İslamiyet’in farklı yorumlarının olması, aslen demokratik düşünceyle taban tabana zıt bir durumdur. İslamiyet’in farklı algılamalarına vurgu yapan ve en doğru İslami yorumun kendilerine ait olduğunu düşünen cemaat ve tarikatların kendi aralarında yaşadıkları iktidar mücadelesinin demokrasi görüşü içerisinde nereye oturtulacağına cevabının verilmesi gerekir. Demokrasilerde çoğunluğun yönetimi esastır ancak farklılıkların da yaşayabilmesi en az çoğunluğun yönetimi kadar önem teşkil eden bir diğer esastır. Kendi içinde çıkabilecek farklı bir düşünceye izin vermeyen bir tarikatın ya da cemaatin, demokrasiye nasıl bir katkıda bulunduğu yahut soruyu tersten soracak olursak, demokratik bir düzende kendi içinde bile kapalı olan bir oluşumun kendisinden farklı olana nasıl bakacağı da yanıtlanması gereken bir başka soru olmalıdır. Günümüz Türkiye’sinde ortaya çıkan tablo, tarikat ve cemaatlerin demokrasiyle uzlaşmaktan yana olmadığını, demokrasilerin tarikat ve cemaatlerle uzlaştırılmaya çalışıldığını göstermektedir. İslamcı yapılanmaların devlet kaynaklarını kullanma istemleri ekonomik alanda kendisini çok net bir biçimde göstermektedir. “Yeşil sermaye” (Tanilli, 2007a: 91) kavramının türemesi kavram eksikliğinden doğmuş değildir.

Dinin İslamcı kesimler tarafından siyasal bir sistem olarak algılanması girişimi, İslamcılarla demokrasi arasındaki uzlaşmazlığın devam etmesine neden olacaktır. Dini, siyasal bir sistem olarak değil de ancak bir inanç sistemi olarak değerlendirmek, demokrasiyle uyumlu olmalarını sağlayabilir. Din, tarikat ve cemaatler tarafından bireysel bir inanç sistemi haline getirilebilirse, hem laik cumhuriyetin gerçekleştirmeye çalıştığı hedefe ulaşılabilir, hem de demokrasi ile uzlaşma ortamı yaratılabilir.

6.5. DEMOKRASİNİN TAHAKKÜM SORUNU

Philip Pettit tahakkümün tanımını şöyle yapar:

“Benim burada anladığım haliyle tahakküm, efendi ile köle ya da efendi ile hizmetkâr ilişkisinde ifade bulur. Böyle bir ilişki, son tahlilde, tahakküm eden tarafın tahakküm altındaki seçimlerine keyfi bir biçimde müdahale edebileceği; özelde, etkilenen kişiyle paylaşılmasına gerek olmayan bir çıkar ya da bir kanı temelinde müdahale edebileceği anlamına gelir.” (Pettit, 1998: 44).

Yine Pettit’e göre, tahakkümü ortaya çıkaran üç özellik vardır. Bunlardan ilki müdahale kapasitesine sahip olmaktır. Müdahalede bulunmak her şeyden önce maksatlı bir harekettir. Ve bu maksatlı hareket işleri kolaylaştırmaktan ziyade, daha da zorlaştırır. İkinci özellik, müdahalenin keyfi temelde gerçekleşmesiyle ilgilidir. Bir eylem, kişinin takdirine bağlıysa, keyfi bir temeldedir. Üçüncü özellik ise, kişinin bir başkasının hayatının bütününde değil belli bir yerinde ya da belli bir döneminde tahakküm kurmuş olabileceğine dikkat çeker. Kocanın evde karısı üzerinde kurduğu tahakküm gibi, kadının hayatının bir bölümünü kapsayan bir tahakkümdür söz konusu olan (Pettit, 1998: 81–88).

Bir kez tahakkümsüzlükten bahsedildiğinde, tahakkümsüzlüğe de değinmek gerekecektir. Tahakkümsüzlük de, özgürlüğün tanımının yapılmasını gerektirecektir. Bu noktada öncelikle kısaca ele almamız gereken konu tahakkümsüzlük konusudur. Tahakkümsüzlük, diğer insanların da bulunduğu bir çevrede, tahakkümün olmaması anlamına gelebilir. Ancak burada kastedilen, “yalıtılmışlık” sayesinde elde edilen bir tahakkümsüzlük değil, diğer insanların da mevcut olduğu bir ortamda gerçekleşen bir tahakkümsüzlüktür; yani “özgürlük.” (Pettit, 1998: 98). O halde bizi ilgilendiren anlamıyla tahakkümsüzlük, bir kişinin başka insanların mevcudiyeti koşullarında yaşarken ve toplumsal düzenlemeler sayesinde öteki insanlardan hiçbiri onun üzerinde tahakküm kurmadığında sahip olduğu konumdur (Pettit, 1998: 98).

Pettit’e göre tahakkümsüzlükle elde edilen özgürlük, liberal anlamda insan davranışına dışarıdan müdahalede bulunmamayı savunan özgürlük anlayışıyla, yani negatif özgürlükle; aynı zamanda bireyin kendi kaderinin tayincisi olmasıyla ve diğer insanlarla ortak iyinin yaratılmasına katkıda bulunan özgürlük anlayışıyla, yani pozitif özgürlükle farklılıklar göstermektedir.

“Eğer kişi belli etkinliklerinde tahakküm altındaysa, bu etkinliklerini gönüllerince müdahale edebilecek başkalarının olduğu bir koşulda yürütüyorsa, o kişinin özgür olmadığını söylemek anlamlıdır. Bunu kimse inkâr edemez, özellikle benlik hâkimiyetini bir özgürlük ideali olarak betimlemenin de akla yatkın olduğunu düşünen biri hiç inkâr edemez. Bu iddia, kişinin bir şey yaparken özgür olabilmesi için kendi kendinin efendisi olması gerektiğini söylemekle birdir; bu da, en azından kişinin başka birinin hâkimiyeti altında olmaması gerektiği anlamına gelir.” (Pettit, 1998: 48).

Müdahaleden kaçmanın önemine yapılan vurgu, tahakkümsüzlük olarak özgürlüğe duyulan inançtan kaynaklanmıştır ve bu özgürlük kavrayışının cumhuriyetçi gelenekte karşımıza çıkan özgürlük anlayışıyla eşdeğer olduğunu düşünmenin iki nedeni vardır: İlki, cumhuriyetçi gelenekte, özgürlük anlayışı her zaman efendi ile köle arasındaki karşıtlıkla belirlenmiştir. Özgürlüğü köleliğin karşısına koymak, özgürlüğü müdahalesizlik değil, tahakkümsüzlük olarak kabul etmenin kesin bir göstergesidir. Müdahale görmeyen bir köle bile özgür değilse, o zaman özgürlük müdahalenin yokluğundan çok, tahakkümün yokluğunu gerektirir. İkinci neden, Cumhuriyetçi gelenekte özgürlük açıklanırken, fiili müdahale olmadan da özgürlüğün yitirilebileceğine yapılan vurgudur. Yasaların halkın özgürlüğünü yarattığına dair cumhuriyetçi görüş, eğer özgürlük tahakkümsüzlük sağlıyorsa olanaklıdır (Pettit, 1998: 55–61).

Yukarıda belli başlı özelliklerini verdiğimiz tahakkümsüzlük ideali, politik sisteme nasıl yerleşecek ve nasıl bir değer olarak kazanılacaktır? Bu sorunun yanıtlanması gereklidir. Bu noktada arzulanan değeri elde edebilmek adına, o değeri en üst noktaya çıkaracak şekilde davranmak gerekir. Diğerlerinin de kendi payına düşeni yaptıklarını varsayarak, kendi rolünü oynamak gereklidir (Pettit, 1998). “Tahakkümsüzlük olarak özgürlüğe bir rol biçmenin doğal yolu ona devletin itibar göstermek zorunda olduğu bir yaptırım rolü değil, devletin ilerletmesi gereken bir değer rolü vermektir. Bu ayrıca genel olarak cumhuriyetçi geleneğin ona biçtiği roldür; gelenek sonuççu bir karakter sergiler.” (Pettit, 1998: 352)

“Böyle bir ortamda ortaya çıkan demokrasi kavrayışı, rızaya dayalı olarak düzenlenmiş yasalara sahip olmaktan çok, yasalar için ayıklayıcı bir sınama ortamı yaratmanın önemli olduğu üzerinde ısrarla durur [...] Ve bu aynı zamanda

insanların keyfi bir karakter taşıyan yasalara meydan okuma ve direnme haklarının olduğuna, bunun aslında halkı egemen kılan şey olduğuna ilişkin geleneksel görüşle de bağlantılıdır.” (Pettit, 1998: 357).

Düşük yoğunluklu demokrasi modelinin Türkiye'nin bugününü aydınlatması bakımından uygun bir model olmadığı; günümüzde varlığını sürekli hissettiren tarikat ve cemaatlerin demokrasiye uygun davranmadıkları, demokrasiyi kendilerine göre biçimlendirmeye çalıştıkları ve son olarak tahakkümsüz bir özgürlük ortamının yaratılmasının Türkiye'nin bugünü ve geleceği için zorunlu olduğu ortadadır. Tarikatların devlet baskısı karşısında daha fazla tahakküm kurduğu, ekonomik alanda sürekli bir gelişme gösterdikleri ve rekabetçi ortamda tutundukları bir ortamda, tahakkümsüzlüğün yaratılması, laik Türkiye Cumhuriyeti için ve cumhuriyetin kazanımları için kaçınılmazdır. Öyle ki Kemalizm “insanın kendisini ve dünyayı tanımlaması işleminde kendi referanslarını kendi içinden yaratması kuralını önemseyerek “yerel” bağlardan insanı özgürleştirme hedefini” gütmüş ve “liberal demokrasiye karşı cumhuriyetçi demokrasinin öncü örneği olmak” istemiştir. “Bu nedenle ki, Kemalist Cumhuriyet ideali hiçbir biçimde “kültürleri” kendisine muhatap kabul etmemiştir. Aksine, bireyler önceliklidir.” (Kaya, 2009).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Üzerinde en çok tartışılan konulardan birisidir kuşkusuz demokrasi. Araştırma, demokrasi kültürünün Türkiye'deki seyrini ele alırken, demokrasi konusunda önemli sosyal teorisyenlerin görüşlerini de göz önüne almaktadır. Günümüz Türkiye'sine en uygun yapıdaki demokrasi modelinin analizi yapılırken, demokrasinin liberalizm ve muhafazakarlık ile olan ilişkilerine de vurgu yapılmıştır. Elbette demokrasinin liberalizm ve muhafazakarlıkla ilişkisini değerlendirirken, incelenen üç olgunun da ekonomik-siyasal-toplumsal yönlerine değinilmiştir. Günümüz dünyasını etkileyen liberal anlayışa değinmeden, demokrasinin liberal anlayış içerisinde nerede yer alacağını kestirmek mümkün değildir. Aynı şey muhafazakarlık için de geçerlidir. Muhafazakarlık içinde demokrasinin kurallarının işlerliğini sınamak gereklidir. Cemaatlerin içindeki geleneksel ilişkilerin, cemaat liderinin mutlak egemenliğinin bireyleri tahakküm altında bıraktığı açıktır. Ancak diğer yanda, söylemi ne kadar özgürlükçü olursa olsun, içeriği, insanları (daha yeni tanıdıkları) bir tahakkümün altına sokan liberal anlayış yer almaktadır. O halde "insanların tahakküme maruz kalmadan özgür olmaları nasıl mümkün olacaktır?" sorusunun yanıtını aramak gereklidir.

Günümüz Türkiye'sinde İslami yapılanmaların 1980 sonrası gittikçe güçlendikleri ve sayılarının arttığı bir gerçektir. Toplumsalla olduğu kadar, ekonomiyle de sıkı bir ilişki içinde olan cemaat ve tarikatlar, neoliberal politikalarla da gayet uyumlu görünmektedir. Bu bir çelişki gibi görünebilir. Bir yanda özgürlüğü kısıtlayan ve cemaat liderinin kesin otoritesini tanıyan bir oluşum söz konusuysen, diğer yanda bireyin müdahaleden uzak kalması gerektiğini savunan bir oluşum söz konusudur. İlginç olan, sözünü ettiğimiz iki oluşumun birbirine bu kadar zıt görünen anlayışta olmalarına rağmen nasıl uyumlu olabildikleridir.

Türkiye'de siyasi partilerin iki yönde şekillendiklerini söyleyebiliriz. Bunlardan ilki, güçlü merkezi bir hükümeti savunan ve devletin müdahalesini kabul eden bir liberal ekonomiye olumlu bakan yapılanmadır. İttihat ve Terakki Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi bu çizgide olan iki partidir. İkinci doğrultuda ise, düşünsel olarak liberal ekonomiyi başat güç olarak kabul eden, liberal cephede yer alan partilerdir. Devletin ekonomiye müdahalesini hoş görmeyen liberal görüşte yer alanlara göre, merkez dışında bir yönetim, yerinden yönetim kısaca belirli bir merkezin yokluğu

en idealidir. Türkiye’de bu doğrultuda yer alan partilerin sayısı oldukça fazladır. Hürriyet-i İtilaf, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi, Serbest Fırka, Demokrat Parti, Adalet Partisi, Doğru Yol Partisi, Anavatan Partisi ve son olarak Adalet ve Kalkınma Partisi bu doğrultuda yer almışlardır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte ortaya koyulan iktisat politikalarından birisi de özel sermaye birikimini sağlamak, bu yolda girişimler oluşturmak olmuştur. Bir diğer deyişle, ulusal bir burjuvazi yaratma hedefi güdülmüştür. Osmanlı’dan kalan ve cumhuriyetin ilk yıllarında da var olan Batı örneği bir komprador burjuvazi mevcuttur. Ancak hedeflenen ulusal burjuvazidir. 1929 dünya ekonomik bunalımının ve hemen ardından II. Dünya Savaşı’nın yaşanması, Türkiye’nin devletçi bir politika izlemesiyle sonuçlanmış ve ülke bu dönem içerisinde dünya ölçeğinde en büyük gelişme oranını yakalayabilmiştir. Ancak çok partili hayata geçişle birlikte Demokrat Parti’nin iktidarı yaşanmış, kurucuları sanayicilerden ve toprak ağalarından oluşan parti özel sermaye birikimine destek vererek, Türkiye’de liberal ekonomiyi güçlendirmiştir. Demokrat Parti’nin devamı niteliğindeki Adalet Partisi’nin de Demokrat Parti’yle aynı ekonomi politikasını takip etmesi, ülkenin ithal ikameci politika nedeniyle dış sermayeye açılmasına neden olmuştur. Sermaye güçlendikçe, siyasal erkin üzerindeki etkisini arttırmış, zamanla da siyasal erkin en yakın ortağı olmuştur. Oysa demokrasi ancak ve ancak adaletsizliği azaltabiliyorsa kendi savunusunu gerçekleştirebilmektedir.

Çok partili hayata geçişle birlikte değişen sadece ekonomi değildir. Ekonominin yanı sıra sosyal hayatta da gözle görülür değişimler yaşanmıştır. En çarpıcı örnek, Atatürk’ün kapattığı ancak çok partili yaşama geçişle yeniden yaşama imkanı bulan cemaat ve tarikatlardır. Atatürk’ün cemaat ve tarikatları kapatmasının nedeni gayet açıktır; dinin farklı yorumlamalarla saptırılmasını engellemek. Oysa 1946’dan sonra Türkiye’de yaşanan süreç, İslamiyet’in farklı yorumlamalara, farklı algılamalara maruz kaldığını kanıtlamaktadır. En doğru İslami yoruma ulaşma çabası bile, İslamiyet’in farklı yorumlara açıldığının göstergesidir. Ancak bizim için önemli olan asıl mesele, her türlü cemaat ve tarikatın, demokrasiyi kendilerine kalkan yaparak hayata geçirilmiş olmasıdır. Aynı zamanda cemaat ve tarikatların demokratik bir yapıda olduklarını kanıtlama çabaları da demokrasinin basite indirgenmesidir. Çoğunluğa sahip olmanın cemaat ve tarikatların yaşaması için yeter sebep olduğunu düşünmek,

demokrasinin iki olmazsa olmazını, yani çoğunluk içindeki azınlık haklarına saygıyı ve farklılıklara yaşama imkanı sunmayı, baştan reddetmek demektir.

1990'lı yıllardan sonra üniversite öğrencilerine yönelik hizmet veren yurtların, cemaat evlerinin sayılarının artması, muhafazakar düşüncenin liberal ekonomi ile ne kadar yakın ilişki içinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca özel okullar, kolejler ve dershaneler de eğitim sistemi içerisinde yer alarak, "toplumun her alanında" hizmet edecek "inançlı bireyler" yetiştirmektedir.

Kısaca, İslami hareketler, liberal ekonominin de desteğiyle, demokratik bir düzen içerisinde örgütlenebilmektedirler. Siyasi tercihlerini de yine bu demokratik düzen içerisinde gerçekleştirmektedirler. Dışarıdan bakıldığında demokrasinin tüm kazanımlarından faydalanan bu yapılanmaların, diğer dini cemaatlerin varlığını bile kabul edemedikleri iç yapılanmaları için aynı demokratik tutumu takındıklarını söylemek mümkün değildir. Cemaatlerin demokratik bir form kazanabilmeleri, daha doğru bir söylemle, sivil toplum kuruluşları olarak algılanabilmeleri için, öncelikli olarak kendi içlerinde demokratik bir tutum sergilemeleriyle mümkün olacaktır. Dinin siyasal bir ideoloji olarak kullanılmasına da son vermek gerektiğini de belirtmemiz gerekir. Özel alanı ilgilendiren konuların, devlet yapılanması içerisinde yer alması söz konusu olamaz. Bu hem laiklik ilkesinin ihhalidir hem de demokrasinin doğası ile ilgili bir çelişkidir.

Araştırma içerisinde sık sık üzerinde durulan konulardan birisi de, liberalizm-demokrasi ilişkisidir. Liberal demokrasi modeli olarak ortaya çıkan bu model de, diğer demokrasi modelleri gibi en uygulanabilir olduğu düşüncesindedir ve günümüzde en çok kabul gören demokrasi modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma içerisinde itiraz edilen nokta da tam olarak burasıdır. Liberal demokrasi modeli kuşkusuz dünyanın diğer tüm ülkeleri için en ideal model olabilir. Ancak Türkiye'nin dünya ölçeğindeki biricikliği, demokrasi modeli konusunda oldukça titiz olmasını gerekli kılmaktadır. Bir kere Türkiye, Batı dünyasına karşı, emperyalizme karşı savaşım veren ve başarıya ulaşan tek ülkedir. Öyle ki bu ülke, Müslüman nüfusu içinde barındırdığı gibi, birbirinden farklı çok sayıda mezhebi ve etnik kimliği de içinde barındırmaktadır.

Osmanlı'dan beri Türkiye'nin demokrasi kültürünün oluşumunda, değişik demokrasi modellerinin benimsendiği, uygulamaya çalışıldığı hatta demokrasinin

kesintiye uğradığı süreçler yaşanmıştır. Tarihin bizi ulaştırdığı noktada, insanların demokrasi istemleri ise bitmiş değildir. İçinde bulunduğumuz dönemi bir ara konak olarak gören yaklaşımlar, araştırma içerisinde detaylı bir biçimde açıklanmıştır. Ancak “ara”da olmak, Türkiye için uygun değildir. Geçmiş bilinebilir ancak gelecekte ne olacağı bilinmemektedir. Liberal demokrasiye gidiş öngörülmüştür. Liberal demokrasi gerçekleşmediği takdirde, askeri müdahale gerçekleşecektir. Başka seçenek yoktur. Bu durumun ne kadar demokratik olduğu tartışma konusudur ve araştırma içerisinde tartışılmıştır. Ya liberalizm ya darbe söylemindeki bir modelin, ulusal bağımsızlığını her şeyden önemli gören bir ülkede uygulamaya konması pek de mümkün görünmemektedir.

Türkiye'nin liberal demokrasiden başka çaresi olmadığı söyleminin ortaya atıldığı, radikal dinsel söylemlerin arttığı ve Avrupa Birliği tutkusuyla anayasal düzenlemelere gidilen bir ülkede, halen demokrasi özlemi çekiliyorsa, demokrasi isteniyorsa, sorun, ekonomiden ve siyasetten önce kültürdedir. Ne istediğimizi tam olarak söyleyemiyorsak, bu ortamı bulamıyor ya da söylememize izin verilmiyorsa, bize sunulanlar üzerine düşünmemiz kaçınılmazdır. Demokratik eylemler, bireyler üzerindeki erki kırmalıdır. Bireysel ve toplumsal özgürlük sağlanmadığı sürece demokrasi tanımlanamayacaktır. Halkı iktidarın eziciliğinden koruyan bir demokrasi anlayışı, yani en fazla sayıda bireyin kendi varlığı üzerinde denetim kurması, herkesin kendi yaşamına müdahalede bulunması özgürlüğünü sunacaktır. Bu özgürlüğü sunacak model de, araştırmada da ele alındığı gibi, cumhuriyetçi devlet anlayışıyla mümkün olacaktır. Akla dayalı bir devlet yönetimi, daha cumhuriyetin ilk yıllarında vurgulanmıştır ve her türlü tekele karşı çıkmıştır.

Demokratik düşünceyi savunuyorsak, halkın hak istemlerini dışarıda bırakan bir topluma çağrıda bulunamayız. 20. yüzyıl demokrasiyi hak ve özgürlüklerle donatmış haldedir. Sosyal devlet yapısı insanların destekçisi olmak, ulusal gelirin adil paylaşımını sağlamak zorundadır. Bunları devletten istemek de halk için bir haktır. Bu sayede demokrasi de toplumu değiştirme olanağı bulur. Liberalizmin daha az devlet müdahalesi derken göremediği bir nokta da tam burasıdır.

Türkiye tercihini çağdaşıktan ve demokrasiden yana kullanmış bir ülkedir. Bu nedenle dünyadaki gelişmelerden uzak kalması beklenmemelidir. Dünyaya daha çok

açılmak, dünyanın saygın bir ülkesi konumunda olmak Türkiye'nin öncelikli hedeflerindedir. Bu ideali gerçekleştirmek adına, Türk Devrimi'nin kazanımlarını göz ardı etmek düşünülmemelidir. Dünyayla bütünleşmek demek, duruşunuzdan taviz vermeniz demek değildir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AHMAD, Feroz, (1994), **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)**, Fethi, Ahmet, (Türkçesi), 1. Baskı, Hil Yayın, İstanbul.
- _____, (2002), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Alogan, Yavuz, (Türkçesi), 2. Baskı, Doruk Yayıncılık, Ankara.
- AKŞİN, Sina, (2008), **Siyasal Tarih (1908–1923)**, 10.Baskı, Cem Yayınevi, 4. Cilt, İstanbul.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, (1952), **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: 2**, Unan, Nimet, (Derleyen), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____, (1954), **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: 3**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____, (1980), **Nutuk**, 1. Baskı, Örgün Yayınları, İstanbul.
- ATEŞ, Toktamış, (1994), **Demokrasi**, 2. Baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- _____, (2003), **Türk Devrim Tarihi**, 10. Basım, Der Yayınevi, İstanbul.
- AYDOĞAN, Metin, (2007), **Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye, 1. Cilt**, 19. Baskı, Umay Yayınları, İzmir.
- BAYRAMOĞLU, Ali, (2001), **Türkiye'de İslami Hareket / Sosyolojik Bir Bakış (1994–2000)**, 1. Basım, Patika Yayıncılık, İstanbul.
- BERKES, Niyazi, (2004), **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Kuyaş, Ahmet, (Yayına Hazırlayan), 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, Korkut, (2005), **Türkiye İktisat Tarihi (1908–2002)**, 9. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- BURDEAU, Georges, (1964), **Demokrasi –Sentetik Deneme-**, Nuri Esen, Bülent (Çev.) (Baskı belirtilmemiş), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- CEM, İsmail, (1995), **Sosyal Demokrasi Ya Da Demokratik Sosyalizm Nedir Ne Değildir ve Türkiye'de Olabilirliği**, 5. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul.

- ÇAVDAR, Tevfik, (2004), **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839–1950)**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- _____, (2004a), **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ÇEÇEN, Anıl, (1995), **Atatürk ve Cumhuriyet**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- _____, (2007), **Kemalizm**, 7. Baskı, Fark Yayınları, Ankara.
- DOĞANAY, Ülkü, (2003), **Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek**, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DUVERGER, Maurice, (2002), **Sosyal Bilimlere Giriş**, Oskay, Ünsal, (Çev.), 6. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ERGUN, Doğan, (1993), **Yöntemi Bulmak**, 1. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- _____, (2007), **Sosyoloji ve Tarih Sosyolojinin Yöntem Sorunu**, 4. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ERTAN, Temuçin Faik, (1994), **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, (Baskı belirtilmemiş), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GİDDENS, Anthony, (2001), **Üçüncü Yol ve Eleştirileri**, Şad, Süleyman Nihat, (Çev.), 1. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- GÖLE, Nilüfer, (2008), **Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine**, 3. Basım, Metis Yayınları, İstanbul.
- HABERMAS, Jürgen, (2005), **“Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak**, Aka, İlknur, (Çev.), 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HOBBSAWM, Eric, (2003), **Devrim Çağı**, Şener, Bahadır Sina, (Çev.), 3. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- İŞİNDURAN, Alper, (2004), **Aydınlanma 1923 Devrimi 21. Yüzyılda Kemalizm**, Yayına Hazırlayanlar, Alper İşınduran vd., 1. Basım, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

- İLHAN, Attila, (2003), **Hangi Sol**, 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- _____, (2005), **Faşizmin Ayak Sesleri**, 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KAYA, İbrahim, (2006), **Sosyal Teori ve Geç Modernlikler Türk Deneyimi**, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KİLİ, Suna, (1995), **Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli**, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- KİNROSS, Lord, (2007), **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Sander, Necdet, (Çev.), 19. Basım, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, (2007), **Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi**, 8. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KONGAR, Emre, (2001), **21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, 28. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- _____, (2003), **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**, 8. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KÖKER, Levent, (2005), **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- OZANKAYA, Özer, (2007), **Toplum Bilim**, 10. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ÖZİPEK, Bekir Berat, (2004), **Muhafazakarlık: Akıl-toplum-Siyaset**, 1. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- PETTİT, Philip, (1998), **Cumhuriyetçilik**, Yılmaz, Abdullah, (Çev.), 1. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques, (2004), **Toplum Sözleşmesi**, Dinler, Veysel, (Düzeltilen), 1. Basım, Betik Yayınları, İstanbul.
- SANDER, Oral, (2006), **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)**, 1. Cilt, 15. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

- _____, (2007), **Siyasi Tarih (1918–1994), 2. Cilt**, 15. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- SCHMİDT, Manfred G., (2002), **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, Köktaş, M. Emin, (Çev.), 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.
- SEZGİN, Ömür, (2005), **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ŞAYLAN, Gencay, (1992), **Türkiye’de İslamcı Siyaset**, 2. Baskı, Verso Yayıncılık, Ankara.
- ŞERİF, Mian Muhammed, (1990), **İslam Düşüncesi Tarihi, 4. Cilt**, Armağan, Mustafa, (Yayına Hazırlayan), İnsan Yayınları, İstanbul.
- TANÖR, Bülent, (2006), **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980)**, 15. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TANİLLİ, Server, (2006), **Uygarlık Tarihi**, 22. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul.
- _____, (2007), **Devlet ve Demokrasi**, 4. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul.
- _____, (2007a), **Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?**, 4. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul.
- TİMUR, Taner, (2001), **Türk Devrimi ve Sonrası**, 5. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- _____, (2003), **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- TOSUN, Gülgün Erdoğan, (2001), **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- TOURAİNE, Alain, (2004), **Demokrasi Nedir?**, Kunal, Olcay, (Çev.), 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- WALLERSTEİN, Immanuel, (2003), **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, Birkan, Tuncay, (Çev.), 2. Basım, Metis Yayınları, İstanbul.
- YALTIRAK, Cenk vd., (2004), **Aydınlanma 1923 Devrimi 21. Yüzyılda Kemalizm**, 1. Basım, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

Makaleler

AKŞİN, Sina, (2008), “Siyasal Tarih (1908–1923)”, **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908–1980**, 4. Cilt, Yayın Yönetmeni, Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul.

ATEŞ, Toktamış, (2006), “Kemalizm ve Özgünlüğü”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÇELİK, Nur Betül, (2006), “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

GİLLS, Barry, “Düşük Yoğunluklu Demokrasi”, **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**, Fethi, Ahmet, (Çev.), 1. Basım, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994.

İLHAN, Attila, (2006), “Kemalizm: Müdafaa-i Hukuk Doktrini”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 2, Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, (2006), “Halkevleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____, (2006), “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

KAYA, İbrahim, (2009), “İslam Ve Modernlik Arasındaki İlişki: Çoğul Yorumlar Ve Çoğul Deneyimler”, **Siyasal İslam ve Liberalizm**, Der: Ayşen Uysal, Yakın Kitabevi Yayınları, İzmir.

_____, (2008), “Teorisyenlerini Bulamayan Devrim: Türk Devrimi”, Uluslar arası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta.

KOÇAK, Cemil, (2006), “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef / Milli Şef”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, 2.Cilt, Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____, (2008), “Siyasal Tarih (1923–1950)”, **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908–1980**, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul.

KÖKER, Levent, (2006), “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

MERT, Nuray, (2006), “Cumhuriyet Türkiye’sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

TUNÇAY, Mete, (2006), “İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

TÜRKEŞ, Mustafa, (2006), “Kadro Dergisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

YEŞİLKAYA, Neşe G., (2006), “Halkevleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

YILDIZ, Ahmet, (2006), “Kemalist Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

ZÜRCHER, Eric Jan, (2006), “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, (Çev.), Özgür Gökmen, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 2: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

Gazete ve Dergiler

ÖNGEN, Tülin, “TÜSİAD Raporu Üzerine Tartışma”, **Marksizm ve Gelecek**, Bahar, 1997.

İnternet Kaynakları

KAYA, İbrahim, “Hiçbir Zaman Kemalist Olmadık!”, Radikal, (25.01.2009)

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetay&ArticleID=918348&Date=04.06.2009>, (25.01.2009)

DİZİN**A**

AP, x, 4, 117, 120, 121, 122, 124, 125,
129
Aydınlanma, 39, 102, 103, 111, 154,
156

B

Batı, 1, 3, 11, 12, 13, 14, 17, 19, 20, 21,
23, 24, 52, 54, 56, 58, 59, 60, 64, 65,
69, 74, 78, 82, 92, 94, 95, 100, 102,
105, 110, 112, 113, 123, 124, 142,
148, 149

C

Cemaat, 142
CGP, x, 129, 130
CHP, x, 84, 85, 89, 92, 93, 94, 95, 96,
97, 106, 116, 120, 127, 128, 129,
130, 133

D

Darbe, ix, 4, 117, 122, 131
Demokrasi, 3, 4, v, vii, viii, x, xii, xiii,
1, 2, 5, 7, 9, 10, 24, 26, 27, 28, 29,
30, 32, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 81,
92, 131, 139, 152, 153, 154, 155,
156, 157
Demokrasi Kültürü, v, xiii

H

Halkçılık, viii, 109, 156
Hilafet, 80

İ

İdeoloji, viii, 101, 111
İslam, 11, 12, 13, 64, 65, 75, 80, 96,
105, 106, 128, 129, 153, 155, 156
İttihat ve Terakki, viii, x, 3, 58, 60, 61,
62, 63, 64, 67, 68, 72, 75, 77, 147

K

Kemalizm, 99, 102, 103, 105, 107, 113,
133, 146, 152, 153, 154, 156, 157
Küreselleşme, 38, 41

L

Liberalizm, 19, 52, 136, 156

M

Muhafazakarlık, 138, 147, 154

S

Seçim, 29, 44, 125, 130, 140

T

TBMM, x, 73, 78, 90, 121